

ISSN (print) 2227-183X

ISSN (online) 2413-8762

СУМСЬКИЙ Історико- Архівний Журнал

XXX

Сумський Історико- Архівний Журнал

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ З ІСТОРІЇ ТА
АРХІВОЗНАВСТВА УКРАЇНИ

№ XXX

Реєстраційне Свідоцтво
КВ №16686-5258 ПР від 05.05.2010
ISSN 2227-183X (print)
ISSN 2413-8762 (online)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

БАЖАН О.Г. – канд. істор. наук, ст. наук. співроб. (Україна)
БОДНАРЮК Б.М. – д-р істор. наук, доц. (Україна)
БОРЯК Г.В. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна)
ГОНЧАРЕНКО А.В. – канд. істор. наук, доц. (Україна)
ГУРЖІЙ О.І. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
ДАНИЛЕНКО В.М. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна)
ДЕГТЯРЬОВ С.І. – д-р істор. наук, проф., головний редактор (Україна)
ІГНАТУША О.М. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
КРІНКО Є.Ф. – д-р істор. наук (РФ)
МАГСУМОВ Т.А. – канд. істор. наук, доц. (Велика Британія)
МЕНЬКОВСЬКИЙ В.І. – д-р істор. наук, проф. (Республіка Білорусь)
НЕСТЕРЕНКО В.А. – канд. істор. наук, доц. (Україна)
ПАДАЛКА С.С. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
ПАПАКІН Г.В. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
РЕЄНТ О.П. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна)
РІШ В. – асоційований професор з історії (США)
СТЕМПНЯК В. – д-р наук (dr.hab), проф. (Республіка Польща)
СУЛЯК С.Г. – канд. істор. наук (Молдова)
ЧЕРКАСОВ О.А. – д-р істор. наук, доц. (США)
ШМИГЕЛЬ М. – д-р істор. наук, д-р філософії, доц. (Словацька Республіка)
ЩЕРБАК М.Г. – д-р істор. наук, проф. (Україна)

Рекомендовано до друку Вченою радою Сумського державного університету (протокол №8 від 21.06.2018 р.)

Наказом Міністерства освіти і науки України від 7 жовтня 2015 р. №1021 журнал включено до переліку наукових фахових видань України, де можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата історичних наук за спеціальністю «Історичні науки»

© ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ, 2018
© СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ, 2018
© СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ А.С.МАКАРЕНКА, 2018
© НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ, 2018

SUMY HISTORICAL AND ARCHIVAL JOURNAL

Scientific Journal of History and Archival Science

The journal was first published in 2005

The Journal is indexed by:

Cite Factor

ERIH PLUS

Global Impact Factor (Quality Factor 2012 - 0,342; 2013 - 0,453; 2014 - 0,564)

Index Copernicus (ICV 2013 - 4,47; ICV 2014 - 43,80; ICV 2015 - 58,77; ICV 2016 - 63,78)

MIAR (ICDS 2015 - 3,5; ICDS 2016 - 3,5; ICDS 2017 - 3,6)

International Society of Universal Research in Sciences

Journal Index

Open Academic Journals Index (Impact Factor 0,201)

Research Bib

Electronic Scientific Library

Universal Impact Factor

EDITORIAL BOARD

Dehtiarov S.I. – Editor in Chief, Dr. (History), Professor (Ukraine)

Bazhan O.G. – Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)

Bodnariuk B.M. – Dr. (History), Associate Professor (Ukraine)

Boriak H.V. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

Cherkasov A.A. – Dr. (History), Professor (USA)

Danylenko V.M. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

Goncharenko A.V. – Deputy Editor, Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)

Gurzhij O.I. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

Ignatusha O.M. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

Krinko E.F. – Dr. (History) (RF)

Magsumov T.A. – Ph.D. (History), Associate Professor (UK)

Menkovsky V.I. – Dr. (History), Professor (Belarus)

Nesterenko V.A. – Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)

Padalka S.S. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

Papakin H.V. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

Reyent O.P. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

Risch William Jay – Associate Professor of History (USA)

Shcherbak M.G. – Dr. (History), Professor (Ukraine)

Smigel' Michal – Dr. (History), Ph.D., Adjunct Professor (Slovakia)

Stepniak Wladyslaw – Ph.D., Professor (Poland)

Sulyak Sergey – Ph.D. (History), Associate Professor (Republic of Moldova)

State certificate of registration (reregistration) of printed media:
series KB № 20386-10186PIP from 05.11.2013

Postal Address: 2, Rimskogo-Korsakova st., Sumy city, Ukraine, 40007
department of history, "Sumy Historical and Archival Journal"

E-mail: starsergo@bigmir.net

Website: <http://shaj.sumdu.edu.ua/?lang=en>

CONTENTS***HISTORIOGRAPHY***

- DOVBNIA O. Political Repressions Against the Protestant Denominations
in the Soviet Ukraine in the 1920's – 1930's: Historiographical Aspect 5

HISTORY OF UKRAINE

- NESTERENKO V. The State as an Actor: Due the Problem of the Formation
Kharkiv Territory (Second Half of 18th – Beginning of 20th Century) 12
- DEHTIAROV S. Formation of the Bureaucratic Apparatus of the Ukrainian Derzhava
(Ukrainian State) 21
- HALIV M. The Reorganization of Education in Drohobych Land in 1939-1944:
a Comparative Analysis of Soviet and German Practices 32
- ILNYTSKYJ V. The Polish-Ukrainian Conflict in the Carpathian Area
of OUN (1943-1945) 41

WORLD HISTORY

- SARANOV S. Foreign-Policy Program of A.J. du Plessis de Richelieu
and Realization of Tasks of State Development in France 1620-1640th 49
- GONCHARENKO A. The Development of the World Politics of the USA
at the Late XIX – Early XX Centuries 62

BIBLIOGRAPHY

75

On the cover: P.1 – Alexander Tereshchenko. “Sedniv. Church of the Resurrection, the end of the XVII century”. Plywood, acrylic paint, 35x25 cm, 2017;
P.4 – Alexander Tereshchenko. “Sedniv. St. George's Church, the first half of the XVIII century”. Paper, watercolor, 32x22 cm, 2016.

ЗМІСТ

ІСТОРИОГРАФІЯ

- ДОВБНЯ О.А. Політичні репресії проти протестантських деномінацій у радянській Україні (1920-1930-ті роки): історіографічний аспект 5

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

- НЕСТЕРЕНКО В.О. Держава як актор: до проблеми формування території Харкова (друга половина XVIII – початок XX ст.) 12
- ДЕГТЯРЬОВ С.І. Формування бюрократичного апарату Української Держави 21
- ГАЛІВ М.Д. Реорганізація освіти на Дрогобиччині в 1939-1944 рр.: порівняльний аналіз радянських і німецьких практик 32
- ІЛЬНИЦЬКИЙ В.І. Польсько-український конфлікт у Карпатському краї ОУН (1943-1945) 41

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

- САРАНОВ С.В. Зовнішньополітична програма А.-Ж. дю Плессі де Ришельє та реалізація завдань державного розвитку Франції у 1620-1640-х роках 49
- ГОНЧАРЕНКО А.В. Становлення світової політики США наприкінці XIX – на початку XX ст. 62

БІБЛІОГРАФІЯ

75

На обкладинці: С.1 – *Олександр Терещенко*. “Седнів. Воскресенська церква, кінець XVII ст.”. ДВП, акрил, 35х25 см, 2017 р.;

С.4 – *Олександр Терещенко*. “Седнів. Георгіївська церква, перша половина XVIII ст.”. Папір, акварель, 32х22 см, 2016 р.

ІСТОРІОГРАФІЯ

UDC 930.1:316.4.063.7 (477) «1921/1939»
DOI: doi.org/10.21272/shaj.2018.i30.p5.

OLHAA DOVBNIA

PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

POLITICAL REPRESSIONS AGAINST THE PROTESTANT DENOMINATIONS IN THE SOVIET UKRAINE IN THE 1920's – 1930's: HISTORIOGRAPHICAL ASPECT

***Abstract.** In the paper the current state of study by Ukrainian historians of the problem of political repression against the protestant denominations in the Soviet Ukraine in the 1920's and 1930's is analyzed.*

The proposed article is based on such fundamental principles of historical research as scientific objectivity and historicism. Source base: monographs, dissertations, scientific articles, proceedings of the conferences, scientific and documentary book series "Rehabilitated by History". Results of research are structured in a problem and chronological order.

The main aim of the article is to analyze the main historiographical approaches to the studying of a given problem, the degree of its scientific development, as well as the prospects for further investigation of the repressive policy of the Soviet state against the protestant denominations in the Soviet Ukraine in the 1920's and 1930's. It is established that the following aspects are in the center of attention of the domestic scientists: Soviet Religious policy in interbellum; role of party-state machinery and special services in Church Protestant organization destruction in Ukraine; the regional aspect of repressions regarding the protestant denominations in interbellum. Historians focused on analyzing the stages, causes, forms, scale, consequences of implementing the repressive policy of the Soviet state regarding the protestant denominations of the Ukrainian SSR in the 1920's and 1930's.

The scientific novelty is in the creation of an integral picture of the historiography of the repressive policy of the Communist-Soviet regime regarding the protestant denominations of the Soviet Ukraine in the 1920's and 1930's.

The article, based on the scientific achievements of domestic historians, devoted to this problem, shows that in the late 1920's – early 1930's the Communist-Soviet regime changed measures in the struggle against Protestants and started a large-scale repressive campaign regarding the protestant denominations. As for Protestants priests, their total number was reduced to 90% for 20 years of Soviet power.

***Key words:** modern Ukrainian historiography, Communist-Soviet regime, state atheism, Protestant community, Jehovah's Witnesses, Evangelical Christian-Baptists, Seventh-day Adventists, Pentecostals, Pentecostal-Zionists, Lutherans.*

ДОВБНЯ О.А.

Кандидат історичних наук, доцент (Україна)

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ДЕНОМІНАЦІЙ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1920-1930-ті РОКИ): ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

***Анотація.** У статті проаналізована новітня вітчизняна історіографія репресивної політики компартійно-радянського режиму щодо вірних, пресвітерів та проповідників протестантських громад України у міжвоєнні роки. Зокрема, автором розглянуті проблематика досліджень, погляди вітчизняних науковців на причини, форми, методи, етапи, наслідки, регіональну специфіку політичних репресій проти протестантів Радянської України в окреслений період, а також визначені перспективи подальшого опрацювання проблеми.*

У статті, спираючись на науковий доробок вітчизняних істориків, присвячений зазначеній проблемі, показано, що політичні репресії проти протестантських

деномінацій в Україні розпочалися наприкінці 1920-х років, були детерміновані двома чинниками – утвердженням тоталітарного режиму та сталінською модернізацією, а найпотужніша за наслідками серія гонінь відбулася у період “великого терору”. Їх результатом стала ліквідація керівних структур, припинення легальної діяльності й поява нелегальних протестантських громад.

Ключові слова: сучасна українська історіографія, компартійно-радянський режим, державний атеїзм, протестантська громада, Свідки Єгови, євангельські християни-баптисти, адвентисти сьомого дня, п'ятидесятники, п'ятидесятники-сіоністи, лютерани.

ДОВБНЯ О.А.

Кандидат исторических наук, доцент (Украина)

ПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕПРЕССИИ ПРОТИВ ПРОТЕСТАНТСКИХ ДЕНОМИНАЦИЙ В СОВЕТСКОЙ УКРАИНЕ (1920-1930-е ГОДЫ): ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация. В статье проанализирована современная украинская историография репрессивной политики компартийно-советского режима в отношении протестантов УССР в межвоенный период. В частности, автором рассмотрена проблематика исследований, взгляды отечественных историков на причины, формы, методы, этапы, последствия, региональную специфику политических репрессий против протестантов Советской Украины в указанный период, а также определены перспективы дальнейшей разработки проблемы.

В статье, опираясь на исследования отечественных историков, посвященные указанной проблеме, показано, что политические репрессии против протестантских деноминаций в Украине начались в конце 1920-х годов, были обусловлены двумя факторами – утверждением тоталитарного режима и сталинской модернизацией, а самая масштабная по результатам серия гонений состоялась в период “большого террора”. Их результатом была ликвидация руководящих структур, прекращение легальной деятельности и появление нелегальных протестантских общин.

Ключевые слова: современная украинская историография, компартийно-советский режим, государственный атеизм, протестантская община, Свидетели Иеговы, евангельские христиане-баптисты, адвентисты седьмого дня, пятидесятники, пятидесятники-сионисты, лютеране.

Новітня вітчизняна історіографія репресивної політики радянської держави щодо протестантських деномінацій в УСРР/УРСР у 1920-1930-х роках не була предметом спеціального дослідження. Водночас слід зазначити, що окремі праці, дотичні до теми розвідок, аналізували Р. Сітарчук (Сітарчук, 2001: 12-32), Є. Голощапова (Голощапова, 2010а: 9-23, 2012а), Т. Жижкова (Жижкова, 2002), В. Бернацький (Бернацький, 2016: 10-30). У зв'язку з цим актуальним залишається з'ясування основних здобутків вітчизняних науковців у висвітленні окресленої проблеми, систематизація напрацьованих та визначення перспектив подальших досліджень.

Мета статті полягає у здійсненні комплексного аналізу сучасної української історіографії репресивної політики радянської держави щодо протестантських деномінацій в Україні у міжвоєнний період. Завдання – з'ясування сучасного стану розробки проблеми та окреслення перспектив її подальшого опрацювання

Публікація є продовженням висвітлення автором проблематики, пов'язаної з репресивною політикою компартійно-радянського режиму щодо різних категорій населення України, у контексті розвитку сучасної вітчизняної історичної науки. Стаття виконана в рамках комплексної науково-дослідної теми: “Соціум УСРР-УРСР в умовах

державного терору радянської доби 1917-1950-х рр. (державний реєстраційний номер – 0114U 007377)”, що включена до тематичного плану Інституту історії України НАН України.

Хронологічні рамки дослідження мають два параметри: 1) конкретно-історичний – 1921 – початок 1939 рр. Вибір першої дати обумовлений поразкою Української Народної Республіки та утвердженням на більшості українських земель компартійно-радянського режиму, який задля реалізації політики державного атеїзму застосовував репресії. Вибір другої дати пов’язаний із припиненням масових репресій; 2) історіографічний, який стосується науково-історичної літератури, що вийшла друком у 2000-2017 рр. Вибір верхньої межі обґрунтовується часом публікації останніх досліджень, в яких висвітлена зазначена проблема.

Географічні рамки статті – територія УСРР/УРСР за тогочасним адміністративно-територіальним поділом, а також Кримський півострів, що увійшов до складу України у 1954 р.

Історіографічний аналіз наукового доробку вітчизняних істориків, в якому висвітлена репресивна політика компартійно-радянського режиму проти протестантських деномінацій в Україні у міжвоєнний період, доцільно здійснити, спираючись на проблемно-хронологічний метод історіографічного пізнання. Так, еволюцію антипротестантської політики компартійно-радянського режиму в окреслений період дослідив у кваліфікаційній роботі Р. Сітарчук, основні положення якої згодом були викладені у монографії, написаній у співавторстві з П. Кравченком та низці статей (Сітарчук, 2001: 117-173; Кравченко, Сітарчук, 2005: 128-196; Сітарчук, 2012, 2014, 2017). Історик виокремив два етапи цього процесу: 1920-1928 рр. та 1929-1939 рр. Досліджуючи характерні риси антирелігійної політики режиму на кожному з них, Р. Сітарчук підсумовує, що боротьба з протестантами, так само, як і з вірними інших конфесій, розпочалася після утворення Всеукраїнської антирелігійної комісії (1922 р.), але на першому етапі вона велася пропагандистськими методами із застосуванням адміністративних та каральних заходів, причому пропагандистські методи переважали, але не дали бажаного результату. Тому, відзначає дослідник, на другому етапі компартійно-радянський режим змінив методи боротьби з протестантськими деномінаціями. Зокрема, активно почав використовувати органи держбезпеки, які розгорнули репресивну кампанію. Сплески репресій відбулися трьома хвилями (кінець 1920-х років; 1933-1934 рр.; 1937-1938 рр.), з яких, зауважує Р. Сітарчук, найбільш масовою та жорстокою була третя. Звертає увагу дослідник і на те, що проти протестантів активно застосовувалася практика організації групових судових процесів і жорстоких покарань (ув’язнення у виправно-трудових таборах, заслання, розстріли керівників протестантських громад), а арешти керівного складу громад тривали до початку 1940-х років. Р. Сітарчук обстоює думку, що репресії проти протестантів детермінувалися утвердженням у СРСР тоталітарного сталінського режиму, а переломною віхою стало ухвалення Всеросійським центральним виконавчим комітетом та Радою Народних Комісарів РСФРР постанови “Про релігійні об’єднання” від 8 квітня 1929 р., що з деякими видозмінами поширювалася на союзні республіки й визначала правове становище Церкви в СРСР. Узагальнюючи наслідки репресій, історик констатує, що, незважаючи на зменшення чисельності вірних і руйнування церковної організації, значна частина протестантських громад продовжувала діяти напівлегально.

У статті Ю. Зінька досліджується протистояння компартійно-радянської влади і протестантських громад у 1920-1930-ті роки (Зінько, 2005). Історик стверджує, що організоване переслідування пресвітерів, проповідників та вірних протестантських деномінацій розпочалося наприкінці 1920-х років, а найстрашніша хвиля репресій відбулася в 1937-1938 рр. Дослідник також відзначає, що насильницька атеїзація населення була спланованою політикою, узаконеною низкою нормативно-правових актів. Результатами примусової атеїзації, підсумовує Ю. Зінько, стали ліквідація керівних структур протестантських конфесій, закриття молитовних будинків, переслідування пресвітерів, утиски вірних.

Зі свого боку, В. Любашенко – відома дослідниця протестантизму в Україні, розглянула наслідки політики державного атеїзму для протестантських деномінацій (Любашенко, 2011). Так само, як і Р. Сігарчук, вона відзначає, що саме постановою ВЦВК і РНК РРФСР від 8 квітня 1929 р. стала початком кінця інституціалізованого існування протестантизму, й виділяє три хвилі репресивної кампанії, але з іншими хронологічними межами: 1929-1930 рр., 1933-1935 рр., 1937-1938 рр. Щодо наслідків репресій, то за висновком В. Любашенко, легальну діяльність припили усі національні протестантські союзи, створені в середині 1920-х років у Радянській Україні, – Всеукраїнський союз євангельських християн-баптистів, Всеукраїнське об'єднання менонітських громад, Всеукраїнське об'єднання адвентистів сьомого дня, Всеукраїнський союз християн євангельської віри.

У деяких працях розглянуто застосування каральних заходів щодо окремих протестантських деномінацій у міжвоєнні роки. Зокрема, Т. Грушова (Жижкова), аналізуючи взаємовідносини між радянською державою й п'ятидесятниками в Україні у довоєнний період, стисло висвітлила їх репресивну складову, відзначивши, що фізичне знищення вірних підірвало міць протестантських громад, проте повної їх руйнації не відбулося (Грушова, 2000: 49-65).

У п'ятому томові колективної монографії “Історія релігій в Україні” (Київ, 2002) стисло висвітлені репресії проти євангельських християн-баптистів, а у шостому – проти п'ятидесятників та адвентистів сьомого дня (Колодний, Яроцький, 2002: 377-385; Колодний, Яроцький, 2008: 55-61, 305-306).

О. Висовень простежуючи політику компартійно-радянського режиму стосовно євангельських християн-баптистів (далі – ЄХБ) у період становлення тоталітаризму, зупиняється на переслідуванні вірних, загалом зазначаючи, що в 1920-х роках, незважаючи на антирелігійну пропаганду, стосовно протестантів режим проводив толерантно-ліберальну політику, залучаючи їх до відбудови народного господарства, а в 1930-х роках вів безкомпромісну боротьбу (Висовень, 2016). Докорінні зміни у взаємовідносинах радянської держави з протестантами історик пояснила зміцненням тоталітарного режиму й курсом на перетворення СРСР у могутню військову державу.

І. Саламаха, описуючи діяльність євангельських християн п'ятидесятників-сіоністів в Україні, стверджує, що вірні цієї течії постійно перебували під наглядом компартійно-радянського режиму, а керівники були піддані різним формам репресій (Саламаха, 2011).

У деяких працях розглянуто регіональний аспект репресивної політики радянської держави проти протестантських деномінацій у міжвоєнний період. Так, цю тему на матеріалах Криму розкриває у кваліфікаційній роботі Р. Белоглазов (Белоглазов, 2001: 173-185). Автор обстоює думку, що необхідність зміцнення компартійно-радянської влади в Криму призвела до значних поступок і змін чинних нормативних актів, зокрема, стосовно протестантів, а соціально-політичні процеси наприкінці 1920-х років зумовили відмову влади від цієї тактики – проти вірних і духовенства розгорнулися репресії незалежно від їх віросповідання.

Репресії компартійно-радянського режиму проти протестантських громад Сумщини у міжвоєнний період характеризуються в історичному нарисові О. Сотника (Сотник, 2001: 34-46) та статті А. Ігнатуші (Ігнатуша, 2011). Зокрема, А. Ігнатуша обстоює думку, що гоніння протестантів і православних мали спільні риси, але показники репресій проти протестантів були вищими.

Особливості взаємовідносин радянської держави та ЄХБ на Півдні України у 1920-1930-х роках дослідила Є. Голощапова (Голощапова, 2010а, 2010б: 154-185, 2011, 2012б). Історик обстоює думку, що період, масштаб та спрямованість репресій проти баптистів не мали принципових відмінностей в окремих районах Південної України, були ідентичні загальноукраїнським тенденціям функціонування репресивного механізму та мали

уніфікований характер. Окрім цього, дослідниця вказує, що репресіям піддавали лідерів та активних діячів громад, в основі кримінальних справ, як правило, лежали звинувачення в антирадянській пропаганді, контрреволюційній агітації та пропаганді, а самі репресії були крайньою формою боротьби влади з альтернативним релігійним світоглядом.

Репресії проти протестантів на території Житомирщини характеризуються у кваліфікаційній роботі В. Бернацького (Бернацький, 2016: 137-142). Історик акцентує на тому, що лютерани і баптисти Житомирщини разом з представниками інших конфесій зазнали масових репресій у 1930 р., але каральні заходи не мали цілеспрямованого антирелігійного характеру, а були пов'язані із насильницькою колективізацією та акціями, спрямованими на придушення опору селян. Друга хвиля репресій проти лютеран, відзначає дослідник, відбулася у 1935-1936 рр., детермінувалася згортанням коренізації й ліквідацією Мархлевського і Пулинського національних районів, а основною формою каральних заходів були депортації. Справжній терор проти вірних різних конфесій у регіоні, висновує В. Бернацький, відбувся в 1937-1938 рр.

Окремі праці вітчизняні дослідники присвятили жертвам репресій. Так, І. Павелко, спираючись на матеріали архівно-слідчої справи, простежив трагічну долю пастора баптистської громади села Шелюги Якимівського району Запорізької області Ковальова Митрофана Степановича (Павелко, 2013), а Є. Голошапова та М. Литовченко – членів баптистської громади Бердянська Матвія Педанова, Захара Бондаренка, Федора Вержиковського та Івана Ветрова (Голошапова, 2009; Литовченко, 2013).

Отже, спираючись на науковий доробок вітчизняних дослідників з цієї проблеми, можна зробити висновок, що політичні репресії проти протестантських деномінацій в Україні розпочалися наприкінці 1920-х років, були детерміновані двома чинниками – утвердженням тоталітарного режиму та сталінською модернізацією, а найпотужніша за наслідками серія гонінь відбулася у період “великого терору”. Їх результатом стала ліквідація керівних структур, припинення легальної діяльності та поява нелегальних протестантських громад.

Історіографічний аналіз стану розробки проблеми показав, що сьогодні висвітлено причини, етапи, форми та наслідки застосування репресивних заходів компартійно-радянським режимом щодо протестантських деномінацій у міжвоєнний період, а дослідження регіонального аспекту репресивної політики перебуває на преліминарному етапі розвитку. Стосовно перспектив подальшої розробки проблеми, то бракує комплексних досліджень архівно-слідчих справ репресованих протестантів та історико-статистичних розвідок.

Література:

Бернацький, 2016 – Бернацький В.Р. Релігійні об'єднання Волині-Житомирщині в умовах більшовицького режиму 1920-1930-х рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Рівне, 2016. 229 с.

Белоглазов, 2001 – Белоглазов Р.М. Політика радянської влади щодо релігійних конфесій у 1920-і роки (за матеріалами Кримської АСРР): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Сімферополь, 2001. 234 с.

Висовень, 2016 – Висовень О.І. Відношення комуно-більшовицького режиму до релігійних громад євангельських християн і баптистів в період становлення тоталітаризму (кін. 20-х – 30-ті рр. XX ст.) // Journal “ScienceRise”. 2016. № 10/1 (27). С. 18-22.

Голошапова, 2011 – Голошапова Є.О. “Сектанти – найзліші вороги народу”: антирелігійна боротьба проти євангельських християн-баптистів в Україні 1920–1930-х рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2011. Вип. XXX. С. 183-190.

Голошапова, 2012а – Голошапова Є.О. Баптисти України в умовах суспільних трансформацій 20-30-х рр. XX ст.: історіографічний аспект // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2012. Вип. XXXII. С. 318-324.

Голошапова, 2010а – Голошапова Є.О. Громади євангельських християн-баптистів Південної України в умовах суспільних трансформацій 20-30-х рр. XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Запоріжжя, 2010. 233 с.

Голошапова, 2012б – Голошапова Є.О. Лідери громад євангельських християн-баптистів України 1920-1930-х рр.: доля та епоха // Наукові праці Запорізького національного університету. 2012. Вип. XXXIV. С. 169-175.

Голошапова, 2009а – Голошапова Є.О. “Контрреволюційна” діяльність баптистів у 1930-х рр.: міфи і реальність (на прикладі громади м. Бердянськ) / Є. О. Голошапова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2009. Вип. XXV. С. 92-98.

Голошапова, 2010b – Голошапова Є.О. Репресії проти євангельських християн-баптистів Південної України у 1930-ті рр. // Наукові праці Запорізького національного університету. 2010. Вип. XXVIII. С. 185–191.

Грушова, 2000 – Грушова (Жижкова) Т.В. Радянська держава та секта п’ятидесятників в Україні (початок 1920-х – 1991 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Запоріжжя, 2000. 260 с.

Жижкова, 2002 – Жижкова Т.В. Історіографія проблеми взаємовідносин радянської держави та секти п’ятидесятників в Україні // Південний архів. Історичні науки. 2002. Вип. 7. С. 54-59.

Зінко, 2005 – Зінко Ю.А. Влада і протестантизм в Україні: проблеми протистояння (1920-1930-ті рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. 2005. Вип. 31. С. 54-62.

Ігнатуша, 2011 – Ігнатуша А.Є. Протестантські громади Сумщини 20-30-х рр. XX ст. // Сумська старовина. 2011. Вип. XXXV. С. 144-149.

Колодний, Яроцький, 2002 – Історія релігій в Україні: у 10-ти т. / Редкол.: А. Колодний (голова) та ін.; за ред. П. Яроцького. К.: Світ знань, 2002. Т. 5. 424 с.

Колодний, Яроцький, 2008 – Історія релігій в Україні: у 10-ти т. / Редкол.: А. Колодний (голова) та ін.; за ред. П. Яроцького. Київ-Дрогобич: Видавець Сурма С., 2008. Т. 6. 632 с.

Кравченко, Сітарчук 2005 – Кравченко П.А., Сітарчук Р.А. Протестантські об’єднання в Україні у контексті соціальної політики більшовиків (20-30-ті роки XX століття). Полтава: АСМІ, 2005. 212 с.

Литовченко, 2013 – Литовченко М. Війна безбожників з віруючими // Реабілітовані історією. Запорізька область. Запоріжжя: Вид-во “Дніпровський металург”, 2013. Кн. 6. С. 109-112.

Любашенко, 2011 – Любашенко В.І. Протестанти в Україні: наслідки політики “державного атеїзму” // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2011. Вип. XXX. С. 176-183.

Павелко, 2013 – Павелко І. Про пастора баптистської общини села Шелюги Якимівського району, розстріляного за віру // Реабілітовані історією. Запорізька область. Запоріжжя: Вид-во “Дніпровський металург”, 2013. Кн. 6. С. 97-101.

Саламаха, 2011 – Саламаха І.В. Заснування та діяльність євангельських християн п’ятидесятників-сіоністів в Україні (1920–1950-ті рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2011. Вип. XXXI. С. 262-265.

Сітарчук, 2017 – Сітарчук Р. Репресивна політика влади щодо організацій протестантів в Україні 20-30-х рр. XX ст. // Держава і Церква в новітній історії України / Збірник наукових статей за матеріалами VI Всеукраїнська наукова конференція “Держава і Церква в новітній історії України” (25-26 жовтня 2017 року). Полтава: ПП “Астрая”, 2017. С. 80-89.

Сітарчук, 2001 – Сітарчук Р.А. Діяльність протестантських конфесій у Радянській Україні в контексті її державної політики (20-30-і рр. XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11. Полтава, 2001. 222 с.

Сітарчук, 2014 – Сітарчук Р.А. Протестантські організації України в розрізі репресивних заходів більшовиків (30-ті роки XX століття) // Історична пам’ять. 2014. № 30-31. С. 132-137.

Сітарчук, 2012 – Сітарчук Р.А. Репресії щодо протестантських церков та їх керівників у 30-ті рр. XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. І. Огієнка. Серія: Історія. 2012. № XX. С. 97-101.

Сотник, 2001 – Сотник О.М. Протестантизм на Сумщині: короткий історичний нарис. Суми: Вид-во “Козацький вал”, 2001. 116 с.

References:

Bernatskiy, 2016 – Bernatskiy V.R. Relihiini obiednannia Volyni-Zhytomyrshchyni v umovakh bilshovytskoho rezhymu 1920-1930-kh rr. [Religious associations of Volyn-Zhytomyr under the Bolshevik regime in 1920-1930's]: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Rivne, 2016. 229 p. [in Ukrainian].

Bielohlazov, 2001 – Bielohlazov R.M. Polityka radianskoï vldy shchodo relihiinykh konfesii u 1920-i roky (za materialamy Krymskoï ASRR) [The Policy of the Soviet Power with Respect to Religious Confessions in the 1920s (on the materials of the Crimean ASSR)]: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Simferopol, 2001. 234 p. [in Ukrainian].

Vysoven, 2016 – Vysoven O.I. Vidnoshennia komuno-bilshovytskoho rezhymu do relihiinykh hromad yevanhelskykh khrystyian i baptystiv v period stanovlennia totalitaryzmu (kin. 20-kh – 30-ti rr. XX st.) [Ratio communist-Bolshevik regime to religious communities of Evangelical Christians and Baptists in the period of totalitarianism, the end of 1920's and 1930's]. Scientific Journal “ScienceRise”, 2016, Nr 10/1 (27), pp. 18-22 [in Ukrainian].

Holoshchapova, 2011 – Holoshchapova Ye.O. “Sektanty – naizlishi vorohy narodu”: antyrelihiina borotba proty yevanhelskykh khrystyian-baptystiv v Ukraini 1920-1930-kh rr. [“Sectarians are the most evil enemies of the people”: anti-religious struggle against Evangelical Christians-Baptists of Ukraine in the 1920s-1930s]. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 2011, Vyp. XXX, pp. 183-190 [in Ukrainian].

Holoshchapova, 2012a – Holoshchapova Ye.O. Baptysty Ukrainy v umovakh suspilnykh transformatsii 20-30-kh rr. XX st.: istoriohrafichnyi aspekt [Baptists of Ukraine in conditions of social transformations of 20-30's of XX century: historiographic aspect]. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 2012, Vyp. XXXII, pp. 318-324 [in Ukrainian].

Holoshchapova, 2010a – Holoshchapova Ye.O. Hromady yevanhelskykh khrystyian-baptystiv Pivdennoi Ukrainy v umovakh suspilnykh transformatsii 20-30-kh rr. XX st. [Evangelical Christian-Baptists communities of

the South Ukraine under social transformations of 20-30-s in XX century]: dys. ... kand. ist. nauk: spets. 07.00.01. Zaporizhzhia, 2010. 233 p. [in Ukrainian].

Holoshchapova, 2012b – Holoshchapova Ye.O. Lidery hromad yevanhelskykh khrystyian-baptystiv Ukrainy 1920-1930-kh rr.: dolia ta epokha [Leaders of communities of Evangelical Christian Baptists of Ukraine in 1920-1930's: destiny and age]. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 2012, Vyp. XXXIV, pp. 169-175 [in Ukrainian].

Holoshchapova, 2009 – Holoshchapova Ye.O. “Kontrevoliutsiina” diialnist baptystiv u 1930-kh rr.: mify i realnist (na prykladi hromady m. Berdiansk) [“Counterrevolutionary” activity of the Baptists in the 1930's: myths and reality (on the example of the Berdyansk community)]. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 2009, Vyp. XXV, pp. 92-98 [in Ukrainian].

Holoshchapova, 2010b – Holoshchapova Ye.O. Represii proty yevanhelskykh khrystyian-baptystiv Pivdennoi Ukrainy u 1930-ti rr. [Repressions against evangelic Baptist Christians in the South of Ukraine in 1930-ies]. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 2010, Vyp. XXVIII, pp. 185-191 [in Ukrainian].

Hrushova, 2000 – Hrushova (Zhyzhkova) T.V. Radianska derzhava ta sekta piatydesiatnykiv v Ukraini (pochatok 1920-kh – 1991 rr.) [The Soviet State and Pentecostal Sect in Ukraine (the beginning of the 1920's – 1991)]: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Zaporizhzhia, 2000. 260 p. [in Ukrainian].

Zhyzhkova, 2002 – Zhyzhkova T.V. Istoriohrafiaia problemy vzaiemovidnosyn radianskoi derzhavy ta sekty piatydesiatnykiv v Ukraini [Historiography of the problem the Soviet state relationship with the Pentecostal in Ukraine]. Pivdennyi arkhiv. Istorychni nauky, 2002, Vyp. 7, pp.54-59 [in Ukrainian].

Zinko, 2005 – Zinko Yu.A. Vlada i protestantyzm v Ukraini: problemy protystoiannia (1920-1930-ti rr.) [Power and Protestantism in Ukraine: problems of conflict (1920-1930s)]. Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty, 2005, Vyp. 31, pp. 54-62 [in Ukrainian].

Ihnatusha, 2011 – Ihnatusha A.Ye. Protestantski hromady Sumshchyny 20-30-kh rr. XX st. [The protestant communities in Sumy region of the 20-30th in the XX cent.]. Sumska starovyna, 2011, Vyp. XXXV, pp. 144-149 [in Ukrainian].

Kolodnyi, Yarotskyi, 2002 – Istoriia religii v Ukraini [History of Religions in Ukraine]: u 10-ty t.. Kyiv: Svit znan, 2002. Vol. 6. 424 p. [in Ukrainian].

Kolodnyi, Yarotskyi, 2008 – Istoriia religii v Ukraini [History of Religions in Ukraine]: u 10-ty t. Kyiv-Drohobych: Sulyma S. Publ., 2008. Vol. 5. 632 p. [in Ukrainian].

Kravchenko, Sitarchuk, 2005 – Kravchenko P.A., Sitarchuk R.A. Protestantski obiednannia v Ukraini u konteksti sotsialnoi polityky bilshovykiv (20-30-ti roky XX stolittia) [The Protestant associations in Ukraine in the context of the social policy of the Bolsheviks of the 20's – 30's in the XX century]. Poltava, ASMI, 2005. 212 p. [in Ukrainian].

Lytovchenko, 2013 – Lytovchenko M. Viina bezbozhnykiv z viruiuchymy. Reabilitovani istoriieiu. Zaporizka oblast [Rehabilitated history. Zaporizhzhia region]. Zaporizhzhia, “Dniprovskiy metalurh”, 2013, Vol. 6, pp. 97-101 [in Ukrainian].

Liubashchenko, 2011 – Liubashchenko V.I. Protestanty v Ukraini: naslidky polityky “derzhavnogo ateizmu” [Protestants in Ukraine: the Consequences of a Policy of “State atheism”]. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 2011, Vyp. XXX, pp. 176-183 [in Ukrainian].

Pavelko, 2013 – Pavelko I. Pro pastora baptystskoi obshchyny sela Sheliuhy Yakymivskoho raionu, rozstrilianoho za viru. Reabilitovani istoriieiu. Zaporizka oblast [Rehabilitated history. Zaporizhzhia region. Vol. 1-6]. Zaporizhzhia, “Dniprovskiy metalurh”, 2013. Vol. 6, pp. 109-112 [in Ukrainian].

Salamakha, 2011 – Salamakha I.V. Zasnuvannia ta diialnist yevanhelskykh khrystyian piatydesiatnykiv-sionistiv v Ukraini (1920-1950-ti rr.) [Formation and activity of evangelic Pentecostal-Christians Zionists in Ukraine, in 1920's-1950's]. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 2011, Vyp. XXXI, pp. 262-265 [in Ukrainian].

Sitarchuk, 2017 – Sitarchuk R. Represyivna polityka vlady shchodo orhanizatsii protestantiv v Ukraini 20-30-kh rr. XX st. [The repressive policy of the power regarding the Protestant organizations in Ukraine in the 20's – 30's of the twentieth century]. Zbirnyk naukovykh statei za materialamy VI Vseukrainska naukova konferentsiia “Derzhava i Tserkva v novitnii istorii Ukrainy” (25-26 zhovtnia 2017 roku). Poltava: PP “Astraia”, 2017, pp. 80-89 [in Ukrainian].

Sitarchuk, 2001 – Sitarchuk R.A. Diialnist protestantskykh konfesii u Radianskii Ukraini v konteksti yii derzhavnoi polityky (20-30-i rr. XX st.) [Activity of Protestant confessions in the Soviet Ukraine (in the context of the State policy in the 20's – 30's of the 20th century)]: dys... kand. ist. nauk: 09.00.11. Poltava, 2001. 222 p. [in Ukrainian].

Sitarchuk, 2014 – Sitarchuk R.A. Protestantski orhanizatsii Ukrainy v rozrizi represyvnykh zakhodiv bilshovykiv (30-ti roky XX stolittia) [Protestant organization in Ukraine within the aspect of repressive activities of Bolshevik units (30's in XX century)]. Istorychna pamiat, 2014, No 30-31, pp. 132-137 [in Ukrainian].

Sitarchuk, 2012 – Sitarchuk R.A. Represii shchodo protestantskykh tserkov ta yikh kerivnykiv u 30-ti rr. XX st. [Repression as to the protestant churches and their leaders in the 30th of the twentieth century]. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. I. Ohienka. Serii: Istoriia, 2012, Vyp. XX, pp. 97-101 [in Ukrainian].

Sotnyk, 2001 – Sotnyk O.M. Protestantyzm na Sumshchyni: korotkyi istorychnyi narys [Protestantism in Sumy region: short historical essay]. Sumy: “Kozatskyi val”, 2001. 116 p. [in Ukrainian].

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

UDC 141.7:94(477.54-25)“175/191”

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2018.i30.p12.

VICTORIA O. NESTERENKO

V.N. Karazin National University, PhD student (Ukraine)

THE STATE AS AN ACTOR: DUE THE PROBLEM OF THE FORMATION KHARKIV TERRITORY (SECOND HALF OF 18th – BEGINING OF 20th CENTURY)

Abstract. *The article is about the role of the Empire Authority in the process of formation Kharkiv territory during second half of XVIIIth – begining of XXth century. This theme is important in due to the reform of city self-government after 2015 in Ukraine. The research is based on the Actor-Network theory by Bruno Latour (ANT). All processes with ANT are described as the interaction between actors (human and non-human). ANT now is well-known methodology in Urban Studies. Last year was published special volume of “Urban History” devoted to the rethinking Urban Studies from the point of view of ANT. We traced the interaction between the Russian empire state authority and other actors who had created Kharkiv territory. The aim is to understand the scale of the Empire Authority influence. The research is interdisciplinary because based on the works of historians, architects, sociologists and urban developments as well. J. Scott argued that state plans of development can't make people's life better in his book «Seeing like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed». But the author imagine interaction between people and state like a hard struggle. A. Cuthbert show more actors influence on the urban development including nature, ideology, gender and so on.*

The Empire Authority in Kharkiv was represented with at least three actors – the governor; the special building laws and plans of urban development. In this article for our aim we analyzed only traces of one actor – plans of Kharkiv urban development during the end of XVIII – early XX century. There were plans of 1765, 1786, 1787, 1822, 1829 years from the Empire Authority. In the end of the XIX century actor, who made plans, was changed. In 1885, 1895 the City Government (Kharkiv Miska Duma) with the help of Kharkiv architects and land-surveyors made new plans of urban development. Plans from the Empire Authority are available in collections of laws of the Russian Empire (Polnoe sobranie zakonov Rosiyskoy imperii). The plan of 1885 we found in the Kharkiv Historical museum. Describing of Kharkiv territory from the early XIX century and city maps 1871 and 1902 helped us to understand the result of these plans. Plans made by the Empire Authority were not realized because of different actors – relief, bad condition of the land that had to be built up, lack of finance and so on. But the main actors, in our opinion, were private developer – people, who didn't want to rebuild their houses accordingly to the Empire Plans and lack of local professionals, who would established these plans in Kharkiv. The plans made by local power were also failed, first of all because of lack of finance. The City Government didn't have his own sufficient source of money. This conclusion lead us to understand that the role of the Empire Authority was not main in the process of urban development in Kharkiv. And the mediator of the Empire Authority – local city government can't realized its plans as well. But only the Empire Authority can affirm the official borders of the city territory and borders of power of the urban laws.

Keywords: *territory, plan, map, actor, state, Kharkiv, Russian Empire.*

НЕСТЕРЕНКОВО.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, аспірантка (Україна)

**ДЕРЖАВА ЯК АКТОР: ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ ХАРКОВА
(ДРУГА ПОЛОВИНА XVIII – ПОЧАТОК XX СТ.)**

Анотація. *В статті розглядається питання про роль держави в процесі формування території Харкова в другій половині XVIII – на початку XX ст. Базуючись на планах розвитку*

міста, які надходили від імперської влади, проводиться аналіз ступеню їх реалізації в міському просторі. В основі роботи – акторно-мережева теорія Б. Латура, яка зображує всі явища як результат взаємодії між акторами (людьми та не-людьми). Ми простежуємо сліди в процесі формування міського простору лише одного провладного актора – планів розвитку міста, що надходили до Харкова. Дослідження відповідає на запитання про причини нереалізованості планів та акторів, які заважали їх втіленню. На нашу думку, неможливо розглядати взаємодію держави та людини виключно як дихотомію, адже в цьому процесі беруть участь і інші дійові особи. Таким чином, державні плани не були реалізовані через сукупність дій різних акторів, в тому числі, через відсутність місцевих спеціалістів, які б просували забудову за імперським зразком, недостатнє фінансування, природні фактори на кшталт незручного рельєфу та небажання самих мешканців перебудовувати чи зносити власні будівлі у відповідності до офіційних вимог.

Ключові слова: територія, план, мапа, актор, держава, Харків, Російська імперія.

НЕСТЕРЕНКОВО.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, аспирантка (Украина)

ГОСУДАРСТВО КАК АКТОР: К ПРОБЛЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ ТЕРРИТОРИИ ХАРЬКОВА (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XVIII – НАЧАЛО XX СТ.)

Аннотация. В статье рассматривается роль государства в процессе формирования территории Харькова во второй половине XVIII – начале XX вв. На основании имперских планов развития города и описаний его территории определяется степень их реализации. Исследование основывается на акторно-сетевой теории Б. Латура, которая представляет все явления как результат взаимодействия между акторами (людьми и не-людьми). Мы изучаем след только одного актора в процессе формирования городского пространства – планов развития города. Работа посвящена причинам нереализованности этих документов и акторам, которые мешали их воплощению. Мы считаем, что невозможно рассматривать взаимодействие государства и человека исключительно как дихотомию, так как в этом процессе участвуют и другие действующие лица. Таким образом, государственные планы застройки не были воплощены из-за комплекса действий разных акторов, в том числе, из-за отсутствия местных специалистов, готовых вводить государственные планы в самом Харькове, недостаточного финансирования, неудобного для застройки рельефа и нежелания самих жителей перестраивать или разрушать собственные постройки в соответствии с официальными требованиями.

Ключевые слова: территория, план, карта, актор, государство, Харьков, Российская империя.

Територія кожного міста формується впродовж значного періоду часу під впливом дії різних акторів. Серед них є природно-географічне середовище, держава, національно-культурні особливості, рядові і видатні мешканці міста, громадські установи, бізнесові структури тощо. Роль кожного з них змінювалась в залежності від доби. Реформування місцевого самоврядування та територіально-адміністративного устрою, що розпочалися в Україні після 2015 р., суттєво актуалізували увагу до просторового розвитку міст. Тож звернення до історичного досвіду творення територій населених місць, серед яких Харків є одним із впливових гравців на загальноукраїнській арені, виглядає цілком назрілим.

В історіографії кінця XIX – початку XX ст. панувала думка про визначальну роль держави у розвитку міст в Російській імперії (Рындзюнский, 1958: 8). Дослідження планів та описів території Харкова розпочав Ю. Морозов в 1870-х роках. Спираючись на мапи кінця XVIII ст., він визначив деякі зміни в рельєфі та забудові Харкова впродовж XIX ст. (Морозов, 1878). Д. Багалій та Д. Міллер в “Истории города Харькова за 250 лет его существования”, визначили основні віхи заселення міста, навели дані про розвиток

міського простору Харкова від заснування до початку ХХ ст., спираючись на віднайдені в архівах мапи та свідчення сучасників (Багалеї, Миллер, 1905: 27, 197; Багалеї, Миллер, 1912: 1, 31). Наступний крок здійснив А. Федоровський, який 1916 р. в короткій розвідці проаналізував реалізацію плану забудови міста 1829 р. (Федоровський, 1916). Після появи цих праць і до середини 1950-х років дослідження формування території Харкова не проводилося. В радянський період головну увагу дослідників привертало економічні та соціальні аспекти розвитку міської території (Рындзюнский, 1958). Починаючи з другої половини ХХ ст., цінність регіональної історії значно зросла. Окремі аспекти розвитку території Харкова почали висвітлюватися на сторінках путівників та краєзнавчих досліджень. Серед них слід виділити нарис-путівник “Каменная летопись”, створений архітектором Б.А. Бондаренком, в якому міститься аналіз реалізації будівельного законодавства Російської імперії на прикладі Харкова (Бондаренко, 1972: 14, 19). На сучасному етапі першою серйозною роботою з реконструкції просторового розвитку історії забудови міста стало дослідження А. Лейбфрейда та Ю. Полякової (Лейбфрейд, Полякова, 1998). Деяких аспектів формування модерного міського простору Харкова торкалися В. Маслійчук на матеріалах ХVІІІ ст. (Маслійчук, 2007) та Д. Чорний на матеріалах початку ХХ ст. (Чорний, 2007: 32). Проте тема не є вичерпаною. Зростає інтерес до різних аспектів історії формування території міста з боку архітекторів. Зокрема, В.С. Новгородов здійснив реконструкцію планів харківської фортеці ХVІІ ст. і висловив думку, що планувати міську територію почали ще в 1733 р. (Новгородов, 2017: 133); Є.Т. Черкасова звернулася до питання про планування міської території наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. та проаналізувала розвиток окремих районів Харкова (Черкасова, 2014). Потреби сучасного містопланування актуалізували залучення технології 3D моделювання з метою реконструкції не тільки будівель, але й рельєфу міського простору в різні часи (Онопрієнко, Трипутіна, 2010: 187-197). Одним з останніх прикладів звернення до історії формування міського простору Харкова стала дисертація із міської топоніміки, захищена М. Тахтауловою у 2016 р. (Тахтаулова, 2016). Теоретичні дослідження про фактори, які визначають зростання міст, в тому числі в Російській імперії, є об’єктом уваги західноєвропейської історіографії. Дослідники підкреслюють необхідність існування планів розвитку міст на сучасному етапі, аналізують історію їх появи та процеси втілення у життя. Як свідчать роботи західних вчених, відбувається дискусія щодо співвідношення чинників, що визначали розвиток міст. Зокрема, професор Єльського університету Дж. Скотт у своїй роботі проводив чітку лінію боротьби держави та місцевого населення під час впорядкування простору міст (Скотт, 2011: 18). Натомість австралійський дослідник міського розвитку А. Катберт наводить широкий перелік акторів, причетних до творення міст, розглядаючи, серед інших, дії природи (Cuthbert, 2006: 88-91). Американський історик Д. Броувер вважав запровадження регулярних планів спробою наблизити міста Російської імперії до європейських зразків (Brower, 1990: 7). Всі вони згодні в тому, що держава завжди намагається максимально вплинути на розвиток міст. Проте питання, наскільки великою була її роль, як саме вона впливала на процес творення міського простору, залишається дискусійним, а на матеріалах Харкова ще не досліджувалося.

Зважаючи на сказане, метою нашої статті є спроба визначити, наскільки суттєвою була роль держави як актора в формуванні міського простору Харкова, починаючи від останньої третини ХVІІІ ст. до початку ХХ ст. Спираючись на методіку акторно-мережевої теорії Б. Латура (далі АМТ) (Латур, 2014), ми пропонуємо гіпотезу, що влада була лише одним з величезної кількості акторів, що творили міський простір. Інструментарій АМТ в останній час набуває актуальності для дослідження саме міської історії, про що свідчить, в тому числі стаття Б. Мунка (De Munk, 2017: 112), що була

опублікована в "Urban History" у 2017 р. Для реалізації поставленої мети ми спробуємо з'ясувати еволюцію ролі планів Харкова як засобів регулювання розвитку міста різними акторами, встановити різницю/розбіжності між "спущеними згори" планами розвитку міста і "реальним містом", визначити причини того, чому імперська влада не спромоглася втілити на практиці жоден з проєктів розвитку. Ми виходимо з того, що у зазначений хронологічний відрізок часу поняття "план міста" (картографічне зображення) вживався у двох значеннях: як документ, створений з метою визначення програми робіт із перетворення Харкова на губернське місто імперського зразка (аналог сучасних генеральних планів розвитку міст) і як документ, що фіксує простір міста, розміщення на ньому різних об'єктів з метою надати місцевим мешканцям та гостям уявлення про Харків.

Джерельну базу нашого дослідження складають офіційні документи, які визначали параметри розвитку міста, описи території і мапи, що склалися, починаючи з 1767 р. (Описи Харківського намісництва, 1991: кольоровий додаток). Плани (мапи) міста, опубліковані в "Полном собрании законов Российской империи" (ПСЗ: 368-369), першому томі дослідження Д. Багалія та Д. Міллера (Багалей, Миллер, 1905: 52-53) та як додатки до міських календарів та путівників, що створювалися, починаючи з останньої чверті ХІХ ст. (Гусев, 1902; Харьковский календарь, 1871). Крім того нами залучено документи діловодства місцевих урядових структур та міської думи, в яких розглядаються спірні питання щодо входження приміських територій до адміністративних кордонів Харкова та віднайдені нами у Харківському історичному музеї фрагмент плану розмітки нових вулиць та кварталів (ХІМ: № 38112), а також спогади місцевих діячів (Рейнгардт, 1887а; Рейнгардт, 1887б). На основі використаних джерел ми склали схему еволюції території міста за допомогою інструменту Google My maps. Отримана мапа допомогла нам визначити площу міста і темпи його розширення.

Друга половина ХVІІІ ст. для Слобідської України стала періодом інкорпорації регіону до складу Російської імперії. Влада останньої розпочала процес втручання у формування міського простору майже одразу після скасування автономії слобідських козацьких полків. З метою врегулювати відносини між старшиною і козаками в Харкові працювала комісія під керівництвом Є. Щербініна (Маслійчук, 2007: 141). Її робота торкнулась широкого кола питань оподаткування, станових привілеїв, адміністративного поділу територій. Починаючи з 1760-х років, центральна влада керувала містом через законодавчі акти та губернатора, який мав слідкувати за їх виконанням. Кілька разів до Харкова надходили плани забудови, законодавчі акти, що стосувались управління містом та будівництва. Здається, ці акти мали повністю регламентувати всі сторони міського життя, в тому числі, напрямки розвитку міського простору. 1768 р. в Харків надійшов перший план забудови, який Є. Щербінін розпорядився одразу впровадити у життя (Бондаренко, 1972: 10). Про виняткове значення цього плану міста і Харкова в імперських політичних проєктах свідчить включення його до ПСЗ 15 січня 1768 р. в "одній обоймі" із планами обох столиць під назвою "Высочайше утвержденный доклад Комиссии о строении Москвы и Санкт-Петербурга. – О плане города Харькова" (ПСЗ, Т. 18: 13.051). Але до опублікованих креслень і малюнків (планів міст) він не потрапив (ПСЗ: Т. 45, 368-369)! Тож про заплановані обриси Харкова ми можемо скласти уявлення лише із опублікованого Д. Багалієм та Д. Міллером плану 1760-х років (Багалей, Миллер, 1905: 52-53), де місто постає лише в межах фортечних мурів, а площа його могла становити приблизно 1 км² (підраховано нами за допомогою інструментів Google My maps). Вважаємо, що імперська влада не змогла розпочати процес формування міської території, спираючись на цей план, через те, що, по-перше, він не враховував особливості місцевого рельєфу, по-друге, не був забезпечений необхідними ресурсами. Справжній вигляд

забудови міста станом на 1780-ті роки визначають проекти місцевих архітекторів, вихованців додаткових класів при Харківському колегіумі (Бондаренко, 1972: 11).

Переломним для розвитку міст Російської імперії став 1785 р., коли їх права і статус були визначені “Грамотою на права и выгоды городам”, яку також називають Жалуваною грамотою містам (ПСЗ, Том 22: 16.188). За цим документом державна влада визначала себе як керівника у процесі формування міського простору. Вона брала на себе функції визначати кордони населених пунктів та елементи, які мають відрізнити міський простір від сільського (передовсім, це адміністративні споруди та місця для торгівлі). Цю ідеологічну настанову чудово виражав панівний в тодішній архітектурі стиль класицизм – в рамках якого архітектори намагались створити місто як цілісний ансамбль з прямими вулицями. Відтепер будь-яке місто в імперії будувалось виключно за планом, затвердженим імператором. Дж. Скотт стверджує, що для держави мати прямі і зрозумілі шляхи є необхідною умовою комфортного управління (Скотт, 2011: 138). Такі вулиці називались “перспективою” і мали полегшувати орієнтацію в просторі податковому інспектору, чиновнику, поліцейському, в той час, як традиційна звивиста вулиця є зрозумілою лише місцевим мешканцям. У розпорядженні сучасних дослідників є два плани Харкова, датовані 1786 та 1787 рр., а також опис плану, зроблений Б.А. Бондаренком, який він датує 1785 р. (Бондаренко, 1972: 12). Скоріш за все, Б.А. Бондаренко припустився помилки в датуванні і реально існують тільки плани 1786 р. та 1787 р. Останній план є кресленням, накладеним на місцевість. Він відрізняється від плану 1786 р. розміщенням вулиць, позначенням особливостей рельєфу, але зберігає логіку поділу на квартали. Очевидно, держава врахувала попередні помилки та допускала редагування плану на місцевості відповідно до природних умов. За цим проектом передбачалася забудова центральної частини міста, розпланування Залопанської (на правому березі р. Лопань) та забудова Захарківської (на лівому березі р. Харків) частин. Кордони міського простору позначені на мапі мурами. Проте в реальності Харків втратив оборонну функцію після включення 1775 р. Криму до складу Російської імперії.

В “Описі Харківського намісництва” зазначено, що місту відведено 637 дес. 20 саж. міської та 1792 дес. 1177 саж. вигонної землі, що у в сучасних одиницях виміру – 7 км² міської землі та 19,6 км² вигонної. Вигонна земля була більшою за міську майже в 3 рази, що свідчить про специфіку занять місцевих мешканців та значну роль скотарства в їхньому житті (Описи слобідсько-українських міст, 2016: 37). Ця обставина зовсім не вписується в визначену за Жалуваною грамотою містам функцію міста як прихистку ремесел та торгівлі. Проте при нанесенні приблизних меж міста тих часів на сучасну мапу його загальна площа не перевищує 3,5 км² (підрховано нами за допомогою інструментів Google Maps). Скоріш за все, відводячи під міську територію 7 км², держава передбачала можливість для розвитку міста найближчим часом.

Наприкінці XVIII – початку XIX ст. за виконанням плану міста мали слідкувати губернський архітектор та шестицласна дума. При виявленні порушень вони змушували людину перебудувати споруду або зносити її зусиллями поліції. Проте ці постанови майже не виконувались (Багалеї, Миллер, 1905: 46). Ми вважаємо, що влада не змогла реалізувати свій план розбудови Харкова, тому що у неї не вистачало фахових спеціалістів, які мали втілювати його на місці. Крім того, представники суспільства – передовсім, купці – не були зацікавлені зносити будинки, в тому числі власні, заради виконання наказів імперської влади.

Наступний план міста, що мав столичне походження, було створено на початку 1820-х років (ПСЗ, Т. 45: 369). Порівняння його з планом 1829 р., оприлюдненим А. Федоровським (Федоровский, 1916: 1) свідчить, що на останньому Захарківська та Залопанська частини за розміром вдвічі більші, ніж це передбачено документом 1822 р.

На обох цих планах вже немає фортечних мурів, тож можна зробити висновок, що держава остаточно відмовляється від ідеї про Харків як місто-фортецю лише в 1820-х роках. Документ 1829 р. продовжує логіку свого попередника, плану 1822 р. Проте виконати цей план не вдалось. Однією з причин цього стали природні актори, адже болотисті ділянки Захарківської левади, рельєф Холодної гори, незручна для будівництва місцевість у північно-східному напрямку так і не були забудовані. На плані 1822 р. позначено прямі квартали вздовж річки Харків, що так і не були забудовані через непридатну до будівництва землю.

Таким чином, ідея правильного міста, створеного за планами, затвердженими державою, не була реалізована. Після 1838 р. до Харкова більше не надходило жодного державного плану забудови. Натомість у середині XIX ст. значну роль у забудові міста зіграв губернатор С. Кокошкін (1847-1856). Ця людина була справжнім фанатом будівництва. За своє коротке правління він зруйнував Мироносицьке кладовище, яке до цього було офіційно закрите, але не впорядковане вже близько тридцяти років. Харків'яни згадували, як він особисто їздив вулицями міста і наказував перебудовувати фасади відповідно до визначених державною владою зразків (Рейнгардт, 1887b: 4, 155). Проте до його дій місцеві мешканці ставились з пересторогою або скептично. Містом поширювались драматичні оповідки про жорстокість губернатора, які призводили до самогубств серед бідних мешканців, які не могли виконати його постанови, та кумедні розповіді про відновлення на старих місцях попередньо зруйнованих С. Кокошкіним будівель. Його правління тривало менше ніж десять років, проте він провів набагато більше ініціатив в цій сфері, ніж всі його попередники разом взяті. Це показує, що протягом попередніх десятиліть державі для впорядкування міського простору дійсно не вистачало активних представників на місцях. Проте навіть діяльному С. Кокошкіну не вдалось вирівняти звивисті харківські вулички.

До прийняття міського положення 1870 р. Харківська міська дума не мала загальної візії розвитку міської території. Заважала цьому і відсутність у її розпорядженні мапи міста. Створення останньої, знову-таки, вимагало серйозних грошових витрат, тому на власний кошт міської думи вона не могла бути створена. В 50-ті роки XIX ст. в місті працювала група землемірів, які мали скласти план міста. Виходячи з доповідних записок думи, їх робота тривала десять років і весь цей час вони утримувались за казенний кошт. Підпорядковувалась група губернатору. Після закінчення роботи міська влада довгий час не могла отримати екземпляр готового плану, про що свідчить її листування з губернатором в 1862 р. (ДАХО. Ф. 44. Оп. 1. Спр. 500: 1-2). Річ у тому, що мапа мала бути затверджена Міністерством внутрішніх справ. В архівних документах немає даних про те, як була вирішена ця ситуація. Проте в 1871 р. в харківському календарі з'явилася дуже докладна мапа міста, що дозволяє нам припустити, що міська влада все ж таки мала у своєму розпорядженні документ, створений професіоналами. Мапа 1871 р. межі міста була першою доступною широкому загалу населення. Вона надає можливість визначити, в якому напрямку розвивалась територія міста в третій чверті XIX ст.

В цей час активізувався розвиток Захарківської частини, різко збільшилася Залопанська, зокрема через будівництво залізниці. На колишній Архієрейській леваді звели вокзал, навколо якого сформувався новий великий квартал. Таким чином, залізничне відомство, як актор, змогло подолати географічні перешкоди у вигляді болотистої місцевості для остаточної інкорпорації до міських територій слобід Панасівка, Іванівка, району навколо Холодної гори.

Особливістю мапи 1871 р. є відсутність позначок, що визначають кордон власне міської території. В архіві зберігаються справи 1856-1859 рр., які свідчать, що міська влада не мала точного уявлення про межі міста і, відповідно, про територію, на яку поширюються її власні

повноваження (ДАХО. Ф. 4. Оп. 11. Спр. 560: 2). В останній чверті XIX ст. відбувається важлива зміна – місцева влада перебирає на себе повноваження по створенню міських планів, змінюється її роль як актора творення міського простору.

Збереглась 1/4 плану Харкова, на якому є північно-східна частина міста. Він був створений групою під керівництвом міського архітектора Г. Стрижевського. Такий документ мав бути затверджений міською думою. На плані вміщено всі вулиці станом на 1885 р. та заплановані. Виходячи з мапи, ми бачимо, що планується розбудувати в північному напрямку університетське містечко та продовжити розширення території в південному напрямку (вулиць за Кінним ринком), створення кварталу з центром на Журавлівській площі на болотистій ділянці біля річки Харків (ХІМ: № 38112). Але реорганізація Харківської міської думи згідно з новим міським положенням 1892 р. змусила її приступити до розробки нового проекту.

У 1895 р. дума винаймає комісію архітекторів та землемірів, метою якої є складення нового проекту розвитку міста. Це питання ставало все гострішим, адже Харків поступово стає незручним та шкідливим для здоров'я містом. Публіцистика тієї доби буквально кричить про його неблагоустрій та жахливу екологію. Новий план передбачав реконструкцію вже заселеної території міста та масштабні зміни – випрямлення старих вулиць, розширення їх до 20 м, зміну річищ, винесення за межі міста заводів тощо (Черкасова, 2014: 151).

Про результати змін міського простору за планами 1885 та 1895 рр. дає уявлення мапа 1902 р., вміщена в якості додатку до путівника А. Гусєва (Гусев, 1902: додаток). Всі ці ідеї міської думи не були реалізовані. Вважаємо, так сталося через неспроможність щонайменше двох акторів. Центральна влада не могла повністю профінансувати міські проекти. Альтернативні джерела фінансування, такі як позики, кредити, прибутки з податків, Харківській міській думі були недоступні. Поширеним явищем наприкінці XIX ст. було небажання інших акторів – мешканців міста продавати власні ділянки землі для будівництва міських об'єктів.

Як свідчать плани і мапи території 1820-1880-х років, розширення міської території відбувалось вздовж річок та головних шляхопроводів міста (вулиці Сумська, Московська та Полтавський шлях), де місцеві жителі передовсім шукали зручні ділянки для будівництва. Мапа 1902 р. показує, що тенденція змінюється, відбувається заповнення лакун, які утворились в центральній частині міста, передовсім, це північно-східний напрямок. Ділянки навколо вулиці Пушкінської (колишньої Німецької) з незручним рельєфом також поступово забудовують, утворюючи престижний квартал з приватними садибами та прибутковими будинками. Наприкінці XIX – на початку XX ст. збільшується кількість людей, які готові інвестувати в будівництво та оплачувати створення як проектів індивідуальних садиб, так і громадських будівель на власних землях. Суттєво розширюється Захарківська частина міста. Тут відкривається Балашовська залізнична станція, виникає паровозобудівний завод. Завдяки цьому формується цілий район, видовжуються вулиці Петинська та Московська. В цей період напрям розвитку міської території визначають передовсім приватні актори, навіть не місцева влада.

Як бачимо, протягом 1760-х – 1900-х років імперська влада не керувала розвитком міста. Її роль як актора зводилась до затвердження міських кордонів та тих ділянок, на які поширювалось міське законодавство. В період з 1768 до 1786 р. забудову міста визначали передовсім місцеві актори, через те державний план втілити не вдалось. До 1822 р. держава робила спроби очолити процес впорядкування простору, але її зусиль було недостатньо. Після 1870 р. формування міста перебирає на себе міська дума. Проте її ініціативи не були реалізовані через відсутність фінансування. Тож і місцева влада так само не змогла очолити процес розвитку міста. Якщо місцеве населення відіграло

настільки значну роль у формуванні міського простору, то ми не можемо погодитись з історіографічною ідеєю про виключно адміністративний характер міста в Російській імперії. Так само, як і в інших країнах, місто приваблювало людей свободою та новими можливостями для розвитку. Таким чином, держава не визначала напрям забудови міста, але закріплювала результат цього процесу.

Література:

- Багалеї, Миллер, 1905 – Багалеї Д.І., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования. Том I. Харьков, 1905. 569 с.
- Багалеї, Миллер, 1912 – Багалеї Д.І., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования. Том II. Харьков, 1912. 986 с.
- Бондаренко, 1972 – Бондаренко Б.А. Каменная летопись. Архитектурные памятники Харьковщины. Харьков, 1972. 124 с.
- Гусев, 1902 – Гусев А. Н. Историко-справочный путеводитель. Харьков, его прошлое и настоящее в рисунках и описаниях. 1902. (репринтное издание). Харьков, 2010. 274 с.
- ДАХО – Державний архів Харківської області.
- Латур, 2014 – Латур Б. Пересборка социального: введение в акторно-сетевую теорию. Москва, 2014. 384 с.
- Лейбфрейд, Полякова, 1998 – Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю.Ю. Харьков. От крепости до столицы: Заметки о старом городе. Харьков, 1998. 335 с.
- Маслійчук, 2007 – Маслійчук В.Л. Щербінінська комісія та скасування слобідських полків 1762–1764 рр. // Провінція на перехресті культур: дослідження з історії Слобідської України XVII-XIX ст. Харків, 2007. С. 141-157.
- Морозов, 1878 – Морозов Ю. О Харьковском топографическом описании наместничества 1787 // Харьковская старина, 1878. С. 1-4.
- Новгородов, 2017 – Новгородов В.Є. Планування харківської фортеці у другій половині XVII ст. // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Вип. 47. Київ, 2017. С. 133-138.
- Онопрієнко, Трипутіна, 2010 – Онопрієнко А.М., Трипутіна Н.П. Розробка технології створення тривимірної моделі історичного центру Харкова. URL: periodicals.karazin.ua/aprvvi/article/download/708/500.
- Описи слобідсько-українських міст, 2016 – Описи слобідсько-українських міст і містечок, доставлені в Катерининську комісію для складання проекту нового уложення 1767 р. // Історія Слобідської України: хрестоматія / уклад. Д.М. Чорний. Харків, 2016. С. 35-40.
- Описи Харківського намісництва – Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. Київ, 1991. 224 с.
- ПСЗ – Полное собрание законов Российской империи.
- Рейнгардт, 1887а – Рейнгардт Ф.О. Харьков 20-30-х годов. // Литературно-художественное приложение к Харьковскому календарю на 1887 год. Выпуск 1. Харьков, 1887. С. 1-29.
- Рейнгардт, 1887б – Рейнгардт Ф.О. Кокошкин Сергей Александрович. Харьковский генерал-губернатор // Литературно-художественное приложение к Харьковскому календарю на 1887 год. Выпуск 1. Харьков, 1887. С. 155-161.
- Рындзюнский, 1958 – Рындзюнский П.Г. Городское гражданство дореформенной России. Москва, 1958. 559 с.
- Скотт, 2011 – Скотт Дж. Благими намерениями государства. Почему и как проваливались проекты улучшения условий человеческой жизни. Москва, 2011. 576 с.
- Тахтаулова, 2017 – Тахтаулова М.Ю. Историчний розвиток адресної урбанонімії міста Харкова (середина XVII – початок XXI ст): автореф. дис. ... канд. істор. наук. Запоріжжя, 2016. 23 с.
- ХІМ – Харківський історичний музей, фонд документів.
- Харьковский календарь, 1871 – Харьковский календарь на 1872 год. С картой Харькова. Харьков, 1871. 582 с.
- Федоровский, 1916 – Федоровский А. К истории города Харькова. Харьков, 1916. 10 с.
- Черкасова, 2014 – Черкасова Е.Т. Архитектурно-пространственные особенности городской застройки эпохи модерна на примере центрального исторического ареала г. Харькова и тенденции ее сохранения // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Вип. 35. Київ, 2014. С. 118-127.
- Чорний, 2007 – Чорний Д.М. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.). Харків, 2007. 304 с.
- Brower, 1990 – Brower D. Russian city between tradition and modernity. 1850-1900. University of California Press, 1990. 253 p.
- Cuthbert, 2006 – Cuthbert A. The Form of Cities. Political Economy and Urban Design. Blackwell, 2006. 328 p.
- De Munk, 2017 – De Munk B. Re-assembling Actor-Network Theory and Urban History // Urban History. Volume 44. Part 1. Cambridge University Press, 2017. P. 111-123.

References:

- Bagalej, Miller, 1905 – Bagalej D.I., Miller D.P. Istorija goroda Kharkiva za 250 let jego sushhestvovaniya [The History of Kharkiv during 250 years of his existence]. Volume I. Kharkiv, 1905. 569 p. [in Russian].
- Bagalej, Miller, 1912 – Bagalej D.I., Miller D.P. Istorija goroda Kharkiva za 250 let jego sushhestvovaniya [The History of Kharkiv during 250 years of his existence]. Volume II. Kharkiv, 1912. 986 p. [in Russian].

- Bondarenko, 1972 – Bondarenko B. A. Kamennaja letopis'. Arhitekturnye pamjatniki Har'kovshhiny [The Chronicle of Stone. The Architect monuments of Kharkiv]. Kharkiv, 1972. 124 p. [in Russian].
- Gusev, 1902 – Gusev A.N. Istoriko-spravochnyj putevoditel'. Har'kov, ego proshloe i nastojashhee v risunkah i opisanijah. 1902. (reprintnoe izdanie) [Historical and Reference Guidebook. Kharkiv: his past and nowadays. 1902. (reprint edition)]. Kharkiv, 2010. 274 p. [in Russian].
- DAKhO – Derzhavnij arhiv Kharkivs'koi oblasti [State Archive of Kharkiv Region]. [in Russian].
- Latour, 2014 – Latour B. Peresborka social'nogo: vvvedenie v aktorno-setevuju teoriju [Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory]. Moskva, 2014. 384 p. [in Russian].
- Lejbfrejd, Poljakova, 1998 – Lejbfrejd A.Ju., Poljakova Ju.Ju. Kharkiv. Ot kreposti do stolicy: Zametki o starom gorode [Kharkiv. From the fortress to the capital. The notice about old city]. Kharkiv, 1998. 335 p. [in Russian].
- Maslijchuk, 2007 – Maslijchuk V.L. Shherbinins'ka komisija ta skasuvannja slobids'kih polkiv 1762-1764 rr. [The comission of Scherbinin and the liquidation of Sloboda Ukraine regiments]. The Province at the crossroads of cultures: researching about Sloboda Ukraine History XVII-XIX centuries. Kharkiv, 2007. P. 141-157. [in Ukrainian].
- Morozov, 1878 – Morozov Ju. O Har'kovskom topograficheskom opisanii namestnichestva 1787 [About the Kharkiv topographical description 1787]. Kharkiv's antiquities, 1878. p. 1-4. [in Russian].
- Novgorodov, 2017 – Novgorodov V.Ye. Planuvannja Kharkivs'koi forteci u drugij polovini XVII st. [The planning of Kharkiv fortress in the second half of XVII century]. The modern problems of architect and urban development. Volume. 47. Kyiv, 2017. P. 133-138. [in Ukrainian].
- Onoprienko, Triputina, 2010 – Onoprienko A.M., Triputina N.P. Rozrobka tehnologii stvorennja trivimirnoi modeli istorichnogo centru Kharkiva [The development of technology of 3D planning model of the Kharkiv historical center]. URL: periodicals.karazin.ua/apvvi/article/download/708/500. [in Ukrainian].
- Opisy slobids'ko-ukrains'kih mist, 2016 – Opisy slobids'ko-ukrains'kih mist i mistechok, dostavljeni v Katerinins'ku komisiju dlja skladannja proektu novogo ulozhennja 1767 r. [The descriptions of Sloboda Ukraine cities delivered to the Catherine comission for composition new laws 1767]. Istorija Slobids'koi Ukraini : hrestomatija / ukklad. D. M. Chornyj. Kharkiv, 2016. P. 35-40. [in Ukrainian].
- Opisy Kharkivs'kogo namisnictva – Opisy Kharkivs'kogo namisnictva kincja XVIII st. [The describe of Kharkiv region in the end of XVIII century]. Kyiv, 1991. 224 p. [in Russian].
- PSZ – Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii [The complete collection of Laws of Russian Empire]. [in Russian].
- Rejngardt, 1887a – Rejngardt F.O. Har'kov 20-30-h godov [Kharkiv in 20-30 years]. The fiction attachment to the Kharkiv calendar 1887. Volume 1. Kharkiv, 1887. P. 1-29. [in Russian].
- Rejngardt, 1887b – Rejngardt F.O. Kokoshkin Sergej Aleksandrovich. Khar'kovskij general-gubernator [Kokoshkin S. A. Kharkiv general-governor] // The fiction attachment to the Kharkiv calendar 1887. Volume 1. Kharkiv, 1887. P. 155-161. [in Russian].
- Ryndzjuskij, 1958 – Ryndzjuskij P.G. Gorodskoe grazhdanstvo doreformnoj Rossii [The Citizenship of pre-reform Russia]. Moskva, 1958. 559 p. [in Russian].
- Tahtaulova, 2017 – Tahtaulova M.Ju. Istorichnij rozvitok adresnoi urbanonimii mista Kharkiva (seredina XVII – pochatok XXI st) [The Historical development of the Kharkiv address urbanonymy (in the middle of XVII – the beginning of XXI)]. Zaporizhzhja, 2016. 23 p. [in Ukrainian].
- Scott, 2011 – Scott J. Blagimi namerenijami gosudarstva. Pochemu i kak provalivalis' proekty uluchshenija uslovij chelovecheskoj zhizni [Seeing like a State: how certain schemes to improve the human condition have failed]. Moskva, 2011. 576 p. [in Russian].
- Khar'kovskij kalendar' – Khar'kovskij kalendar' na 1872 god. S kartoj Kharkiva [The Kharkiv calendar 1872. With the map of Kharkiv]. Kharkiv, 1871. 582 p. [in Russian].
- KhIM – Kharkivs'kij istorichnij muzej, fond dokumentiv [Kharkiv Historical Museum. The collection of documents].
- Cherkasova, 2014 – Cherkasova E.T. Arhitekturno-prostranstvennye osobennosti gorodskoj zastrojki jepohi moderna na primere central'nogo istoricheskogo areala g. Khar'kova i tendencii ee sohraneniya [The Architect and Space features of modern urban development on the example of the historical center of Kharkiv and tendency of its saving]. The modern problem of architect and urban development. Volume 35. Kyiv, 2014. P. 118-127. [in Russian].
- Chornyj, 2007 – Chornij D.M. Po livij bik Dnipro: problemi modernizacii mist Ukraini (kinec' XIX – pochatok XX st.) [On the Dnipro left bank: the problems of modernization in Ukraine cities (the end of XIX – the beginning of XX century)]. Kharkiv, 2007. 304 p. [in Ukrainian].
- Fedorovskij, 1916 – Fedorovskij A. K istorii goroda Kharkova. [To the Kharkiv history]. Kharkiv, 1916. 10 p. [in Russian].
- Brower, 1990 – Brower D. Russian city between tradition and modernity. 1850-1900. University of California Press, 1990. 253 p. [in English].
- Cuthbert, 2006 – Cuthbert A. The Form of Cities. Political Economy and Urban Design. Blackwell, 2006. 328 p. [in English].
- De Munk, 2017 – De Munk B. Re-assembling Actor-Network Theory and Urban History // Urban History. Volume 44. Part 1. Cambridge University Press, 2017. P. 111-123. [in English].

UDC 94(470)«1918»
DOI: doi.org/10.21272/shaj.2018.i30.p21.

DEHTIAROV S.I.

Dr (History), Professor, Sumy State University (Ukraine)

FORMATION OF THE BUREAUCRATIC APPARATUS OF THE UKRAINIAN DERZHAVA (UKRAINIAN STATE)

Abstract. *This work is devoted to such an aspect of the domestic policy of the Government of the Ukrainian State and Hetman Pavlo Skoropadsky as the building up of the bureaucratic system. This system has ensured the proper functioning of the various then existing government institutions. As sources, the author used official documents, in particular, the regulations of 1918, archival sources, contemporary memories, the press of the investigated period and scientific research of modern scholars. This enabled an objective assessment of the Hetman government for the restructuring of public administration and bureaucracy.*

Particular attention was paid to the personnel policy of the Ukrainian government, the material provision of civil servants, and some problems of a socio-political nature that influenced the work of the bureaucratic apparatus of the Ukrainian State.

The author concludes that during the brief existence of the Ukrainian State on the issue of the development of the national bureaucracy, the government paid great attention. To do this, many concrete measures have been taken. A sufficiently branched control system was very quickly created and filled by employees. The cadre policy of the hetman's government has always been criticized by political opponents of Pavlo Skoropadsky and many modern scientists. But according to the author, this policy was sufficiently consistent and aimed at gradual improvement of the administration at all levels. The main obstacle on this path was the difficult military-political situation in which Ukraine was in 1918.

Keywords: *Ukrainian Derzhava (Ukrainian State), Hetman Pavlo Skoropadsky, Bureaucracy, Public Service, 1918.*

ДЕГТЯРЬОВ С.І.

Доктор історичних наук, професор, Сумський державний університет (Україна)

ФОРМУВАННЯ БЮРОКРАТИЧНОГО АПАРАТУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Анотація. *Дана робота присвячена такому аспекту внутрішньої політики уряду Української Держави та особисто гетьмана П. Скоропадського, як розбудова бюрократичної системи, за допомогою якої забезпечувалося належне функціонування існуючих тоді різноманітних державних установ. Автором були використані у якості джерел офіційні документи, зокрема нормативні акти 1918 р., архівні джерела, спогади сучасників, преса досліджуваного періоду і наукові дослідження сучасних науковців. Це дало змогу дати об'єктивну оцінку діяльності гетьманського уряду щодо розбудови системи державного управління та бюрократичного апарату.*

Окрема увага була приділена кадровій політиці українського уряду, матеріальному забезпеченню державних службовців, деяким проблемам суспільно-політичного характеру, що впливали на роботу бюрократичного апарату Української Держави.

Ключові слова: *Українська Держава, гетьман Павло Скоропадський бюрократія, державна служба, 1918 рік.*

ДЕГТЯРЕВ С.И.

Доктор исторических наук, профессор, Сумский государственный университет (Украина)

ФОРМИРОВАНИЕ БЮРОКРАТИЧЕСКОГО АППАРАТА УКРАИНСКОЙ ДЕРЖАВЫ

***Аннотация.** Данная работа посвящена такому аспекту внутренней политики правительства Украинской Державы и лично гетмана П. Скоропадского, как формирование бюрократической системы, с помощью которой обеспечивалось надлежащее функционирование существующих тогда различных государственных учреждений. Автором были использованы в качестве источников официальные документы, в частности нормативные акты 1918 г., архивные источники, воспоминания современников, пресса исследуемого периода и научные работы современных ученых. Это дало возможность дать объективную оценку деятельности гетманского правительства касательно создания системы государственного управления и бюрократического аппарата.*

Отдельное внимание было уделено кадровой политике украинского правительства, материальному обеспечению государственных служащих, некоторым проблемам общественно-политического характера, которые влияли на работу бюрократического аппарата Украинской Державы.

***Ключевые слова:** Украинская Держава, гетман Павло Скоропадский, бюрократия, государственная служба, 1918 год.*

Українські національно-визвольні змагання 1917-1921 рр. є однією з важливих сторінок вітчизняної історії. У цей бурхливий період відбувалася запекла боротьба за українську державність, за право українського народу самостійно вирішувати свою долю. До цієї боротьби долучилася значна частина прогресивного українства, українських політичних партій і громадських організацій. У всіх них була єдина мета – створення української держави. Різнилися лише шляхи, якими ті чи інші сили намагалися досягти поставлених цілей. Це призводило до частих непорозумінь, політичних конфліктів усередині національно свідомого українства, робило справу національного та державного будівництва більш вразливою з боку зовнішніх ворожих сил (Тимчасового уряду, більшовиків, прибічників ідеї відновлення російської монархії та ін.), які заперечували право України на самовизначення і активно протистояли цьому процесу.

Події революції 1917-1921 рр. дуже широко висвітлені у різноманітних джерелах та літературі. Зокрема до нас дійшла значна кількість спогадів сучасників тих подій, які до того ж брали в них активну участь. Кожен автор давав власну оцінку іншим учасникам подій, політичним рішенням, що приймалися ними тощо. Такі оцінки були не завжди об'єктивними, часто політично заангажованими, спиралися на неперевірені факти або на особисті емоції автора.

Чи не найбільш суперечливим в оціночному сенсі є гетьманування П. Скоропадського. З самого початку історіографія гетьманату П. Скоропадського розділилася на три течії – УНРівську, прогетьманську та більшовицьку. Сучасні науковці фактично поділяються на прихильників і критиків гетьманату. Але значним досягненням є той факт, що більшість сучасних дослідників все ж визнають період правління П. Скоропадського як складову цілісного державотворчого процесу, вписуючи його “у канву Української революції 1917-1920 рр.”. Та в цілому слід погодитися з висновком Я. Калакура про те, що “багатьом українським історикам все ще бракує україноцентризму в оцінці таких рубіжних явищ, яким був гетьманат” (Калакура, 2008: 70, 71, 73, 76).

До найбільш інформативних джерел, що проливають світло на епоху Української революції 1917-1921 рр. в цілому й зокрема на період гетьманування П. Скоропадського, слід віднести мемуарну літературу, нормативні акти, періодичні видання й архівні документи.

Вивчаючи нормативні акти періоду Української Держави, важко погодитися з поглядами багатьох сучасників революції та її пізніших дослідників на політику гетьмана П. Скоропадського та його уряду як здебільшого шкідливу й негативну для України та її населення. Масив і зміст цих документів свідчить про те, що діяльність уряду Української Держави та самого гетьмана була орієнтована на побудову сильної держави з потужною внутрішньою організацією (система державного управління, мережа національних культурно-освітніх закладів, армія тощо), здатної захистити себе і бути повноцінним партнером на міжнародній арені. Хоча, безперечно, мала місце і значна кількість політичних прорахунків, уникнути багатьох з яких в тих умовах, на нашу думку, було неможливо.

У даній роботі ми зупинимося на такому аспекті внутрішньої політики уряду Української Держави та особисто гетьмана П. Скоропадського, як розбудова бюрократичної системи, за допомогою якої забезпечувалося належне функціонування існуючих тоді різноманітних державних установ. Основними джерелами, на які ми спиралися, були офіційні документи – здебільшого нормативні акти періоду гетьманату П. Скоропадського, архівні джерела, спогади сучасників, преса досліджуваного періоду і наукові дослідження здебільшого сучасних науковців. Це дало змогу дати об'єктивну оцінку діяльності гетьманського уряду щодо розбудови системи державного управління та бюрократичного апарату.

Надзвичайно важливим вбачається те, що у держави П. Скоропадського офіційно була проголошена і підтримана українська традиція. Як вказує українська дослідниця О. Скороход, це виявилось зокрема у проголошенні української мови офіційною; інституційному розвитку освіти та науки; використанні елементів візуальної ідентифікації українства на побутовому рівні; використанні ідеї державного континуїтету з часів Гетьманщини тощо (Скороход, 2008: 54). Зв'язок з так званою українською традицією прослідковувався й у багатьох галузях державного і суспільного життя. Це й ідентифікування багатьох державних інституцій як українських в їхніх офіційних назвах (Українська державна капела, Український театр драми та опери, Українська академія наук тощо), і титули голови держави – “Гетьман” та деяких високопосадовців (наприклад, “Отаман-міністр” та ін.), що підкреслювали зв'язок Української Держави зі стародавньою козацькою державністю. 2 травня 1918 р. на першому засіданні Ради Міністрів було навіть зазначено, що “питання о назвах всіх посад, а рівно о переіменованні теперішньої міліції повинно бути вирішено [відповідно до] старінної української термінології” [тут і далі підкреслення наші – С.Д.]. Навіть помічники гетьмана, які обіймали посади генеральних бунчукових товаришів, були перейменовані на бунчукових товаришів. Слово “генеральний” було усунуте як таке, що не відповідає історії терміну (Українська держава, 2015а: 16, 186).

Після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського з посад були звільнені міністри та їхні заступники, призначені Центральною Радою. Усі інші чиновники вищих і центральних інституцій залишалися на своїх посадах. Це було закріплено “Трамотою до всього українського народу” від 29 квітня 1918 р. (Копиленко, 1997: 93). Наказом від 14.05.1918 р. усі службовці, які до 29 квітня обіймали посади повітових комісарів, звільнялися. Замість них призначалися повітові старости. Вся документація установ Центральної Ради з встановленням гетьманської влади передавалася до відповідних інституцій нового уряду. Під час такої передачі була помічена значна кількість порушень у веденні документів, про що відмічалось на розпорядчому засіданні Ради Міністрів 7 травня. Було вирішено вжити заходи щодо виявлення таких недоліків і вимагати їх пояснення від чиновників, які мали відношення до складання й ведення цих документів (службовців установ Центральної Ради, які залишалися на своїх посадах), особливо якщо це були упущення “в области денежной отчетности” (Українська держава, 2015а: 19).

Взагалі П. Скоропадський дуже переймався кадровою політикою. Проблема заповнення вакантних посад як дрібних і середніх, так і чиновників керівної ланки, стояла

дуже гостро, особливо на початку існування Української Держави. Існувала навіть ідея створення окремого навчального закладу, де готували б фахівців – управлінців міським господарством. Відомо, що на початку липня редактор “Вестника Юга” Бернадський був на зустрічі з прем’єр-міністром, якому й запропонував проект створення спеціального навчального закладу “для подготовки института муниципальных деятелей”. Проект викликав схвалення прем’єра, хоча у життя втілений він так і не був (Институт Муниципальных деятелей, 1918: 2).

Самого ж гетьмана непокоїли питання невідповідності урядових чиновників професійним вимогам, неузгодженість їхніх дій тощо. У відручному листі до Ф. Лизогуба гетьман вказував на “невідповідючий в деяких випадках підбір осіб, призначених на посади по Министерству внутренних справ, недостатність згоди, а іноді навіть протеречивість їх вчинків на місцях з намірами і цілями центрального уряду” (Українська держава, 2015b: 53). Він згадував, що і місця губернських старост залишалися незайнятими по півтора місяці (“рекомендуют одного – он отказывается, телеграфируют другому – он болен, третий как будто бы подходящий и согласен, но в Совете Министров выяснилось, что он натворил уже всяких бед...”) (Скоропадський, 2016: 142). Хоча в цілому П. Скоропадський визнавав, що урядовий апарат був налагоджений відносно швидко.

Чиновники вищих і центральних державних інституцій здебільшого були людьми, які мали високі посади та авторитет ще з імперських часів. Часто за своїми переконаннями вони не були українцями. Інколи вони дозволяли собі висловлювати неналежне ставлення до української державності. Чиновники з числа національно свідомих осіб у Раді міністрів, Державному сенаті, силових відомствах становили меншість і обіймали не найвищі посади (Скорород, 2008: 54-55).

Часто високі посади і в місцевому управлінні надавалися людям, які мали досвід служби ще з імперських часів. Частіше це були землевласники, громадські діячі, військові. Якщо вони відверто висловлювали свою антиукраїнську позицію, то їх часто звільняли з цих посад. Прикладом таких звільнень наводить І. Нагаєвський – “Чарторийський з Київщини чи Залеський з Харківщини, що виявили себе ворогами українства” (Нагаєвський, 1993: 139).

Поміж чиновниками нижчого рівня виділялися дві групи. Перші, це службовці, які сумлінно виконували свої обов’язки, працюючи на гетьманський правлячий апарат. Другі, це чиновники-непатріоти, які служили з метою не втратити контроль над ситуацією (у державі і суспільстві), критикуючи при цьому саму ідею української державності. Привабливою робота у бюрократичному апараті гетьманату була для соціалістів-федералістів (Скорород, 2008: 56-57).

Хоча серед деяких дослідників висловлювалася ідея про те, що колишні імперські чиновники, які тепер бажали служити в Українській Державі, якщо “не втручалися в політичні справи, а концентрувалися виключно на своїх посадових обов’язках, ... могли стати для українців навіть ближчими, ніж однодумці з українського табору” (Скорород, 2008: 57). Відомий державний діяч доби Української Держави Д. Дорошенко вказував, що чиновники у цей час підбиралися здебільшого за професійною ознакою, а не за рівнем національної свідомості, як це було при Центральній Раді (Копиленко, 1997: 97).

Траплялися ситуації, коли чиновники підтримували опозиційні гетьманському уряду сили. Зокрема непоодинокими були випадки, коли службовці різних установ співчували більшовикам або й відкрито їх підтримували. Таких посадовців звільняли. Спеціальними наказами навіть створювали слідчі комісії з розслідування справ службовців, звільнених за підозрою у більшовицькому повстанні (Українська держава, 2015b: 101).

Показовою є ситуація, що склалася у Министерстві землеробства, де розроблялася надзвичайно важлива для українських селян і землевласників аграрна реформа. Діяльність міністерства і його керівника Колокольцева у цьому напрямку викликала великий

резонанс і мала певні наслідки не лише для українського суспільства в цілому, але й вплинула на роботу цілої низки державних інституцій. Внаслідок реформи були скасовані принципи у галузі земельних відносин, закріплені ще у III Універсалі Центральної Ради, а земля фактично була повернута колишнім власникам. Практично весь штат службовців Міністерства землеробства при цьому складався з соціал-революціонерів, а саме ця політична сила була противником проведення реформи у такому форматі. Відповідно у міністерстві почалися саботажі, відносини міністра з підлеглими позначалися постійними конфліктами. Деякі службовці навіть розповсюджували прокламації з закликом не виконувати розпорядження міністра. Функціонування міністерства опинилося під загрозою припинення. Щоб не допустити цього, Колокольцев вдався до досить радикального кроку – він звільнив усіх службовців центрального управління Міністерства землеробства (звільнені були навіть найдрібніші службовці, такі як секретарки-машиністки). Такі дії міністра викликали низку протестних акцій в інших міністерствах, скарг на ім'я гетьмана. Але Колокольцев так і не змінив свого рішення, хоча особи, не винні у саботажах, були прийняті на службу знову (Скоропадський, 2016: 192-193).

Незважаючи на дійсно великі зусилля влади у напрямку розбудови Української Держави, налагодження усіх галузей суспільного життя, політична заангажованість, належність багатьох урядовців вищих державних інституцій чи службовців установ нижчого рівня до різних політичних партій, організацій певним чином перешкоджали цьому. Політичні сили, опозиційні гетьманському уряду, політиці, цим постійно намагалися користуватися. У цьому сенсі показовою є ситуація, що склалася навколо кадетської газети “Русский голос”. 18 серпня у її редакції був проведений обшук. Вірогідно, у його ході були виявлені матеріали забороненого політичного характеру, оскільки редактори газети Антипов і Зметков були заарештовані, а Антипова навіть доправили у Лук'янівську в'язницю. Редакція “Русского голоса” подала клопотання перед М. Василенком, який був членом редакції цієї газети, про звільнення заарештованих (Арест редактора “Русского голоса”, 1918: 2).

Траплялися випадки, коли службовці різних державних установ навіть колективно висловлювали своє невдоволення державною політикою і організовували різні акції протесту. По відношенню до таких осіб уряд застосовував серйозні покарання. Так, у деяких установах забастовка чиновників була запланована на 30 та 31 травня, про що 29.05.1918 р. повідомляв Раду Міністрів міністр землеробства. У результаті було прийняте рішення, згідно з яким усі особи, які не з'явилися на своїх робочих місцях і візьмуть участь у забастовці державних службовців, будуть звільнені “без всяких привілежій, установлених для увольняемых” (Українська держава, 2015а: 44-45).

Не завжди лояльне відношення деяких чиновників (особливо вищих щаблів) до розбудови української самостійної держави можна пояснити тим, що, наприклад, більшість міністрів були членами загальноросійської партії кадетів. Майже всі вони залишалися вірними саме партійній ідеології, що базувалася на засадах федералізму і не визнавала Україну “поза російським контекстом” (Піріг, 2009: 454).

Серед негативних явищ, характерних для бюрократичного апарату Української Держави, були прояви антисемітизму. Зокрема для євреїв був значно ускладнений доступ до державної служби. Представник тогочасного євреїства І. Чериковер наводив у своїх спогадах приклад, коли в м. Овруч Волинської губернії з Житомира надійшов таємний наказ не приймати євреїв на державну службу, а тих, хто вже працює, поступово звільняти (Чериковер, 1990: 261). Хоча, здається, масового застосування цієї норми не спостерігалося [дане питання ще потребує уваги науковців – С.Д.].

Навіть чиновники такого високого рівня, як старости дозволяли собі антисемітські висловлювання або й вживали конкретних заходів проти євреїв. Волинський губернський староста С. Андро у листопаді 1918 р. на зустрічі з членами Житомирської

єврейської общини фактично звинуватив євреїв у тому, що їхня молодь бере участь у розстрілах офіцерів-добровольців, які боролися з прихильниками Директорії. Староста навіть погрожував “залити Житомир єврейською кров’ю”. Причетними до антиєврейських акцій виявлялися і деякі представники Державної варти. І. Чериковер згадує випадки у містечках Белилівка Київської губернії та Кузьмин Волинської губернії де вартові брали участь у побиттях, грабежах, арештах єврейського населення (Чериковер, 1990: 264, 269).

Звичайно, такі дії представників влади Української Держави на місцях абсолютно не сприяли зміцненню позицій існуючого державного ладу.

В Українській Державі існувала система чиновницьких рангів. Фактично це робилося за зразком колишньої Табелі про ранги, яка існувала у Російській імперії. Але українська “табель” з’явилася наприкінці серпня – на початку вересня 1918 р. і була 7-рівневою. Та певні паралелі з колишніми імперськими чинами зберігалися (див. таб.).

Таблиця 1. “Табель про ранги” Української Держави

Ранг	Цивільні чини Української Держави	Військові чини Української Держави	Аналоги за Табеллю про ранги Російської імперії
I	Державний адміністратор	Генеральний бунчужний	Державний канцлер, дійсний таємний радник, таємний радник
II	Державний порадчий	Отаман	Дійсний статський радник
III	Старший адміністратор	Отаман	Статський радник, колезький радник
IV	Старший порадчий	Військовий старшина або підполковник	Надвірний радник
V	Адміністратор	Сотник	Колезький асесор
VI	Порадчий	Значковий	Титулярний радник
VII	Ранговий	Хорунжий	-

Особи, які закінчували середні навчальні заклади, при вступі на цивільну службу отримували чин рангового, а через 6 років – порадчого. Випускники вищих навчальних закладів також отримували на цивільній службі чин рангового, але наступний чин вислужували залежно від диплому – власники диплому 1-го ступеня через 3 роки, а 2-го ступеня – через 6 років. Чин рангового надавав права потомственого громадянства, а порадчого – потомственого дворянства. Особи, які мали ступінь магістра прирівнювалися до порадчих, а доктори наук – до старших порадчих (Новая табель о рангах, 1918: 2).

Залежно від рангу діяли і різні правила прийому чи звільнення державних службовців, які їх мали (або претендували на них). Наприклад, призначення чи звільнення чиновника III рангу (класу) відбувалося за підписом особисто гетьмана, відповідного міністра та державного секретаря; IV рангу – гетьмана і міністра; VI рангу – наказом міністра тощо (Піріг, 2009: 467).

Інформування про призначення на посади державних службовців здійснювалося через оголошення, надруковані у “Державному віснику” (офіційному органі уряду

Української Держави) або іншій офіційній пресі, залежно від того, до якої установи призначався чиновник (Українська держава, 2015b: 183).

На державному рівні ставилося питання щодо можливості сумісництва кількох посад на державній службі. На початку вересня уряд доручив державному секретарю розібратися з цим питанням (Пиріг, 2009: 468-469; Українська держава, 2015a: 274).

Чиновники усіх цивільних державних установ Української Держави та кандидати на чиновницькі посади повинні були скласти присягу на вірність державі. Її текст був наступним: “Урочисто обіцяю служити Державі Українській, визнавати її державну владу, виконувати її закони і всіма силами охороняти її інтереси й добробут”. Подібну присягу (з деякими відмінностями) складали також судді та кандидати на суддівські посади. Військові чи бажаючі служити в армії давали більш розлогу присягу на вірність Україні. Хто не бажав присягати, на службу не приймався (Українська держава, 2015b: 98-99).

Присягу складали і чиновники вищого рівня. Так, на 3 липня у Києві було призначено урочисте засідання Ради Міністрів, де міністри повинні дати “клятвенное обещание в верности Державе Украинской и главе ея пану Гетману” (Присяга министров, 1918: 2).

Чиновники, які служили по військовому відомству (як військовослужбовці, так і вільнонаймані посадовці), обмежувалися у політичних правах. Зокрема, вони не мали користуватися активним виборчим правом, але самі могли обиратися до громадських і законодавчих органів (у випадку обрання звільнялися з військової служби). До того ж ці особи не могли брати участі у заходах політичного характеру та бути членами будь-яких політичних організацій (Українська держава, 2015b: 204-205).

Оголошення про вакансії та вимоги до кандидатів на державні посади публікувалися у пресі. Так, зустрічаємо подібну інформацію у позапартійній газеті “Відродження”, що видавалася у Києві. На посади завідуючих “книжною і паперовою коморою” у касі дрібної позики Київського повітового земства запрошувалися особи з не менш, як 3-річним досвідом роботи (це треба було підтвердити відповідними документами) та “відповідно освічені” (Відродження, 1918: 1).

Велика увага урядом приділялася питанню матеріального утримання державних службовців, забезпеченню їх заробітною платнею, пенсіями, іншими виплатами.

Заробітна плата та утримання міністрів та їхніх товаришів встановлювалася на відносно високому рівні. Зокрема міністри повинні були отримувати по 18 тис. крб. на рік, а товариші міністрів – по 15 тис. крб. Голові Ради Міністрів виділялися 24 тис. крб. Самому гетьману виділялися 8 тис. крб. на місяць для його утримання, а також по 10 тис. крб. – на представницькі витрати. Згодом суми на утримання вищих чиновників Української Держави були збільшені (міністрів – до 24 тис. крб., товаришів міністрів – до 18 тис. крб. і т.п.) (Пиріг, 2009: 466; Українська держава, 2015a: 23-24, 87).

Щодо утримання чиновників центральних державних установ, то розглядалася навіть можливість виплат їм окрім щомісячного жалування ще й 13-ї та 14-ї місячної платні – так званих різдвяної та пасхальної премій. Але Рада Міністрів не підтримала таку ініціативу, боячись, що це суттєво збільшить витрати державного казначейства на утримання особового складу державних установ. А 18 вересня з державного бюджету були виділені додаткові 10 млн. крб. на утримання службовців центральних державних установ, а також на непередбачувані міністерські витрати (Українська держава, 2015a: 85, 295).

До реформування судової системи і затвердження штатів по судовому відомству чиновники цього відомства мали незадовільне матеріальне забезпечення. Наприкінці червня особисто міністр юстиції Чубинський зазначав, що судді, слідчі, товариші прокурорів і навіть члени суду отримували жалування менше, ніж канцелярські службовці тих відомств, де штати вже були затверджені (Беседа с министром, 1918: 2).

У середині липня були встановлені і законодавчо закріплені (гетьманом) розміри окладів для чиновників судового відомства. Тепер у судових палатах заробітна плата коливалася від 2 тис. крб. на рік у писарів до 16 тис. крб. у старших председателів. В окружних судах – від 3,6 тис. крб. у молодших кандидатів на судові посади до 13,2 тис. крб. у председателів судів. Окрім того, слідчі окружних судів отримували щорічно одноразові виплати у розмірі від 1,8 тис. до 3 тис. крб. Прокурори і їхні товариші отримували по 12 тис. і 9 тис. крб. відповідно, а окрім того, їм виділялися відрядні, канцелярські кошти та кошти на утримання телефону. У мирових установах залежно від їх рівня та посади їхніх службовців оклади коливалися від 3 тис. до 10,6 тис. крб. на рік. На органи місцевого самоврядування при цьому покладався обов'язок виділяти кошти для мирових суддів на оренду житла (Новые оклады по судебному ведомству, 1918: 3).

Але, незважаючи на те, що жалування чиновникам судового відомства було підвищене і унормоване, остаточно проблема їхнього матеріального забезпечення так вирішена і не була. Нижчі службовці судових установ, зокрема окружних судів, отримували заробітну платню не вчасно, не у повному обсязі, її могли затримувати по декілька місяців. У деяких регіонах Української Держави у вересні навіть висловлювалися сумніви, чи буде вирішена ця проблема взагалі. Преса висвітлювала такий стан речей, зазначаючи, що “приближается зима и бедный чиновный люд спешит заготовить на зиму продуктов. Между тем неплатеж жалованья ставит служащих и служителей в очень тяжелое положение” (Положение служащих, 1918: 3-4).

Основною причиною підвищення заробітної платні та інших виплат чиновникам, якою керувався уряд, було тяжке економічне становище в Українській Державі (зростання цін, інфляція) та відволікання службовців на приватну службу. При цьому влада продовжувала перейматися питанням якості кадрів. Так, коли на початку червня 1918 р. міністр внутрішніх справ за згодою Малої Ради запропонував чергове підвищення заробітної платні державним службовцям (від 5% до 25%), одним з кроків, який слід було зробити після цього, було вжиття заходів “к установлению и повышенных требований в отношении качественного состава служащих”. Навіть коли у липневому законопроекті Міністерства внутрішніх справ про утворення Управління Київського столичного отамана визначалися штати цієї установи, то таким її службовцям, як інженер, архітектор і електротехнік, пропонувалося встановити високі оклади “до 10800 карб., щоб міністерство мало можливість призначити на ці посади гарних фахівців” (Українська держава, 2015а: 462-465, 499).

Відносно непогану платню отримували службовці Державної варти. Зокрема для керівного складу залізничної варти, а саме отаманів, помічників отаманів і завідуючих господарчою частиною, призначалися оклади у розмірі 12 тис., 9,6 тис. і 7,3 тис. крб. на рік відповідно (Українська держава, 2015а: 154).

За сумлінне виконання обов'язків службовці могли заохочуватися керівництвом різноманітними подяками, грошовими преміями тощо. Наприклад, у липні 1918 р. сумський повітовий староста окремим наказом (№32) оголошував подяку наглядачу Державної варти Руденку “за неоднократное раскрытие нарушений акцизного устава”. Разом з подякою староста наказував також видати наглядачу винагороду у 150 крб. Подяка оголошувалася також начальнику місцевого загону варти поручику Стародубу “за неоднократное отражение разбойничьих банд”. Вартових, які найбільше при цьому відзначилися, також було представлено до нагород (Накази Сумського Повитового Старости, 1918: 1).

Для державних службовців існувала ціла низка інших пільг. Для них, наприклад, були скасовані відрахування з заробітної плати в “пенсионный и инвалидный капиталы”. У вислугу по державній службі їм також зараховувався час їхньої служби в установах колишньої Російської імперії та в українських установах “до утверждения штатов этих учреждений” (Закон об отчислении из жалованья, 1918: 3).

Мали державні службовці і преференції побутового характеру у вигляді можливості придбати ті чи інші дефіцитні товари. У деяких містах створювалися спеціальні магазини для службовців міських установ. У місцевих газетах час від часу повідомлялося, які товари (частіше продовольчі) з'явилися у продажу і на яких умовах чиновники їх могли придбати.

Коли ліквідовувалися тимчасові державні установи, їхні службовці опинялися поза штатом, фактично втрачали місце роботи. Уряд намагався підтримати таких чиновників одноразовими виплатами. Так, було прийняте рішення (17.07.1918 р.), що особи, які прослужили менше 6 місяців у таких установах, отримували допомогу у розмірі півмісячної заробітної платні, від 6 місяців до 1 року – місячної, а понад 1 рік – півторамісячної. Особи, які служили менше одного місяця, допомоги не отримували. Дія даного положення була розповсюджена і на чиновників постійних державних установ, які були залишені поза штатом (Українська держава, 2015а: 528-530).

Службова дисципліна, порядність та якість виконання професійних обов'язків чиновниками завжди були на контролі представників вищої місцевої адміністрації. Сумський повітовий староста у своєму наказі від 28 червня повідомляв, що “далеко не все члены работающих в данное время комиссий, посещают заседания аккуратно и даже на специальные приглашения председателей многие не являются”. Він розумів, що за таких умов робота державних інституцій не може бути ефективною, а тому попереджав службовців, аби ті ставилися до своїх обов'язків більш відповідально. Чинів Державної варти староста також попереджав, щоб усі звернення, як письмові, так і усні, подавалися у ввічливій формі, що повинно сприяти уникненню небажаних напруження і конфліктів між різними установами (а їх було у цей час чимало).

В умовах революції в усіх регіонах України відбувалося багато сутичок між представникам різних військово-політичних сил, протестних акцій вихідців з різних верств населення, провокаційних акцій, спрямованих на піддрив авторитету чинної влади тощо. Державні службовці у таких випадках часто опинялися у небезпечній ситуації. Наприклад, у Звенигородському повіті на початку червня 1918 р. “повстанці” вбили повітового старосту, його помічника, а також кількох службовців державної варти. Сім'ї загиблих навіть отримали матеріальну допомогу за наказом самого гетьмана, а про самих службовців говорилося, що вони “мученицьки поклали своє життя на доручених їм посадах”. Службовці Державної варти часто ризикували своїм життям. Так, загинув начальник Державної варти Таращанського повіту Балицький. Наприкінці липня його вдова О.М. Балицька отримала від уряду одноразову допомогу у розмірі 3 тис. крб.

Замахи на діючих та колишніх чиновників були непоодинокими. Вони у цей період здійснювалися навіть на вищих посадовців. Такий захват зокрема було здійснено 29 липня на самого міністра шляхів сполучення Б. Бутенка. 30 липня у Полтаві були вбиті колишній генеральний секретар Центральної Ради Стещенко та ревізор контрольної палати Семко-Семковський. В умовах активних дій більшовиків та інших військово-політичних в Україні сил влада була змушена піти на досить радикальні кроки і дозволити мати зброю деяким державним службовцям. Зокрема прийняте рішення про те, що усім залізничним службовцям, “занимающим ответственные посты, начиная с пом. контролеров, пом. ревизоров и выше будет выдано оружие” (Сумской вестник, 1918b; Українська держава, 2015а: 176, 188, 212; Українська держава, 2015b: 52).

А службовці Державної варти (частіше виконавці оперативно-розшукової роботи, особи, задіяні в охороні різних об'єктів тощо) часто ризикували своїми життями при виконанні обов'язків. В умовах постійних військово-політичних конфліктів на службовців Державної варти здійснювалися замахы з боку противників Української Держави. Надзвичайно гострою у цей час була і криміногенна ситуація. Злочинці часто застосовували зброю, у тому числі й проти правоохоронців. Останні також користувалися

зброєю під час переслідування небезпечних злочинців або під час самооборони, а також з метою захисту державного майна. Так, 28 червня декілька вартових біля сіл Могриця і Юнаківка Сумського повіту потрапили під перехресний вогонь злочинців (імовірно 6-ти осіб), які намагалися пограбувати ліс. Правоохоронці відкрили вогонь у відповідь. У цьому випадку ніхто з вартових не постраждав, але і злочинцям вдалося втекти (Вооруженное нападение, 1918: 4). А 3 липня увечері у с. Річки також Сумського повіту було здійснено замах на життя отамана Державної варти. У нього декілька разів стріляв невідомий, але не влучив (Покушение на атамана, 1918: 4). Таких випадків фіксувалося дуже багато по всій території України. На жаль, деякі з них закінчувалися для правоохоронців трагічно. Наприклад, у с. Козіївка Богодухівського повіту Харківської губернії старший міліціонер Н. Луценко був вбитий прямо у приміщенні волосної земської управи. Винні у злочині Т. Савченко і Д. Скрипниченко були оголошені у розшук (К убийству милиционера, 1918: 3). У червні сталося вбивство колишнього дільничного начальника Сумської повітової міліції Водяникова. Злочин був скоєний на території Курської губернії, підконтрольній українським військам (Убийство, 1918: 4).

В цілому ж, слід визнати, що протягом недовгого існування Української Держави питанню розбудови національного бюрократичного апарату урядом була приділена велика увага і у цьому напрямку здійснено багато конкретних заходів. Досить розгалужена система управління була дуже швидко створена і заповнена службовцями. Кадрова політика гетьманського уряду, хоча завжди і викликала нарікання (подекуди небезпідставні) з боку політичних опонентів П. Скоропадського та багатьох сучасних науковців, все ж, на нашу думку, була досить послідовною і спрямовувалася на поступове удосконалення адміністрації на всіх рівнях. Основною перешкодою на цьому шляху стало складне військово-політичне становище, у якому знаходилася Україна у 1918 р.

Література:

- Арест редактора «Русского голоса», 1918 – Арест редактора «Русского голоса» // Луч. 1918. №57.
 Беседа с министром, 1918 – Беседа с министром юстиции // Луч. 1918. №25.
 Відродження, 1918 – Відродження. Ч.50. 1918. 30 (17) травня.
 Вооруженное нападение, 1918 – Вооруженное нападение // Луч. 1918. №32.
 Закон об отчислении из жалованных, 1918 – Закон об отчислении из жалованных // Луч. 1918. №60.
 Институт Муниципальных деятелей, 1918 – Институт Муниципальных деятелей // Луч. 1918. №35.
 К убийству милиционера, 1918 – К убийству милиционера // Луч. 1918. №37.
 Калакура, 2008 – Калакура Я.С. Образ гетьманату в новітній історіографії // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. Всеукраїнська наукова конференція 19-20 травня 2008 р. Збірник. – К.: Вид-во імені Олени Теліги. – 2008. – С. 69-77.
 Копиленко, 1997 – Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Держава і право України. 1917-1920: Навч. посібник. К.: Либідь, 1997. 208 с.
 Нагаєвський, 1993 – Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. К.: Укр. письменник, 1993. 413 с.
 Накази Сумського Повитового Старости, 1918 – Накази Сумського Повитового Старости // Луч. 1918. №36.
 Новая табель о рангах, 1918 – Новая табель о рангах // Луч. 1918. №73.
 Новые оклады по судебному ведомству, 1918 – Новые оклады по судебному ведомству // Луч. 1918. №43.
 Пиріг, 2009 – Пиріг Р. Державна служба в Гетьманаті Павла Скоропадського // Історія державної служби в Україні: у 5 т. / [О.Г. Аркуша, О.В. Бойко, Є.І. Бородін та ін.; відп. ред. Т.В. Мотренко, В.А. Смолій; редкол.: С.В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.]. К.: Ніка-Центр, 2009. Т.1. С. 449-474.
 Покушение на атамана, 1918 – Покушение на атамана // Луч. 1918. №36.
 Положение служащих, 1918 – Положение служащих окружного суда // Луч. 1918. №79.
 Присяга министров, 1918 – Присяга министров // Луч. 1918. №34.
 Скоропадський, 2016 – Скоропадський П.П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / упорядник Ігор Гирич. К.: Наш формат, 2016. 480 с.
 Скороход, 2008 – Скороход О.В. Гетьманат 1918 року як “малоросійський” проект // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. Всеукраїнська наукова конференція 19-20 травня 2008 р. Збірник. К.: Вид-во імені Олени Теліги. 2008. С. 52-60.
 Сумской вестник, 1918b – Сумской вестник. 1918. №80.

- Тимошук, 2000 – Тимошук О.В. Охоронний апарат Української Держави (квітень-грудень 1918 р.). Харків: Вид-во Університету внутрішніх справ, 2000. 462 с.
- Убийство, 1918 – Убийство бывшего сумского участкового начальника // Луч. 1918. 19 июня.
- Українська держава, 2015a – Українська держава (квітень-грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах, трьох частинах. Т.1 / Упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. К.: Темпора, 2015. XVIII+790 с.
- Українська держава, 2015b – Українська держава (квітень-грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах, трьох частинах. Т.2 / Упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. К.: Темпора, 2015. XX+412 с.
- Чериковер, 1990 – Чериковер І. Антисемітизм і погроми на Україні в період Центральної ради і гетьмана // Революция на Украине по мемуарам белых. [Репринтное воспроизведение издания 1930 г. М.-Л., 1930]. К.: Изд-во политической литературы Украины, 1990. С. 239-276.

References:

- Arest redaktora “Russkogo golosa”, 1918 – Arest redaktora “Russkogo golosa” [The arrest of the editor of the “Russian Voice”] // Luch. 1918. №57.
- Beseda s ministrom, 1918 – Beseda s ministrom yustitsii [The conversation with the Minister of Justice] // Luch. 1918. №25.
- Vidrodzhennya, 1918 – Vidrodzhennya [Renaissance]. Ch.50. 1918. 30 (17) travnya.
- Vooruzhennoe napadenie, 1918 – Vooruzhennoe napadenie [Armed attack] // Luch. 1918. №32.
- Zakon ob otchislenii iz zhalovanii, 1918 – Zakon ob otchislenii iz zhalovaniu [Law on deductions from salaries] // Luch. 1918. №60.
- Institut Munitsipal’nykh deyatelei, 1918 – Institut Munitsipal’nykh deyatelei [Institute of Municipal officials] // Luch. 1918. №35.
- K ubiistvu militsionera, 1918 – K ubiistvu militsionera [To the murder of a policeman] // Luch. 1918. №37.
- Kalakura, 2008 – Kalakura Ya.S. Obraz het’manatu v novitniy istoriografii [The image of Hetmanate in modern historiography] // Het’manat Pavla Skoropads’koho: istoriya, postati, kontroversiyi. Vseukrayins’ka naukova konferentsiya 19-20 travnya 2008 r. Zbirnyk. – K.: Vyd-vo imeni Oleny Telihy. – 2008. – S. 69-77.
- Kopylenko, 1997 – Kopylenko O.L., Kopylenko M.L. Derzhava i pravo Ukrainy. 1917-1920 [State and Law of Ukraine. 1917-1920]: Navch. posibnyk. K.: Lybid’, 1997. 208 s.
- Nahayevs’kyy, 1993 – Nahayevs’kyy I. Istoriya Ukrayins’koyi derzhavy dvadtsyatoho stolittya [History of the Ukrainian state of the twentieth century]. K.: Ukr. pys’mennyk, 1993. 413 s.
- Nakazy Sums’koho Povytovoho Starosty, 1918 – Nakazy Sums’koho Povytovoho Starosty [The orders of the Sumy Povytovoho Starosty] // Luch. 1918. №36.
- Novaya tabel’ o rangakh, 1918 – Novaya tabel’ o rangakh [The new table of ranks] // Luch. 1918. №73.
- Novye oklady po sudebnomu vedomstvu, 1918 – Novye oklady po sudebnomu vedomstvu [New salaries of the judicial department] // Luch. 1918. №43.
- Pyrih, 2009 – Pyrih R. Derzhavna sluzhba v Het’manati Pavla Skoropads’koho [State Service in Hetmanate Pavlo Skoropadsky] // Istoriya derzhavnoyi sluzhby v Ukraini: u 5 t. / [O.H. Arkusha, O.V. Boyko, Ye.I. Borodin ta in.; vidp. red. T.V. Motrenko, V.A. Smoliy; redkol.: S.V. Kul’chyts’kyy (ker. avt. kol.) ta in.]. K.: Nika-Tsent, 2009. T.1. S. 449-474.
- Pokushenie na atamana, 1918 – Pokushenie na atamana [Attack on Ataman] // Luch. 1918. №36.
- Polozhenie sluzhashchikh, 1918 – Polozhenie sluzhashchikh okruzhnogo suda [Position of employees of the district court] // Luch. 1918. №79.
- Prisyaga ministrov, 1918 – Prisyaga ministrov [Oath of Ministers] // Luch. 1918. №34.
- Skoropads’kyy, 2016 – Skoropads’kyy P.P. Spohady: kinets’ 1917 – hruden’ 1918 [Memoirs: end of 1917 – December 1918] / uporyadnyk Ihor Hyrych. K.: Nash format, 2016. 480 s.
- Skorokhod, 2008 – Skorokhod O.V. Het’manat 1918 roku yak “malorosiy’skyy” proekt [Hetmanate of 1918 as a “Malorossian” project] // Het’manat Pavla Skoropads’koho: istoriya, postati, kontroversiyi. Vseukrayins’ka naukova konferentsiya 19-20 travnya 2008 r. Zbirnyk. K.: Vyd-vo imeni Oleny Telihy. 2008. S. 52-60.
- Sumskoy vestnyk, 1918b – Sumskoy vestnyk [Sumy Herald]. 1918. №80.
- Tymoshchuk, 2000 – Tymoshchuk O.V. Okhoronnyy aparat Ukrayins’koyi Derzhavy (kviten’-hruden’ 1918 r.) [The security unit of the Ukrainian State (April-December 1918)]. Kharkiv: Vyd-vo Universytetu vnutrishnikh sprav, 2000. 462 s.
- Ubiistvo, 1918 – Ubiistvo byvshego sumskogo uchastkovogo nachal’nika [The murder of the former Sumy district police chief] // Luch. 1918. 19 iyunya.
- Ukrayins’ka derzhava, 2015a – Ukrayins’ka derzhava (kviten’-hruden’ 1918 roku). Dokumenty i materialy [Ukrainian state (April-December 1918). Documents and materials]. U dvokh tomakh, tr’okh chastynakh. T.1 / Uporyad.: R. Pyrih (kerivnyk) ta in. K.: Tempora, 2015. XVIII+790 s.
- Ukrayins’ka derzhava, 2015b – Ukrayins’ka derzhava (kviten’-hruden’ 1918 roku). Dokumenty i materialy [Ukrainian state (April-December 1918). Documents and materials]. U dvokh tomakh, tr’okh chastynakh. T.2 / Uporyad.: R. Pyrih (kerivnyk) ta in. K.: Tempora, 2015. XX+412 s.
- Cherikover, 1990 – Cherikover I. Antisemitizm i pogromy na Ukraine v period Tsentral’noi rady i getmana [Anti-Semitism and pogroms in Ukraine during the period of the Central Rada and the Hetman] // Revolyutsiya na Ukraine po memuarom belykh. [Reprintnoe vosproizvedenie izdaniya 1930 g. M.-L., 1930]. K.: Izd-vo politicheskoi literatury Ukrainy, 1990. S. 239-276.

UDC 94(477.83)«1939-1944»
DOI: doi.org/10.21272/shaj.2018.i30.p32.

MYKOLAD.HALIV

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, PhD (Education), Associate Professor (Ukraine)

THE REORGANIZATION OF EDUCATION IN DROHOBYCH LAND IN 1939-1944: A COMPARATIVE ANALYSIS OF SOVIET AND GERMAN PRACTICES¹

Abstract. *In the article the policy of Hitlerite and Stalin regimes concerning the reorganisation of education on the lands of Drohobych region of the Ukr.SSR in 1939-1944. The topicality of the theme is caused by an increase of the attention of scientists to the comparative researches on the totalitarian regimes of the XX century. In particular, it is – as far as the author's belief can make out – most effective in the application to narrow territorial and time measurements. Under such circumstances it gives the chance to in more details and contextually more fully to analyze concrete mechanisms of functioning of totalitarian regimes in different spheres of public life, particularly – in education.*

The comparative analysis done has captured the next aspects: management of education, a network of schools, pedagogical cadres, the student's contingent, professional and higher education, education of adults and the course system of training, the content of education and training. It has been found out that the Nazi educational policy was more destructive in the institutional and personal measurements. Especially, the school network was reduced, almost all secondary schools and the only higher educational institution, namely, Drohobych Teachers' Training Institute were liquidated, the number of teachers and pupils decreased, and the material maintenance of teachers also considerably worsened. At the same time, the German education authorities had much less possibilities for the controlling functions, than a widely developed Soviet administrative network. Hence, in the years of the Nazi occupation the public access to certain links of education grew, first of all, to preschool centres and after-school establishments. Among the positive sides of education of the Soviet period the author observes a substantially grown number of the Ukrainian language schools and attraction of almost all the children to school education process, while in the Nazi period a wide development of professional schooling is to be taken into reflexion.

The author underlines, that there was no catastrophic fall in the education system even in the hard time of the Hitlerite occupation, and the local public, – both Ukrainian and Polish, – executed all possible efforts (certainly, within the measures defined by the Nazis) for the preservation of the national educational traditions.

Keywords: *comparative analysis, education system, totalitarian regime, Drohobych region, 1939-1944.*

ГАЛІВ М.Д.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
кандидат педагогічних наук, доцент (Україна)

РЕОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ НА ДРОГОБИЧЧИНІ В 1939-1944 РР.: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РАДЯНСЬКИХ І НІМЕЦЬКИХ ПРАКТИК

Анотація. *У статті порівнюється політика гітлерівського та сталінського режимів щодо реорганізації освіти на теренах Дрогобицької області УРСР у 1939-1944 рр. Порівняльний аналіз охопив такі аспекти: управління освітою, мережа шкіл, педагогічні кадри, учнівський контингент, фахова і вища освіта, освіта дорослих та курсова система навчання. Встановлено, що нацистська освітня політика була більш руйнівною в інституційному та особистісному вимірі, однак відзначалася меншим контролюючим потенціалом. До позитивних сторін освіти у радянський період автор зараховує*

збільшення кількості україномовних шкіл, залучення значного числа дітей шкільного віку до школи, в нацистський – широку розбудову фахового шкільництва.

Ключові слова: порівняльний аналіз, система освіти, тоталітарний режим, Дрогобицька область, 1939-1944 рр.

ГАЛИВ Н.Д.

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко,
кандидат педагогических наук, доцент (Украина)

РЕОРГАНИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ НА ДРОГОБЫЧЧИНЕ В 1939-1944 ГГ.: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СОВЕТСКИХ И НЕМЕЦКИХ ПРАКТИК

Аннотация. В статье сравнивается политика гитлеровского и сталинского режимов по реорганизации образования на территории Дрогобычской области УССР в 1939-1944 гг. Сравнительный анализ охватил такие аспекты: управление образованием, сеть школ, педагогические кадры, ученический контингент, профессиональное и высшее образование, образование взрослых и курсовая система обучения. Установлено, что нацистская образовательная политика была более разрушительной в институциональном и личностном измерении, однако отмечалась менее контролирующим потенциалом. К положительным сторонам образования в советский период автор относит увеличение количества украиноязычных школ, привлечение значительного числа детей школьного возраста в школу, в нацистский – широкое распространение профессиональных школ.

Ключевые слова: сравнительный анализ, система образования, тоталитарный режим, Дрогобычская область, 1939-1944 гг.

Дослідження природи тоталітарних режимів ХХ ст., їх утворення, структурованості, різних аспектів функціонування і наслідків найчастіше спирається на порівняльно-історичний метод. Він дає змогу з'ясувати не лише схожі та відмінні риси тоталітаризмів, але виявити об'єктивні та суб'єктивні передумови їх формування, ідеократичні чинники, еволюційні закономірності та трансформації. Особливо ефективним, на наше переконання, цей метод є у вузьких територіальних та часових вимірах, оскільки дає змогу більш деталізовано і фактологічно аналізувати конкретні механізми функціонування тоталітарних режимів у різних сферах суспільного життя, зокрема освіти. З огляду на це вважаємо актуальною спробу порівняти освітню політику радянського і нацистського тоталітарних режимів на теренах Дрогобицької області України у 1939-1944 р.

Порівняльні студії тоталітарних режимів набули поширення після Другої світової війни у працях філософів, істориків та політологів (М. Бон, Х. Ортега-і-Гассет, Х. Арентс, Е. Нольте, П. Дракер, К. Фрідріх, З. Бжезинський, І. Дейчер, Л. Шапіро, М. Кертис, Р. Арон, Ю. Давидов, В. Ільїн, К. Гаджієв та ін.). Серед українських дослідників одним із перших, хто компаративно проаналізував фашистський, нацистський і сталінський тоталітарні режими, був Б. Дем'яненко (Дем'яненко, 2000). Порівняльний аналіз діяльності радянського і нацистського режимів в Галичині у роки Другої світової війни здійснили Г. Марискевич та І. Гаврилів (Марискевич, Гаврилів, 2009). Однак порівняльного аналізу політики двох режимів у сфері освіти західноукраїнських земель наразі не здійснено.

Мета статті – порівняти політику гітлерівського та сталінського режимів щодо реорганізації освіти на теренах Дрогобицької області УРСР у 1939-1944 рр.

Протягом 1939-1944 рр. на теренах Дрогобицької області УРСР відбулися зумовлені геополітичними чинниками значні зміни суспільного життя. Трансформацій зазнала й система освіти (дошкілля, загальноосвітня, середня спеціальна, вища школи, освіта

дорослих тощо), яку сталінський та гітлерівський тоталітарні режими намагалися використати у своїх цілях – формально різних, але, по суті, однакових. При цьому обидва тоталітаризми намагалися відсторонити національні сили від формування освітнього процесу, повністю підпорядкувавши його власним потребам.

Радянська влада на Дрогобиччині доволі швидко сформувала ідентичну з рештою регіонів СРСР структуру управління освітою: обласний, міські та районні відділи народної освіти (останніх налічувалося 29). Майже вся управлінська номенклатура формувалася з надісланих зі східних областей УРСР, а також РРФСР партійних та радянських діячів (Вопусяк, 2006: 60-61, 301; Галів, 2010: 11). Подібним чином діяли й нацисти, розбудувавши протягом двох-трьох місяців після початку окупації адміністративний апарат. Терени Дрогобицької області увійшли до складу дистрикту “Галіція” (Дрогобицька, Стрийська, Самбірська округи, частина округи Львів-повіт) та Краківського дистрикту (частина Перемишльської округи). У кожній округі діяв “шкільний уряд” (шульамт) на чолі з надісланим із Генеральної губернії (далі – ГГ) чи рейху шкільним радником (крейшшульрат), якому підпорядковувалися шкільні інспектори, що добиралися з місцевих освітян (Адміністраційний поділ, 1941: 2; Декрет, 1941: 91). Обидві структури управління реформували систему освіти, маючи на меті сформувати повністю підконтрольну істоту, працівника-раба, яким можна легко маніпулювати задля досягнення ідеологічно обґрунтованих політичних цілей.

Щоправда, спостерігалися й значні відмінності у підходах побудови освітньо-виховного механізму. Якщо більшовики перетворили всі ланки системи освіти в єдиний державний інститут, то нацисти окремі її складові залишили у віданні “колаборантських” організацій, певною мірою допускаючи їх до формування змісту навчально-виховного процесу, його матеріального забезпечення. Так, у 1939-1941 рр. радянською владою було повністю одержавлено дошкілля й створено у Дрогобицькій області понад 50 постійних дитячих садків для 2,3 тис. малят (Народне господарство, 1958: 185). Натомість у період німецької окупації дошкіллям займалися місцеві громади, окружні (українські та польські) допоміжні комітети, церкви (Антонюк, 1997: 30). Кількість українських постійних садків протягом 1942 р. сягнула 45. Особливого ж поширення набуло сезонне дошкілля. У чотирьох округах (Дрогобицькій, Самбірській, Стрийській та Перемишльській, що становили більшість території окупованої Дрогобицької області) на 1942 р. діяло 397 українських сезонних дитсадків. Наступного року їх кількість зросла (принаймні на Дрогобиччині і Стрийщині) (Галів, 2010: 113).

Прагнучи забезпечити масовість освіти молоді, радянська влада значну увагу приділяла розбудові шкільної сітки, водночас перетворюючи старі загальноосвітні навчальні заклади (триступеневі народні школи, гімназії та ліцеї) у початкові (чотирирічні), неповні середні (семирічні), середні (десятирічні) школи. Вдалося збільшити чисельність загальноосвітніх навчальних закладів, змінити національний спектр шкільництва на користь місцевої української більшості. У 1938/39 навчальному році на теренах Львівського і Станіславського воєводств, які пізніше увійшли до складу Дрогобицької області, налічувалося 642 школи, більшість із них – утраквістичні. На початку ж 1940/41 навчального року в області діяло 916 шкіл, з них 817 україномовних (Народне господарство, 1958: 177). Під час гітлерівської окупації у Дрогобицькій, Самбірській та Стрийській округах функціонувало понад 620 початкових шкіл (приблизно 504 українських, 90 польських, 27 німецьких) та 2 українські гімназії в Дрогобичі та Стрию (Галів, 2010). З огляду на брак джерел, невідомою залишається чисельність шкіл інших районів колишньої Дрогобицької області УРСР. Однак припускаємо, що початково під німецькою окупацією чисельність народних та середніх шкіл сягала принаймні 800. Відомо, що після відновлення радянської влади у вересні-жовтні 1944 р. швидко змогли

відновити роботу 864 школи Дрогобицької області, з них 465 початкових (усі в селах), 356 неповних середніх (24 у містах, 332 в селах) і 43 середні (30 у містах, 13 в селах) (ЩАВОВУ України. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 24. Арк. 26). Тож шкільна мережа часів окупації ненабагато поступалася попередньому “радянському” періоду. Проте слід враховувати, що гітлерівцями було ліквідовано всі єврейські та російські школи, закрито польські і більшу частину українських десятирічок (або ж понижено їх до рівня початкових шкіл), натомість створено декілька десятків німецькомовних освітніх установ початкового рівня. Згодом шкільна мережа поступово зменшувалася за рахунок закриття переважно українських і частково польських шкіл (Галів, 2010: 131).

Специфічною була політика обох тоталітарних режимів щодо педагогічних кадрів загальноосвітніх шкіл. Зусилля освітніх органів радянської влади були спрямовані на зростання чисельності вчителів, підвищення їх кваліфікації, а також на ідейно-політичне виховання в комуністичному дусі. На роботу було залучено понад 2 тис. місцевих безробітних учителів, приблизно 760 педагогів надіслано зі східних областей УРСР (Кошарний, 250). Тож на початок 1940/41 навчального року кількість учителів загальноосвітніх шкіл Дрогобицької області становила 5291, напередодні німецько-радянської війни зросла, можливо, до 5400 (за іншим даними – понад 5900) осіб (Народна освіта, 1967: 91; ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 2. Спр. 21. Арк. 71). Широко запроваджувалися такі форми підвищення кваліфікації педагогів, як взаємовідвідування уроків, “кущові” семінари, учительські районні та обласні конференції, курси у заснованому в лютому 1940 р. обласному інституті удосконалення кваліфікації учителів тощо. Попри це, основна увага все ж приділялася піднесенню ідейно-політичного рівня вчителів (Głowacki, 1998: 435).

У період німецької окупації кількість педагогів різко зменшилася. Школи лише трьох округ (Дрогобицької, Стрийської і Самбірської) на 1941/42 навчальний рік налічували приблизно 1400-1450 учителів (враховуючи і педколективи двох гімназій). З часом їх ставало дедалі менше, причиною чого було, передовсім, важке матеріальне становище рядового вчителя. Зрештою, за даними С. Сворака, на час відновлення радянського режиму (серпень 1944 р.) на теренах Дрогобицької області залишилося всього 1807 педагогів (можливо, що у це число зарахували і викладачів професійних шкіл) (Сворака, 1998: 68). Попри важке становище, учителі все ж працювали над удосконаленням свого професійного рівня, брали участь у різноманітних педагогічно-методичних заходах (окружних та “районних” конференціях, відкритих уроках та ін.), що організовувалися, зокрема, за активної участі Українського учительського об’єднання праці.

Протягом 1939-1944 рр. відбулися різкі коливання у кількісному та етнічному складі учнівського контингенту загальноосвітніх шкіл. Завдяки зусиллям радянських властей, що боролися за масовість освіти дітей та молоді, а відтак і масовість їх комуністичного виховання, чисельність учнів загальноосвітніх шкіл Дрогобицької області УРСР поступово зростала. У вересні-жовтні 1939 р. на теренах, що згодом увійшли до складу області, налічувалося 158 тис. школярів (Кошарний, 1957: 249). На кінець 1940/41 навчального року їх число зросло до понад 193 тис. осіб (Кошарний, Підпригоршук та ін., 1957: 170). З’ясувати етнічний спектр школярів Дрогобищини доволі важко. Вважаємо, що на початку 1940/41 навчального року кількість учнів-поляків та євреїв у загальноосвітніх школах області не перевищувала 14,7% і становила майже 25 тис. осіб. Протягом німецької окупації чисельність учнів початкових і середніх шкіл Дрогобицької, Самбірської, Стрийської округ сягала 100 тис. осіб, більшу частину з яких становили школярі-українці (понад 80 тис.) (Галів, 2010: 162). Попри відсутність даних з решти територій колишньої Дрогобицької області УРСР, можна упевнено твердити про значно меншу чисельність учнів, порівняно з попереднім, “радянським” періодом. Ще нижчою виявилася шкільна

фриквенція, що пояснюється і важким матеріальним становищем населення, і епідеміями хвороб, і невисоким авторитетом тогочасної школи.

Порівняння змістових особливостей навчально-виховного процесу шкіл Дрогобиччини окресленого періоду виявляє значну відмінність у цьому аспекті. Радянська влада, запровадивши у 1939/40 навчальному році “новий” навчальний план, змушена була брати до уваги мовнонаціональну форму шкіл, а отже, виділяти певну кількість годин для вивчення рідної мови та літератури, при цьому залишаючи найбільшу серед навчальних предметів кількість урочного часу для вивчення власне російської мови та літератури. Ліквідовувалося викладання релігії, історії та географії Польщі, натомість запроваджувалися традиційні для радянської школи “ідеологічні” предмети: історія СРСР, конституція СРСР та УРСР тощо (Інструкція, 1940: 5-6, 8-9). Методика навчання школярів також переводилася на апробовані в Радянському Союзі засади і включала, зокрема, розпропаганду “боротьбу” за успішність (що нерідко призводила до штучного завищення оцінок) та відвідування учнів. Зміст навчального матеріалу, особливо гуманітарних предметів, характеризувався вихолощенням національної складової і впровадженням класово-комуністичних постулатів. Виховні завдання комуністичного гатунку реалізовувалися за допомогою таких форм роботи: масові урочисті заходи, доповіді, бесіди, участь у театральних виставах, відвідування відповідних кіносеансів, видання спеціальних номерів шкільних газет, організація політичних та атеїстичних читань, підготовка відповідних альбомів, творення кутків вільнодумства та гуртків безбожників тощо. Проте новій владі за такий короткий відрізок часу не вдалося повністю розгорнути в регіоні систему комуністичного виховання, а відтак досягнути відповідної трансформації свідомості молоді.

Навчально-виховний процес місцевого шкільництва періоду німецької окупації визначався нацистськими дискримінаційними підходами щодо освіти підкореного населення. Вони полягали у примітивізації навчальної програми, з якої було еліміновано основні гуманітарні предмети (історія, географія, рідна література) (Стефанюк, 2002: 25). Щоправда, останні все ж вивчалися у гімназіях, де, однак, найбільша кількість навчального часу відводилася для опанування німецької, української та латинської мов. За цих умов і українські, і польські освітяни прагнули дати учням гідну освіту, виховати їх на засадах християнських та національних цінностей. Це вдавалося робити й у межах шкільного навчально-виховного процесу, і поза навчальним закладом – у рамках осередків Українського освітнього товариства та польського “таємного навчання”. Учні ж німецьких шкіл опинилися під цілковитим тиском нацистської педагогіки, притаманної їй антигуманної системи цінностей та організаційних форм.

Досліджено матеріальне забезпечення загальноосвітніх шкіл. Більшовицькі власті, націоналізувавши приватні та перейнявши державні навчальні заклади, змушені були витратити величезні кошти на їх утримання. Уже в 1940 р. приблизно 60% бюджету області скеровувалося на культурно-освітні потреби місцевого населення (Кошарний, 1957: 251). На жаль, у процесі дослідження наявних матеріалів не виявлено, скільки грошей призначалося конкретним школам, однак вони постійно відчували проблеми з налагодженням харчування учнів, забезпеченням навчальною літературою тощо. Зрештою, радянській владі так і не вдалося за короткий термін забезпечити заклади освіти підручниками, передовсім польськомовними (Głowacki, 1998: 429).

Утримання загальноосвітніх шкіл у 1941-1944 рр. було розподілено між окупаційною адміністрацією (у тому числі міськими та сільськими управами) та допоміжними комітетами. Перші сплачували заробітну платню вчителям і допоміжним працівникам, фінансували ремонтні роботи, опалення, освітлення тощо, інші піклувалися про харчування учнів, стипендію для гімназистів тощо. Видатки на кожну конкретну школу

залежали від якісного та кількісного стану її матеріальної бази. Зазвичай, на покриття потреб кожної міської школи, наприклад, у Дрогобичі, передбачалося 8-12 тис. зл. щорічно (ДАЛО. Ф. Р-1951. Оп. 1. Спр. 132. Арк. 6, 9, 58-58зв, 85-87). Проте у важких умовах воєнного часу та окупаційної політики шкільні бюджети, зазвичай, не виконувалися. Крім недостатньої грошової підтримки вкрай незадовільним рівнем характеризувалося постачання підручниками, яке для польських і значною мірою українських шкіл майже не проводилося.

Співставлення позашкільних систем навчання і виховання учнівської молоді на Дрогобиччині показує, що протягом 1939-1941 рр. радянській владі вдалося організувати розгалужену мережу позашкільних навчально-виховних закладів та установ. До їх складу належали музичні школи (Дрогобич, Стрий, Самбір, Перемишль), 23 дитячі будинки і школи для осіб із психофізичними вадами (наприклад, сиротинці в Дрогобичі, Бориславі, школа для незрячих у с. Калинів Дублянського району), Палац і клуби піонерів (в обласному і районних центрах), піонерські табори (зокрема, у с. Старява Хирівського району) тощо. Їх завданням було зайняти майже весь зайвий час учнів, використавши його для забезпечення “правильного” виховного впливу. На це й спрямовувалася широка серія позашкільних виховних заходів на зразок олімпіад художньої самодіяльності, спортивних змагань на здобуття ступенів “Будь готовий до праці та оборони” та “Готовий до праці та оборони” тощо. Німецькі ж окупаційні власті дозволяли організовувати позашкільну діяльність підконтрольним громадським організаціям, передовсім окружним допомогим комітетам. Система позашкільного навчання та виховання дітей і молоді Дрогобиччини у 1941-1944 рр. репрезентувалася: а) сезонними дитячо-юнацькими таборами (у Старому Самборі, селах Розлуч, Корчин, Синевідсько Вижне, Славсько); б) сирітськими притулками (Дрогобич, Самбір, Сколе та ін.); в) дитячими гуртками при референтурах опіки над молоддю і родиною Українських окружних комітетів (наприклад, при Самбірському УОК) (Цьогорічні табори, 1942: 142; Літній відпочинок, 1943: 6; ДАЛО. Ф. Р-1948. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 1-4).

Обидва режими – радянський та нацистський – значну увагу приділяли розбудові фахового шкільництва, оскільки були особливо зацікавлені у підготовці кваліфікованих робітників. За нашими підрахунками, у 1939-1941 рр. на теренах Дрогобицької області діяло не менше 24 спеціальних навчальних закладів різного рівня та професійного спрямування. Переважна більшість з них працювали на базі реорганізованих як приватних, так і державних профшкіл, що залишилися з довоєнного часу. Утворювалися й нові для західноукраїнських земель навчальні заклади, зокрема школи ФЗН. Із деякими застереженнями (відсутність даних щодо чисельності студентів щонайменше 8 з 24 СМЗ) вважаємо, що кількість студентів професійних освітніх установ Дрогобиччини становила понад 3 тис. осіб (Галів, 2010: 232).

Окрім профшкіл радянськими властями було утворено і єдиний на теренах Дрогобицької області УРСР вищий навчальний заклад – Дрогобицький державний учительський інститут. Протягом 1940 – першої половини 1941 рр. відбувалося становлення матеріально-технічної бази інституту, комплектування професорсько-викладацького складу (10 осіб на чолі з директором А. Туманом), формування студентського контингенту (приблизно 670 осіб, що навчалися на денній, заочній та вечірній формах навчання), налагодження навчально-виховного процесу (Туман, 1941: 1).

Німцями було ліквідовано учительський інститут, але створено більш широку мережу фахових шкіл промислово-ремісничого, торговельного та сільськогосподарського спрямування. Вони поділялися на три ступені: обов’язкові (призначені винятково для підвищення професійної кваліфікації й рівня фахової освіти молоді, яка працювала на промислових, ремісничих, торговельних підприємствах та у сільському господарстві),

званеві, фахові (вищого ступеня). Зазвичай створювалися україномовні та польськомовні школи, часто окремо для юнаків та дівчат (хоч діяли й коєдукаційні заклади). На основі існуючих й проаналізованих матеріалів стверджуємо, що у 1943 р. на теренах колишньої Дрогобицької області було утворено приблизно 30 профшкіл (без обов'язкових сільськогосподарських), де освіту здобувало майже 5 тис. учнів. Обов'язкові ж сільськогосподарські школи, що засновувалися майже в кожній волосній громаді, були найбільш поширеними і масовими навчальними закладами. Наприклад, лише у Дрогобицькій та Самбірській округах на другу половину 1942 р. діяло 22 такі школи, у кожній з яких навчалось від 70 до понад 300 учнів (Галів, 2010: 233). Зауважимо, що обов'язкові школи вважалися приватними і фінансувалися місцевими управами, союзами громад й окружними комітетами, натомість званеві та фахові школи перебували на утриманні держави. Найбільш відомими професійними навчальними закладами вищого (фахового) рівня на теренах окупованої області були: українська (з польськими класами) технічна школа у Дрогобичі, українська і польська торговельні школи у Дрогобичі, бурильно-технічна (з польськими та українськими класами) школа у Бориславі, українська хімічно-технічна фахова школа в Перемишлі. Загалом, порівняно з довоєнним часом, кількість фахових шкіл, передовсім українських, значно зросла, що обумовлювалося політикою окупаційної влади, яка передбачала надання населенню підкорених земель можливості здобути тільки початкову і професійну освіту, ліквідацію нестачі кваліфікованих працівників у різних сферах господарського життя, перспективу вивезення на роботу до рейху.

Схожими були заходи влади у справі організації освіти дорослих і курсової системи навчання. Більшовики доволі швидко створили розгалужену систему різних типів навчальних установ для дорослих: шкіл і гуртків з ліквідації анальфabetизму (до кінця 1939 р. у Дрогобицькій області діяло 465 шкіл з ліквідації неписьменності, які охоплювали 19700 осіб, та 150 шкіл для малописьменних, де навчалось 4 тис. осіб), вечірніх шкіл (8 середніх та 24 семирічних), фахових курсів та гуртків підвищення кваліфікації (Кошарний, Підпригоршук та ін., 1957: 171). Потреба у них диктувалася як практичною необхідністю (наприклад, у Дрогобицькій області наприкінці 1939 р. налічувалося 181 тис. неписьмених) (Кошарний, 1957: 252-253), так і ідеологічно-політичними міркуваннями. Попри сприяння загальному та професійному освітньому рівню місцевого дорослого населення, вечірні школи, різноманітні курси, гуртки лікнепу були вагомим засобом комуністичної індоктринації. На сьогодні є всі підстави вважати, що оголошені владою та підхоплені радянськими істориками твердження про успішні результати, наприклад, подолання неписьменності серед дорослих, є доволі сумнівними.

Протягом німецької окупації залишилася єдина форма здобуття і покращення освіти дорослих – курсова система навчання, яка набула значного поширення в краї. Ініціативу та організаційні зусилля у справі проведення різноманітних курсів виявляли переважно різні, дозволені владою громадські та господарські організації – українські, польські і навіть єврейські (юдєнрат). Лише зрідка проведення певних курсів ініціювали німецькі владні органи. Загалом діяло три різновиди курсів: 1) для осіб, зайнятих у сільському господарстві та ремісництві; 2) для чиновників та службовців; 3) для працівників соціально-гуманітарної (освітньої, просвітницької, медичної) сфери. З огляду на соціально-економічну специфіку краю, переважали сільськогосподарські курси та курси домашнього господарства. Поширеними були курси німецької мови, які призначалися здебільшого для місцевих службовців державних установ і громадських організацій. Останні вдавалися й до проведення курсів соціально-гуманітарного характеру, спрямованих на підготовку педагогів, садівничок, просвітян (диригентів хорів, керівників самоосвітніх гуртків, бібліотекарів тощо) та працівників нижньої ланки медичної сфери (санітарок). У

цілому ж курсова система була вагомою можливістю здобути додаткові та покращити професійні знання для дорослих осіб, що з різних причин не мали змоги здобути освіту у фахових навчальних закладах.

Отже, система освіти Дрогобиччини у 1939-1944 рр. двічі зазнавала серйозної перебудови, спочатку на радянський зразок, пізніше відповідно до офіційної політики керівництва ГГ. На нашу думку, не можна однозначно оцінювати ці зміни, трактувати їх винятково з негативного чи позитивного боку. Попри значні мінуси, тогочасна система освіти мала й окремі позитиви: у радянський період – збільшення кількості україномовних шкіл, залучення значного числа дітей шкільного віку до школи, в нацистській – широка розбудова фахового шкільництва. Важливо усвідомити, що катастрофічного занепаду в системі освіти не відбулося навіть у важкий час гітлерівської окупації, а місцева громадськість – і українська, і польська – докладали всіх можливих зусиль (звісно, у дозволенних нацистами рамках) для збереження національних освітніх традицій.

¹Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом Ф77/80 – 2017.

Література:

- Адміністраційний поділ, 1941 – Адміністраційний поділ Галицької області // Вільне слово. 1941. № 35-36. С. 2.
- Антонюк, 1997 – Антонюк Н. В. Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939-1944 роки). Львів, 1997. 232 с.
- Галів, 2010 – Галів М. Між серпомолотом і свастикою: освіта на Дрогобиччині у 1939-1944 рр. Дрогобич, 2010. 337 с.
- Декрет, 1941 – Декрет про зміну границь між Обласлями Краков та Галичина (з дня 7 серпня 1941) // Денник Розпорядків для Генерального Губернаторства. 1941. Ч. 32. С. 91.
- Дем'яненко, 2000 – Дем'яненко Б.Л. Три моделі тоталітаризму: порівняльний аналіз фашизму, більшовизму та націонал-соціалізму. Київ: Нелень, 2000. 254 с.
- ДАЛЮ – Державний архів Львівської області.
- Інструкція, 1940 – Інструкція про порядок реорганізації шкіл в західних областях Української РСР. Київ: Управління шкіл НКО УРСР, 1940. 20 с.
- Кошарний, Підпригоршук та ін., 1957 – Кошарний І.Я., Підпригоршук М.В., Гапшенко І.І., Скрипник К.І. Радянська Дрогобиччина. Дрогобич: Дрогобицьке обласне вид-во, 1957. 202 с.
- Кошарний, 1957 – Кошарний І.Я. Культурне будівництво на Дрогобиччині в 1939-1941 роках // 40 років Великого Жовтня. Львів, 1957. С. 246-262.
- Кошарний, 1975 – Кошарний І.Я. У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз'єднаних областях Української РСР (1939-1958 рр.). Львів: Вища школа, 1975. 238 с.
- Літній відпочинок, 1943 – Літній відпочинок молоді. Юнацькі табори в Скільщині // Голос Підкарпаття. 1943. Ч. 29. С. 6.
- Марискевич, Гаврилів, 2009 – Марискевич Г., Гаврилів І. Галичина в роки Другої світової війни: порівняльний аналіз окупаційних режимів // Мандрівець. 2009. № 3. С. 47-53.
- Народна освіта, 1967 – Народна освіта та педагогічна наука в Українській РСР (1917-1967). Київ: Рад. школа, 1967. 482 с.
- Народне господарство, 1958 – Народне господарство Української РСР. Статистичний щорічник. 1957 рік. К.: Держстатвидав, 1958. 254 с.
- Сворак, 1998 – Сворак С.Д. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944-1964 рр.). Київ: Правда Ярославичів, 1998. 239 с.
- Стефанюк, 2002 – Стефанюк Г. Українська школа в політичних планах німецької окупаційної адміністрації в 1941-1944 рр. // Людина і політика. 2002. № 2. С. 19-28.
- Туман, 1941 – Туман А. Рік роботи учительського інституту // Більшовицька правда. 1941. № 76 (426). С. 1.
- ЦДАВОВУ України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
- Цьогорічні табори, 1942 – Цьогорічні табори молоді // Дорога. 1942. Ч. 10. С. 142.
- Głowacki, 1998 – Głowacki A. Sowiesi wobec polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej. Wydanie II. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1998. 695 s.
- Bonusiak, 2006 – Bonusiak W. Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939-1941 ("Zachodnia Ukraina" i "Zachodnia Białoruś"). Rzeszów: Wyd-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006. 475 s.

References:

- Administratsiyni podil, 1941 – Administratsiyni podil Halyskoi oblasti [Administrative division of Halychyna region]. Vilne slovo. 1941. № 35-36. P. 2. [in Ukrainian].
- Antoniuk, 1997 – Antoniuk N. V. Ukrainske kulturne zhyttia v Heneralnii Hubernii (1939 – 1944 roky) [Ukrainian cultural life in the General Province (1939-1944)]. Lviv, 1997. 232 s. [in Ukrainian].
- Haliv, 2010 – Haliv M. Mizh serpomolotom i svastykoiu: osvita na Drohobychchyni u 1939-1944 rr. [Between the sickle/hammer and the swastika: education in Drohobych region in 1939-1944.]. Drohobych, 2010. 337 s. [in Ukrainian].
- Dekret, 1941 – Dekret pro zminu hranyc mizh Oblastiamy Krakav ta Halychyna (z dnia 7 serpnia 1941) [Decree on the change of boundaries between the Krakiv and Halychyna regions (from August 7, 1941)]. Dennyk Rozporiadkiv dlia Heneralnoho Hubernatorstva. 1941. Ch. 32. P. 91. [in Ukrainian].
- Demianenko, 2000 – Demianenko B.L. Try modeli totalitaryzmu: porivnialnyi analiz fashyzmu, bilshovyzmu ta natsional-sotsializmu [Three models of totalitarianism: a comparative analysis of fascism, bolshevism, and national-socialism]. Kyiv: Nelen, 2000. 254 s. [in Ukrainian].
- DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archive of Lviv region]. [in Ukrainian and German].
- Instruktsiia, 1940 – Instruktsiia pro poriadok reorganizatsii shkil v zakhidnykh oblastiakh Ukrainkoi RSR [The instruction on the order of reorganization of schools in the western regions of the Ukrainian SSR]. Kyiv: Upravlinnia shkil NKO URSR, 1940. 20 s. [in Ukrainian].
- Kosharnyi, Pidpryorshchuk etc., 1957 – Kosharnyi I.Ya., Pidpryorshchuk M.V., Hapshenko I.I., Skrypnyk K.I. Radianska Drohobychchyna [Soviet Drohobych region]. Drohobych: Drohobyske oblasne vyd-vo, 1957. 202 s. [in Ukrainian].
- Kosharnyi, 1957 – Kosharnyi I.Ya. Kulturne budivnytstvo na Drohobychchyni v 1939-1941 rokakh [Cultural construction in Drohobych region in 1939-1941]. 40 rokiv Velykoho Zhovtnia. Lviv, 1957. Pp. 246-262. [in Ukrainian].
- Kosharnyi, 1975 – Kosharnyi I.Ya. U suziri sotsialistychnoi kultury. Kulturne budivnytstvo u voz'iednanykh oblastiakh Ukrainkoi RSR (1939-1958 rr.) [In the constellation of socialist culture. Cultural construction in the reunited regions of the Ukrainian SSR (1939-1958)]. Lviv: Vyscha shkola, 1975. 238 s. [in Ukrainian].
- Litnii vidpochynok, 1943 – Litnii vidpochynok molodi. Yunatski tabory v Skilshchyni [Summer holiday for youth. Youth camps in the Skole district]. Holos Pidkarpattia. 1943. Ch. 29. P. 6. [in Ukrainian].
- Maryshevych, Havryliv, 2009 – Maryshevych H., Havryliv I. Halychyna v roky Druhoi svitovoi viiny: porivnialnyi analiz okupatsiinykh rezhymiv [Galicia during the Second World War: a comparative analysis of the occupation regimes]. Mandrivets. 2009. № 3. pp. 47-53. [in Ukrainian].
- Narodna osvita, 1967 – Narodna osvita ta pedahohichna nauka v Ukrainkii RSR (1917-1967) [Public education and pedagogical science in the Ukrainian SSR (1917-1967)]. Kyiv: Rad. shkola, 1967. 482 s. [in Ukrainian].
- Narodne gospodarstvo, 1958 – Narodne gospodarstvo Ukrainkoi RSR. Statystychnyi shchorichnyk. 1957 rik [People's economy of the Ukrainian SSR. Statistical Yearbook. 1957]. K.: Derzhstatvydav, 1958. 254 s. [in Ukrainian].
- Svorak, 1998 – Svorak S.D. Narodna osvita u zakhidnoukrainskomu rehioni: istoriia ta etnopolityka (1944-1964 rr.) [Public education in the Western Ukrainian region: history and ethnopolitics (1944-1964)]. Kyiv: Pravda Yaroslavychiv, 1998. 239 s. [in Ukrainian].
- Stefaniuk, 2002 – Stefaniuk H. Ukrainska shkola v politychnykh planakh nimetskoï okupatsiinoï administratsii v 1941-1944 rr. [Ukrainian School in the Political Plans of the German Occupation Administration in 1941-1944]. Liudyna i polityka. 2002. № 2. pp. 19-28. [in Ukrainian].
- Tuman, 1941 – Tuman A. Rik roboty uchytelskoho instytutu [Year of work of the teacher's institute]. Bilshovytska pravda. 1941. № 76 (426). P. 1. [in Ukrainian].
- TsDAVOVU Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the Supreme Governance and Management of Ukraine]. [in Ukrainian].
- Tsohorichni tabory, 1942 – Tsohorichni tabory molodi [Youth camps in this year]. Doroha. 1942. Ch. 10. S. 142. [in Ukrainian].
- Głowacki, 1998 – Głowacki A. Sowietci wobec polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej [The Soviets against Poles in the eastern territories of the Second Polish Republic]. Wydanie II. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1998. 695 s. [in Polish].
- Bonusiak, 2006 – Bonusiak W. Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939-1941 (“Zachodnia Ukraina” i “Zachodnia Białoruś”) [Population and economic policy of the USSR in the occupied Polish territories in the years 1939-1941 (“Western Ukraine” and “Western Belarus”)]. Rzeszów: Wyd-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006. 475 s. [in Polish].

UDC 94(477.83) "1943/45"
DOI: doi.org/10.21272/shaj.2018.i30.p41.

VASYLI ILNYTSKYJ

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Dr (History), Associate Professor (Ukraine)

THE POLISH-UKRAINIAN CONFLICT IN THE CARPATHIAN AREA OF OUN (1943-1945)¹

Abstract. *In the article one of the most difficult periods in the common history of the Ukrainian and Polish peoples has been considered, namely – the years of the Second World War, which time manifested the peak of the Polish-Ukrainian opposition. The Polish-Ukrainian opposition with its peak in 1943-1944 took place at the military-organizational level (between the Ukrainian nationalists and Polish underground) and everyday life level (between the Ukrainian and Polish population, first of all, rural). The causes and effects of the Polish-Ukrainian opposition are singled out. It is established that the culmination of the Polish-Ukrainian opposition in Karpatskyi krai fell on the first half, and some of its separate actions fell on the second half of 1944. So, in the end of 1944 – beginning of 1945 the Polish underground on the West Ukrainian lands practically ceased to exist, and the Polish-Ukrainian opposition, in particular, its military part, went into recession.*

Key words: *the Polish-Ukrainian opposition, Karpatskyi krai of OUN, the Ukrainian Liberation Movement, Polish Armija Krajowa.*

ІЛЬНИЦЬКИЙ В.І.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
доктор історичних наук, доцент (Україна)

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ У КАРПАТСЬКОМУ КРАЇ ОУН (1943-1945)

Анотація. *У статті розглядається один із найбільш складних періодів у спільній історії українського і польського народів – роки Другої світової війни, оскільки саме це був період найбільшого польсько-українського протистояння. Польсько-українське протистояння, яке досягло свого піку у 1943-1944 рр. відбувалося як на військово-організаційному (між українським націоналістичним і польським підпіллям), так і побутовому рівнях (між українським і польським населенням, передовсім сільським). Виокремлені причини та наслідки польсько-українського протистояння. Встановлено, що його кульмінація у Карпатському краї припадала на першу половину 1944 р., окремі ж акції припадали на другу половину 1944 р. Відтак уже наприкінці 1944 р. на початку 1945 р. польське підпілля на західноукраїнських землях практично перестало існувати, а польсько-українське протистояння, особливо його військова сторона пішло на спад.*

Ключові слова: *польсько-українське протистояння, Карпатський край ОУН, український визвольний рух, Армія Крайова.*

ІЛЬНИЦЬКИЙ В.И.

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко,
доктор исторических наук, доцент (Украина)

ПОЛЬСКО-УКРАИНСКИЙ КОНФЛИКТ В КАРПАТСКОМ КРАЕ ОУН (1943-1945)

Аннотация. *В статье рассматривается один из наиболее сложных периодов в общей истории украинского и польского народов – годы Второй мировой войны, поскольку именно это был период наибольшего польско-украинского противостояния. Польско-украинское протистояние, которое достигло своего пика в 1943-1944*

гг. происходило как на военно-организационном (между украинским националистическим и польским подпольем), так и бытовом уровнях (между украинским и польским населением, в первую очередь сельским). Выделены причины и последствия польско-украинского противостояния. Установлено, что его кульминация в Карпатском крае пришлось на первую половину 1944 г., отдельные же акции пришлось на вторую половину 1944 г. Уже в конце 1944 – в начале 1945 гг. польское подполье на западноукраинских землях практически перестало существовать, а польско-украинское противостояние, особенно его военная сторона, пошло на спад.

Ключевые слова: польско-украинское противостояние, Карпатский край ОУН, украинское освободительное движение, Армия Крайова.

The most difficult period in the common history of the Ukrainian and Polish peoples took place in the years of the Second World War, when the Ukrainian and Polish opposition reached its peak. However, it would be wrong to assert that the Polish-Ukrainian conflict began in 1940s – 1950s. It has roots yet in the XVII-XVIII centuries. History knows of many small and large conflicts which arose between Poles and Ukrainians during centuries, however, in the first half of the XX c. they reached an apogee.

The analysis of the sources and recent researches. Separate aspects of a problem have been considered, first of all, in the generalising works of Ivan Bilas, Anatoliy Kentiy, Yuriy Kyrychuk, Anatoliy Rusnachenko, Ivan Patryliak (Bilas, 1994; Kentiy, 1999; Kyrychuk, 2003; Rusnachenko, 2002; Patryliak, 2012). The collective summarizing monograph of a working group of researchers on the activity OUN and UPA (OUN and УПА, 2005) is also important. On the basis of rich source base a well grounded monographic research on the Polish-Ukrainian opposition in 1943-1944 has been written by V. Vyatrovych (Vyatrovych, 2016; Vyatrovych, 2003; Vyatrovych, 2011). Most fully the question of functioning of the Polish underground, its relation with the Ukrainian liberation movement, opposition with the repressive organs have been studied by Ihor Iliushyn (Iliushyn, 2003; Iliushyn, 2001; Iliushyn, 2009). Separate publications on this problem belong to the author of this sketch (Ilnytskyi, Haliv, 2008; Ilnytskyi, Haliv, 2015: 486-499; Ilnytskyi, 2016).

The articles purpose has been to elucidate the principal causes, the course and consequences of the conflict between Poles and Ukrainians in the Carpathian area of OUN (alias Karpatskyi kraj, the territory of the former Drohobych, Transcarpathian, Stanislaviv, and Chernivtsi regions (oblasts) of UkrSSR (1943-1945).

In the year of the Second World War the freedom-loving forces of both Ukraine and Poland faced the problems of restoration of statehood. The problems were identical, but their realisation conditions had certain specificities. The reasons for the beginning of bloodshed were such: 1) the aspiration of the Polish side to restore Rzeczpospolita Polska within the borders by September, 1939 (“status quo ante bellum”), and so, to include the West Ukrainian territories; 2) a natural aspiration of Ukrainians to revive their statehood in the ethnic borders; 3) the positions of two imperialistic states, Germany and the USSR, which played the “Ukrainian” and “Polish” cards, having created conditions to start the international conflict. The aggravation of the Polish-Ukrainian relations in Galicia was also caused by the raiding departments of Soviet guerrillas. A subjective cause was the arrival to the management of both parties of persons indifferent or sceptical towards the cooperation Polish of Ukrainian peoples (Vyatrovych, 2011: 135). It is possible to agree with P. Mirchuk’s opinion, who stated the following in concern of Berlin’s actions: “[...] (Galicia [Eastern. – V. I.] [...] was attached to the Polish General Governorship for the purpose of so to fasten the Polish-Ukrainian enmity, and by both saturation and balancing of Polish-Ukrainian conflicts to neutralize anti-German struggle of the both enslaved peoples” (Mirchuk, 1991: 15).

In the time of German occupation, when the struggle of the Ukrainians became more and more fierce, the occupational power started to use the Polish-Ukrainian conflict for strengthening of mutual enmity of the two peoples. To official posts for the struggle against Ukrainians the Poles were

appointed who aspired to become stronger in their authority either for the struggle against Ukrainians, or – after the defeat of Germany – for the matter of creation of the great Polish state. The cooperation of Poles with the German occupational power and the Soviet guerrillas, and also a threat of creation of the Polish army (it is interesting, that the Poles not unreasonably accused the Ukrainians of the similar “sins”) was one of the major reasons of the conflict. The formation by the German power of the Polish police instead of the Ukrainian one, which joined UPA, became the last drop which pushed Ukrainians to the armed struggle against Poles.

At the same time, it should be specified, that in the years of the German-Soviet war the Polish-Ukrainian opposition which reached its peak in 1943-1944, took place at the military-organizational level (between the Ukrainian nationalists and Polish underground activists) and everyday life level (between the Ukrainian and Polish population, primarily, rural). Both Ukrainians and Poles, who for various reasons came into the service for the German power (the Ukrainian and Polish police), participated in the affair. Certainly, Nazis were trying to play on the Polish-Ukrainian disagreements, and they applied Polish Schutzmanns against the Ukrainians, and against the Poles used the Ukrainian “black” police. The underground gave such characteristic to the Poles: “[...] Germans found for themselves a faithful ally and an assistant in the criminal work in Ukraine in the face of the Polish imperialistic elite; the Poles, by playing on two chairs, from 1942 cooperated with Bolshevik gangs, informing them of who, what, where, when and how, thus, giving the public active into the Bolsheviks’s hands” (BSA SSU. F. 2-H. Opus 110 (1954). Case 2. V. 6. P. 160-161). The underground workers submitted particularly many examples of cooperation of Poles with German and Soviet administrations which, basically, consisted in deliveries up of conscious Ukrainians (BSA SSU. F. 13. Case 376. V. 24. P. 186-188; V. 35. P. 159; V. 56. P. 81). In 1943 the UNS reports underlined the exclusive diligence of the Polish servicemen before Germans and their help in arresting of Ukrainians (BSA SSU. F. 13. Case 376. V. 79. P. 19). In some areas, such as near Dolyna, the village of Lukavers in Zhuravno land, Stryi, the woods near Maidan on Drohobych land etc. the Poles had common concealment places which started to combat against UNS. The first operations between UNS and the Poles began in the autumn of 1943. The Germans actively used Poles (foresters and wood workers) for collecting intelligence against UNS. That forced UNS departments to carry out operations in liquidating of the Poles around the basing of UNS units. “A rejoicing phenomenon comes with the beginning of 1945. The Poles who at first had joined the cooperation with Bolsheviks against Ukrainians, start to be bit reoriented. Little by little, their reason takes the place above their feelings. Poles start to understand that Bolsheviks are their enemy as well as of Ukrainians. Already with the beginning of 1945 the former AK starts searching contacts with UPA in the nearby territories” (Chyzhevskiy, 1948: 103).

The illustration of events in 1943, when UNS began to struggle against Poles. Near the village of Maidan the UNS planned to create a training base, but the Poles informed the Gestapo and on 8 July 1943 the Germans killed 10 OUN members in the fight (Zbroina borot’ba, 31). In particular, on 10 April 1944 the “Haidamaky” group and a district concealment of the strength of 110 fighters destroyed a Polish colony of Tomashivtsi, killing 40 Poles and burning down 300 estates. It was the answer to the murder of 2 members of OUN by a Polish concealment members in the village of Holyn’ in Kalush district (BSA SSU. F. 13. Case 376. V. 34. P. 260). On 13 April 1944, 17 Poles and 15 Germans arrived in the village of Mshanets. The Polish police cruelly scoffed at the population, killing two and heavily beating others (BSA SSU. F. 13. Case 376. V. 24. P. 108). On 18 May 1944 to the village of Vilshanyk in Sambir land eight Gestapo members and 15 Poles arrived, who had a task to catch as many Ukrainians as possible. They captivated all without exception, whoever came into their view (mostly, young men). However, the inhabitants of the village recognized Mikhal Pikhovych, the Pole from Cherkhava, who was dressed in the German uniform. During the operation the Poles shouted: “We must destroy all Ukrainian bandits and guerrilla warriors” (BSA SSU. F. 13. Case 376. V. 35. P. 192). In May, 1944, in Zhydachiv land, a pacification action was carried out by the Poles (UPA documents confirm it to be provocative) with the attraction of a 3-

thousand strong department of Kalmyks. During the action in the village of Boyanivka 140 villagers were arrested and 2 persons were killed, 40 women were raped; in the village of Dubravrsi of the same district 85 people got arrested, 2 were killed, 2 persons were wounded, and 60 women were raped; in the village of Melnychi 110 were arrested, 4 were killed, 40 women were raped. During the operation it appeared that a part of the Poles had been dressed as Kalmyks (their conversations in the Polish language revealed them) (BSA SSU. F. 13. Case 376. V. 35. P. 195). On the other hand, the conspiracy flat of the Polish underground in Boryslavska street in Drohobych (the Garchynsky family's house) by an order of the Germans was captured by the Ukrainian police (on 8 July 1944) (Budzycski, 2005: 261). The majority of the anti-Polish actions were conducted in reply to the anti-Ukrainian ones carried out by the Poles. An interesting document has survived on the anti-Polish actions on the territory of Stanislaviv region of OUN in March – April, 1944, in which 19 OUN and UPA are described. For example, on 11 April 1944 the group of L. Hrynyshak-”Dovbush” destroyed 31 Poles in the village of Rafailiv, who had informed on “Dzvin”, the regional leader of OUN, who was shot by Germans (Patryliak, 2012: 421). In general, in these 19 anti-Polish actions 367 Poles were killed (Patryliak, 2012: 421).

The underground workers submit particularly many examples about the cooperation of Poles with German and Soviet administrations, which basically consisted in deliveries up of conscious Ukrainians (BSA SSU. F. 13. Case 376. V. 24. P. 186-188; V. 35. P. 159; V. 56. P. 81). In 1943 reports of UNS emphasized the evident craving of the Poles to serve as well as possible before Germans and their help in arresting Ukrainians. So, on 28 November 1943, in the result of the Polish help, the Gestapo arrested five Ukrainians Komarno district (the informer's name was Slonovsky)” (BSA SSU. F. 13. Case 376. V. 79. P. 19). Another document, “The protocol of the case of beating of the chief of militia in the village of Korchyn in Skolie district testifies that on 2 August 1943 the village militia arrested two Poles. On the next day the Hungarian units arrived and several civil Poles with them. They arrested the militia chieftain Bohdan Saika and beat him and “all the present” with rifle butts. During the like operations, the punitive groups rushed into houses and beat all whom they found there, plundering all. As it appeared later, in the Hungarian uniforms the local Poles were dressed. Similar cases took place in Tukhlia, Korostov, Slavsk (BSA SSU. F. 13. Case 376. V. 34. P. 204). Such actions only strengthened the mutual enmity of Ukrainians and Poles. OUN's state security conducted an investigation and, as a consequence, the Poles involved in the case were destroyed. On 29 August 1943 in the village of maidan in Drohobych district an OUN concealment destroyed 14 Poles. Among the destroyed was forester Jan Pittner who informed Gestapo (Kresova knyha, 2013: 170). On 15 September 1943 in the village of Limna in Turka district a UNS group attacked a tutorial establishment under the patronage of Franciscan sisters from Warsaw (UNS but took away clothes and foodstuffs). After that, the nuns with their children left for Warsaw (Kresova knyha, 2013: 178).

The Polish underground in the struggle with OUN and UPA often resorted to provocations, which caused the anti-Ukrainian repressions by the German occupational power. An example of it can be the attack of a Polish concealment of a weapon and ammunition stock that was at the railway station in Ryhtychi. This operation on 25 May 1944 was carried out by the “tsikhotsiemny” (such was the name of the emissaries of the Polish emigratory government sent for the realisation of secret missions), called Jatsek Przetozhky-”Otset”, who since February, 18 lived in Drohobyche under the name of Edward Lipinsky. Before carrying out of this operation a distracting maneuver had been done, that is, an attack on the bank in Drohobych. Wishing to turn the attention away from themselves and to direct all actions of nazis against the Ukrainian nationalists, the participants of the attack in Rykhtychi talked only in the Ukrainian language. However, Przetozhky was killed in the operation, and in his pocket the Ukrainian documents were found. Thus, Germans cruelly revenged Ukrainians, when on 27 May in Drohobych they executed 20 Ukrainian hostages. By the way, the OUN underground, considering, what the operation in Rykhtychi was conducted by an unknown

Ukrainian concealment, stole J. Przetozhky's body and with honour buried him behind the "Bryhidky" area in Drohobych as the Ukrainian insurgent (Budzycki, 2005: 256-260).

The AK command organised also individual retaliatory actions against the Ukrainian nationalists (BSA SSU. F. 13. Case 376. V. 34. P. 192). In Bytkiv (Nadvirna district), before the arrival of Bolsheviks, the Poles organized an armed 400 strong department which conducted armed attacks on Ukrainian villages. After the arrival and restoration of the Soviet power, the department did not stop its of activity. The basic work consisted in carrying out of arrests of conscious Ukrainians, interrogations and even executions. In the reply to it, on 14 April 1944 a 85 strong department of UPA made a retaliatory operation against the Poles in Bytkiv. As a result of the fight, 100 Poles and 40 Bolsheviks were killed (BSA SSU were lost. F. 13. Case 376. V. 34. P. 87).

For the protection of Polish villages against the attacks of OUN, the Poles created concealments, which made armed resistance to attacks on villages and themselves made attacks on Ukrainian villages, which caused the creation in the Ukrainian villages of the so-called commands of self-defence (BSA SSU. F. 5. Case 50970. P. 31). In an underground document this is remarked: "The Poles on the territory directly close to the front (Stanislaviv land) even before the arrival of Bolsheviks had started to organise armed departments which were used to terrorize the Ukrainian population. Poles have not got rid yet of bravery and on the West Ukrainian lands (ZUZ) go on cooperating with each invader, only to destroy Ukrainians" (BSA SSU. F. 13. Case 376. V. 34. P. 61).

The Ukrainian insurgents, certainly, did not sit quietly, but conducted anti-Polish "retaliatory actions". According to R. Ofitsynskyi, the Ukrainian anti-Polish struggle of 1943 in Galicia did not have a mass character of a large-scale organised action, and occurred in the form of sudden attacks (Ofitsynskyi, 2002: 39-40). So, on 13 April 1944 a 100 strong Polish department attacked the village of Kopanky at Kalush district. The Poles started to heap the stolen property upon carts, at the same time burning down the houses of the Ukrainian peasants. At this time, a 28 strong unit approached the village which, having divided into two parts, made an ambush. During the departure of the Poles from the village, the two parties started to fire, and as a result of it, 80 Poles perished (some part drowned in a small river nearby. (BSA SSU were lost. F. 13. Case 376. V. 24. P. 233). On 2 April 1944 combat unit of Stanislaviv regional leadership and 50 strong department "Haidamaky" carried out the action on the Polish colony of Zemianok during which time 40 Poles were liquidated and 52 estates were burnt down. The action was carried out for an attack of a Polish combat subunit on 2 couriers whom passed across the wood near this colony. In 1945 in the village of Rivne in Perehinsk district 10 persons of Polish nationality were burnt in their houses (BSA SSU. F. 2-H. Opus 19 (1959). Case 4. P. 285). On 30 September 1944 the village of Liatske-Shlkhethni in Tysmenets district the some 50 strong group of "Rizun" an attack was carried out in which result 6 Polish families (10 persons) were killed (BSA SSU. F. 2-H. Opus 54 (1953). Case 3. V. 1. P. 23). In 19 October 1943 near the village of Broshniv Osada the siege of the combat unit of UNS destroyed 18 Poles-wood workers who went from the instructing courses in Dolyna (Kresova knyha, 2013: 181). That is to demonstrate, that UNS actively purged the territory from the Polish enemy element which informed Germans and prevented to develop UNS forces. Steep rates of the new actions against Poles began in Stanislaviv and Drohobych lands in spring of 1944. On 23 October 1944 the companies of "Skuba" and "Nedobytyi" destroyed 62 Poles, 1 Russian, 14 Ukrainians in the village of Triytsia in Stanislaviv region as an answer to the fact of many Poles being in the rows of "hawklets" and at war against Ukrainians (BSA SSU. F. 5. Case 67579. V. 8. P. 14-15).

OUN combat units actively destroyed Poles who co-operated with the Soviet power. The Ukrainian underground also carried out separate operations against representatives of the Soviet administration and those who co-operated with it. As L. Shankovskyi underlines, the Ukrainian insurgents warned Poles before each action of terrorism with appeals to them to leave the Ukrainian lands and to move to Poland (Shankovskyi, 1996: 561).

Unfortunately, for today there is no exact data about the quantity of the perished Poles and Ukrainians in general and in Karpatskyi krai in particular. However, L. Shankovskyi, when talking about Galicia on the whole, has counted up the next: in the first half of 1944 by the UPA and Ukrainian underground initiatives 201 “retaliatory” action were conducted against Polish population, in which 5 100 Poles were killed, a number of the Polish villages and colonies were destroyed (Shankovskyi, 1996: 562). The Polish historians (in particular, H. Hrutsiuk) assert that by the middle of 1944 owing to the operations of the Ukrainian armed formations in East Galicia 9 490 persons perished (the surnames of 2 902 persons are known), of them 3 280 perished in Lviv region, 3 825 in Ternopil region, 2 385 in Stanislaviv region (OUN and UPA, 2005: 289). On the losses of the Polish side in Volhynia in the result of the Polish-Ukrainian opposition also are presented with ambiguity: V. Semashko’s and E. Semashko’s resultive figure is 36 650; H. Motyka’s is 40 000 – 60 000; Shch. Siekierka’s, G. Komansky’s and T. Bulchatsky’s is 60 000; G. Hrytsiuk’s is 35 000 – 60 000; A. Shchesnjak’s is 15 000; S. Makarchuk’s is 50 000; O. Laver’s is 20 000 (Zil, 2013: 142). The quantity of Ukrainians lost in Galicia from the hands Polish combat units by July, 1944, L. Shankovskyi counts as 521 person (Shankovskyi, 1996: 556). According to I. Pushchuk, in the Polish-Ukrainian conflict of the Ukrainians killed by Poles (Schutzmanns, etc., amount to 18 000, with Kholm and Pidliashia lands the figure grows to 21 000; the number of the Poles fallen from the hands of Ukrainians (UPA members, criminals with no relation to the liberation movement, by unknown persons, who might have been not Ukrainians at all, etc.) totals 13 000 (Pushchuk, 2013: 216). According to H. Motyka, in 1943 – 1948, that is for all period of the armed Polish-Ukrainian conflict 15 000 – 20 000 Ukrainians lost lives. The majority of them were civilians, women and children among them. Of them 10 000 – 12 000 Ukrainians met their death in the present Poland’s lands. So, on Volhynia and in East Galicia some 3 000 to 8 000 Ukrainians were lost (H. Motyka, 2003: 54). According to modern researcher I. Patryliak in Galicia during the Polish-Ukrainian conflict some 15 000 Poles were lost. At the same time, the Ukrainian population of Galicia lost 3000-4000 persons. To sum up: in the territories of Kholm land, Hrubeshiv lands, Berestia lands, Polisia, Volyn and Galicia during 1942-1944 13 – 16 000 Ukrainians were killed (Patryliak, 2012: 425). Certainly, the aforementioned figure is incomplete and needs further researches.

The period of 1940s – 1950s came to be particularly tragica for the two peoples. Mutual Polish-Ukrainian opposition in the end led to the establishment of the communistic regime in Poland and, and Ukraine for a decade lost a possibility of a wide-scale struggle for its statehood. The culmination of the Polish-Ukrainian opposition in Karpatskyi krai fell on the first half, and certain separate action fell on the other half of 1944. So, the Polish-Ukrainian opposition, in particular its military side, after the arrival of Bolsheviks went into recession. AK and UPA appeared in the face of much more serious enemy. For this reason, the article provides no data about cases of mutual overcoming, just the known information on the cooperation between these structures in the Carpathian area in 1945 is presented. Already in the end this year the Polish underground on the West Ukrainian lands, practically, ceased to exist (Iliushyn, 2001: 256).

¹Публікація містить результати досліджень, проведених у рамках виконання наукового проекту “Українсько-польсько-єврейські взаємини у Східній Галичині (перша половина ХХ ст.): історичний досвід, уроки для сучасності”, що фінансується за рахунок коштів загального фонду державного бюджету. ID:95861 29.08.2017 (176-1).

Література:

Білас, 1994 – Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. К.: Либідь; Військо України, 1994. Кн. 1. 432 с.

В’ятрович, 2011 – В’ятрович В. М. Друга польсько-українська війна. 1942-1947. К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. 288 с.

В’ятрович, 2016 – В’ятрович В. М. За лаштунками “Волині – 43”. Невідома польсько-українська війна. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2016. 304 с.

В’ятрович, 2003 – В’ятрович В. Спроби українсько-польського порозуміння в роки Другої світової війни. Позиції сторін // Український визвольний рух. 2003. Зош. 2: Українсько-польський конфлікт в 30-40-ві роки ХХ ст. С. 128-138.

- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
Збройна боротьба – Збройна боротьба українського народу проти окупантів (Вістки з українських земель за час від січня до серпня 1944 р.) // Архів ЦДВР. Ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебедя; не описаний) (00152). 40 арк.
- Зиль, 2013 – Зиль В. В. Демографічні наслідки Другої світової війни для польської етнічної меншини Волині // Волинська трагедія: через історію до порозуміння: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (19-20 черв. 2013 р., м. Луцьк). Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2013. С. 139-144.
- Ільницький, 2016 – Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945-1954): монографія. Дрогобич: Посвіт, 2016. 696 с.
- Ільницький, Галів, 2015 – Ільницький В., Галів М. Матеріали радянських спецорганів про українське і польське підпілля на Дрогобиччині (серпень-вересень 1944 р.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск II. Дрогобич: Посвіт, 2015. С. 486-499.
- Ільницький, Галів, 2008 – Ільницький В., Галів М. Українсько-польське протистояння на теренах Дрогобиччини (1943-1944 рр.): документи ОУН і УПА. Дрогобич: Посвіт, 2008. 60 с.
- Ільюшин, 2008 – Ільюшин І. Польське підпілля на території Західної України в роки Другої світової війни // І. Незалежний культурологічний часопис. Львів, 2003. С. 152-171.
- Ільюшин, 2001 – Ільюшин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. К.: Інститут історії України НАН України, 2001. 289 с.
- Ільюшин, 2009 – Ільюшин І. Українська повстанська армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939-1945 рр.). К.: Вид.дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. 399 с.
- Кентій, 1999 – Кентій А. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946-1956 рр.). К.: Інститут історії України НАН України, 1999. 111 с.
- Киричук, 2003 – Киричук Ю. Український національний рух 40-50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. Львів: Добра справа, 2003. 464 с.
- Кресова книга, 2013 – Кресова книга справедливих 1939-1945: про українців, які рятували поляків, винищуваних ОУН і УПА. “Тирса” ТОВ, 2013. 233 с.
- Мірчук, 1991 – Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942-1952. Документи і матеріали. Львів: Просвіта, 1991. 448 с.
- Мотика, 2003 – Мотика І. Польська реакція на дії УПА: масштаб і перебіг каральних акцій // І. Незалежний культурологічний часопис. 2003. № 28. С. 48-56.
- ОУН і УПА, 2005 – Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси. К.: Інститут історії України НАН України, 2005. 496 с.
- Офіцинський, Хаврак, 2002 – Офіцинський Р., Хаврак Л. Українсько-польські стосунки у дистрикті Галичина (1941-1944). Ужгород: Гражда, 2002. 88 с.
- Патриляк, 2012 – Патриляк І. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939-1960 рр.). Львів: Часопис, 2012. 592 с.
- Пушук, 2013 – Пушук І. Усна історія – джерело до вивчення українсько-польського конфлікту на Волині в період Другої світової війни // Волинська трагедія: через історію до порозуміння: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (19-20 червня 2013 р., м. Луцьк). Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2013. С. 204-218.
- Русначенко, 2002 – Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-50-х роках. К.: Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. 519 с.
- Чижевський, 1948 – Чижевський В. Організація військової праці ОУН. [б. м.; б. в.], 1948. 132 с.
- Шанковський, 1996 – Шанковський Л. Українська Повстанча Армія // Історія українського війська (1917-1995). Львів: Видавництво “Світ”, 1996. С. 482-695.
- Budzyski, 2005 – Budzyski W. Miasto Schulza. Warszawa, 2005. 456 s.

References:

- Bilas, 1994 – Bilas I. Represywno-karalna systema v Ukraini 1917-1953 [The repressive system in Ukraine in 1917-1953]. Suspilno-politychni ta istoryko-pravovyi analiz. U dvokh knykh. K.: Lybid; Viisko Ukrainy, 1994. Kn. 1. 432 s. [in Ukrainian].
- Viatrovych, 2011 – Viatrovych V. M. Druha polsko-ukrainska viina [The Second Polish-Ukrainian war]. 1942-1947. K.: Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”, 2011. 288 s. [in Ukrainian].
- Viatrovych, 2016 – Viatrovych V. M. Za lashtunkamy “Volyni – 43”. Nevidoma polsko-ukrainska viina [Behind the curtains of “Volhynia – 43”. The unknown Polish-Ukrainian war]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub “Klub Simeinoho Dozvilla”, 2016. 304 s. [in Ukrainian].
- Viatrovych, 2003 – Viatrovych V. Sproby ukrainsko-polskoho porozuminnia v roky Druhoi svitovoi viiny. Pozytii storin [Attempts of the Ukrainian-Polish consent during the Second World War. Positions of the parties] // Ukrainskyi vyzvolnyi rukh. 2003. Zosh. 2: Ukrainsko-polskyi konflikt v 30-40-vi roky XX st. S. 128-138. [in Ukrainian].
- HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine]. [in Ukrainian].

Zbroina borotba – Zbroina borotba ukrainskoho narodu proty okupantiv (Vistky z ukrainskykh zemel za chas vid sichnia do serpnia 1944 r.) [The armed struggle of the Ukrainian people against invaders (The News from Ukraine's lands from January to August, 1944)] // Arkhiv TsDVR. F. 9 (Zbirka dokumentiv Mykoly Lebedia; ne opysanyi) (00152). 40 ark.

Zyl, 2013 – Zyl V. V. Demohrafichni naslidky Druhoi svitovoi viiny dlia polskoi etnichnoi menshyny Volyni [Demographic consequences of the Second World War for the Polish ethnic minority of Volhynia] // Volynska trahediia: cherez istoriiu do porozuminnia: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii (19-20 cherv. 2013 r., m. Lutsk). Lutsk: Skhidnoievropeiskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky, 2013. S. 139-144.

Ilnytskyi, 2016 – Ilnytskyi V. Karpatskyi kraj OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945-1954) [The OUN Carpathian region in ukrainian liberation movement (1945-1954)]. Drohobych: Posvit, 2016. 696 s.

Ilnytskyi, Haliv, 2015 – Ilnytskyi V., Haliv M. Materialy radianskykh spetsorhaniv pro ukrainske i polske pidpillia na Drohobychchyni (serpen-veresen 1944 r.) [Materials of Soviet Special Agents On the Ukrainian and Polish undergrounds in Drohobych land (August-September, 1944)] // Drohobyttskyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsvypusk II. Drohobych: Posvit, 2015. S. 486-499.

Ilnytskyi, Haliv, 2008 – Ilnytskyi V., Haliv M. Ukrainsko-polske protystoiannia na terenakh Drohobychchyny (1943-1944 rr.): dokumenty OUN i UPA [the Ukrainian-Polish opposition in Drohobych land (1943-1944): documents of OUN and UPA]. Drohobych: Posvit, 2008. 60 s.

Iliushyn, 2003 – Iliushyn I. Polske pidpillia na terytorii Zakhidnoi Ukrainy v roky Druhoi svitovoi viiny [The Polish underground in the territory of Western Ukraine during the Second World War] // Yi. Nezalezhnyi kulturolohichnyi chasopys. Lviv, 2003. S. 152-171. [in Ukrainian].

Iliushyn, 2001 – Iliushyn I. Protystoiannia UPA i AK (Armii Kraiovoi) v roky Druhoi svitovoi viiny na tli diialnosti polskoho pidpillia v Zakhidnii Ukraini [The opposition of the UPA and AK (Armija Krajowa) during the Second World War against the background of the Polish underground's activity in Western Ukraine]. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2001. 289 s. [in Ukrainian].

Iliushyn, 2009 – Iliushyn I. Ukrainska povstanska armiiia i Armiiia Kraiova. Protystoiannia v Zakhidnii Ukraini (1939-1945 rr.) [The Ukrainian insurgent army and Armija Krajowa. The opposition in Western Ukraine (1939-1945)]. K.: Vyd.dim "Kyievo-Mohylianska akademiia", 2009. 399 s. [in Ukrainian].

Kentii, 1999 – Kentii A. Narys borotby OUN-UPA v Ukraini (1946-1956 rr.) [On functioning of UPA departments in Chernivtsi land; An outline of the struggle of OUN-UPA in Ukraine (1946-1956)]. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. 111 s. [in Ukrainian].

Kyrychuk, 2003 – Kyrychuk Yu. Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40-50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka [Ukrainian Nationalist Movement of 1940s-1950s: Ideology and Practice]. Lviv: Dobra sprava, 2003. 464 s. [in Ukrainian].

Kresova knyha, 2013 – Kresova knyha spravedlyvykh 1939-1945: pro ukrainsiv, yaki riatuvaly poliakov, vynyshchuvanykh OUN i UPA [Kresova Book of the jut 1939-1945: about the Ukrainians who rescued the Poles, destroyed by OUN and UPA]. "Tyrsa" TOV, 2013. 233 s.

Mirchuk, 1991 – Mirchuk P. Ukrainska povstanska armiiia. 1942-1952 [The Ukrainian Insurgent Army. 1942-1952]. Dokumenty i materialy. Lviv: Prosvita, 1991. 448 s.

Motyka, 2003 – Motyka G. Polska reaktsiia na dii UPA: mashtab i perebih karalnykh aksii [Polish reaction to the actions of UPA: the scale and process of retaliatory actions] // Yi. Nezalezhnyi kulturolohichnyi chasopys. 2003. № 28. S. 48-56.

OUN i UPA, 2005 – Orhanizatsiia Ukrainskykh Natsionalistiv i Ukrainska Povstanska Armiiia. Istorychni narysy [The Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army]. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2005. 496 s. [in Ukrainian].

Ofitsynskyi, Khavrak, 2002 – Ofitsynskyi R., Khavrak L. Ukrainsko-polski stosunky u dystrykti Halychyna (1941-1944) [Ukrainian-Polish relations in the district of Galicia (1941-1944)]. Uzhhorod: Grazhda, 2002. 88 s.

Patryliak, 2012 – Patryliak I. "Vstan i borys! Slukhai i vir...": ukrainske natsionalistychne pidpillia ta povstanskyi rukh (1939-1960 rr.) ["Stand up and fight! Listen and believe...": the Ukrainian nationalist underground and insurgent movement (1939-1960)]. Lviv: Chasopys, 2012. 592 s. [in Ukrainian].

Pushchuk, 2013 – Pushchuk I. Usna istoriia – dzherelo do vyvchennia ukrainsko-polskoho konfliktu na Volyni v period Druhoi svitovoi viiny [Oral history as a source to studying of the Ukrainian-Polish conflict in Volhynia in the Second World War] // Volynska trahediia: cherez istoriiu do porozuminnia: Materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii (19-20 chervnia 2013 r., m. Lutsk). Lutsk: Skhidnoievropeiskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky, 2013. S. 204-218.

Rusnachenko, 2002 – Rusnachenko A. Narod zburenyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940-50-kh rokakh [The Revolted People: National liberation movement in Ukraine and national resistance movements in Belarus', Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s – 1950s]. Kyiv, Universytetske vydavnytstvo "Pulsary", 2002. 519 s. [in Ukrainian].

Chyzhevskiy, 1948 – Chyzhevskiy V. Orhanizatsiia viiskovoi pratsi OUN [The OUN's organization of military work]. [b. m.; b. v.], 1948. 132 s. [in Ukrainian].

Shankovskiy, 1996 – Shankovskiy L. Ukrainska Povstancha Armiiia [UPA – Ukrainian Insurgent Army] // Istoriia ukrainskoho viiska (1917-1995). Lviv: Vydavnytstvo "Svit", 1996. S. 482-695.

Budzycski, 2005 – Budzycski W. Miasto Schulza [The city of Schulz]. Warszawa, 2005. 456 s.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРИЯ

UDC 929:94 (44)

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2018.i30.p49.

SERGEY V. SARANOV

PhD (History), Associate Professor, Luhansk regional institute of pedagogical education (Ukraine)

**FOREIGN-POLICY PROGRAM OF A.J. DU PLESSIS DE RICHELIEU AND
REALIZATION OF TASKS OF STATE DEVELOPMENT IN FRANCE 1620-1640th**

Abstract. *Realization of the foreign-policy program of cardinal Richelieu (1585-1642) is examined in the article, her influence on an achievement by France of domination in continental Europe. An author marks that the sources of this program are traced yet at the beginning the XVI century, when opposition of dynasties of Habsburger and Valois got concrete expression.*

For writing of the article the published papers of cardinal Richelieu, work of the leading French historians were used. An author marks that from the moment of coming to power cardinal of beginning realization of the politics and analyses her forms and methods. Pushing off from the division into periods of development of French absolutism, pulled out by known by a Russian scientist Malov V. N., the author of the article specifies that realization of the foreign-policy program was possible by the offensive of the state on rights for the nationals of king of France. It was inevitable, as reflected the necessity of considerable increase of taxes for France since the open entering into of thirty Years war in 1635.

The separate aspects of the foreign-policy program are examined: her pre-conditions, stages, registration of diplomatic traditions and their principles, their results. An author comes to the conclusion, that cardinal Richelieu played a prominent role in history of France, providing possibility of establishment of the French prevailing in continental Europe in the future. An author specifies on actual character of study of foreign policy of France of this period, as even in the epoch of globalization this question presents considerable interest.

At the analysis of features of foreign policy of French absolutism of XVII-XVIII it is needed to take into account decision a deposit Richelieu in providing of possibility of her historical realization. It is considered in accordance with the folded historiography tradition that from the moment of entering into Royal advice in 1624 of Richelieu began realization of antihabsbourgs politics.

The program of strengthening of international authority of France was base on three principles, wired for sound by Richelieu in the "Political testament": fight against Austrian and Spanish Habsbourg, suppression of political ambitions of the nobility, counteraction to the huguenots into France. The problem of Austrian and Spanish Habsbourg left roots, at least, in 1521, when Francis I entered into a military conflict with the emperor of the Sacred Roman empire by Carl V. Italian politics of the French dynasty Valois reflected the rivalry of France and empire on Italian earth, following period of civil wars in France 1562-1598 for a time served a pause in this rivalry, however the depth of question remained to extremely sensible for providing external safety of France.

The French royal court, center of political love affairs, there were two political "parties", by virtue of friability and disconnect of the political forces presented in them, only conditional able to be named such. First, "party of pious" (devots), sprouted from heritage of the Catholic league of the XVI century, being negatively adjusted to the huguenots and coming forward for abolition of the Nantes edict of April, 13, 1598, giving freedom of religion (Maria Medichi, Ann Austrian) to them. On it an union had to follow with a dad and catholic states, that, on the whole, written into interests of the French nobility, searching counteraction to "authoritarianism" of royal power in the person of cardinal.

Second, party of "kind frenchmen" (les bons franzais), personified aspiration to attain national interests of France, though pushing off from catholic positions, however rising above interests of separate estates and political groupments. The aim of "kind frenchmen" was politics based on "state interest" (new noblemen, capital officials, members of royal клиентелы, lawyers-members of parliament).

On the initial stage coming forward the representative of party "pious", a cardinal in subsequent did not justify political expectations of mother and wife Louis XIII. 1635 to, participating of France in of thirty Years war carried the "hidden" character, accompanied by secret support and kindling of political forces able to enter the lists of empire. There is a steady point of view in French historiography, that Gustavus Adolf (1594-1632), Swedish monarch, entered into the European conflict from the serve of Richelieu.

Due to diplomacy of cardinal during of thirty Years war a concept "the european equilibrium" began to be used for acquittal of behavior of warring parties. Leader of the Swedish foreign policy Aksel Oksencherna (1583-1654) explained in 1633 the Swedish intruding to Germany by only aspiration to "support an equilibrium in all Europe".

Got time the same Richelieu on mobilization of forces and state resources, necessary for the open participating in war since 1635.

To this period basic efforts from the side of royal government appeared concentrated on a fight against a huguenot danger, brightly showing up during a siege and falling of La-Rochel during 1627-1628 Rendering support to the protestants abroad, a cardinal repressed them up own country. A cardinal managed the long siege of La-Rochel personally, finally, on November, 1, 1628 royal troops entered the exhausted city force to confess supremacy of royal power.

A statemanship required the account of scale of huguenot threat, their supporters were presented in many parts of country, from forms and methods of permission of huguenot question in a long-term plan internal stability of the French kingdom and international prestige of country depended in the eyes of allies of France.

These factors urged on the first minister Lui XIII in 1629 in Ale to promote editions of the Nim edict broadly speaking repeating basic maintenance of the Nantes edict 1598 year. A difference consisted in liquidation of containing guarantees political rights for adding to the last. Thus, huguenots appeared deprived political influence, however their religious rights were taken into account.

Destruction of La-Rochel, largest port of country and center of sea-born trade, appeared an original historical paradox on a background aspiration of the first minister to become firmly established on a colonial arena. And however Richelieu stands at the sources of colonial politics of France.

Keywords: *France, Louis XIII, Richelieu, foreign policy, international relations, French absolutism.*

САРАНОВ С.В.

Кандидат історичних наук, доцент,
Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (Україна)

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ПРОГРАМА А.-Ж. ДЮ ПЛЕССІ ДЕ РИШЕЛЬЄ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАВДАНЬ ДЕРЖАВНОГО РОЗВИТКУ ФРАНЦІЇ У 1620-1640-х РОКАХ

Анотація. *У статті в загальноісторичному контексті розкривається реалізація зовнішньополітичної програми першого міністра Людовіка XIII А.-Ж. дю Плессі де Ришельє. Автор аналізує основні риси зовнішньополітичної програми кардинала, її зв'язок з міжнародним положенням Франції та результативність з точки зору розвитку французького абсолютизму.*

Зовнішньополітична програма першого міністра Людовіка XIII базувалась на усвідомленні необхідності вирішення декількох зовнішньополітичних завдань, кожне з

яких тісним чином було пов'язане з внутрішнім розвитком Франції. В "Політичному заповіті" Ришельє чітко аналізує власні цілі та обґрунтовує їх: боротьба з австрійськими та іспанськими Габсбургами, придушення політичних амбіцій дворянства, боротьба з гугенотами всередині самої Франції.

За наслідками реалізації зовнішньополітичної програми першого міністра Франція отримала провідні позиції в континентальній Європі. Це фактично обумовило весь подальший шлях французького абсолютизму до Французької революції кінця XVIII ст.

Таким чином, кардинал Ришельє посідає визначне місце в історії Франції Нового часу, адже його політичний спадок становить значний інтерес навіть в XXI ст.

Ключові слова: Франція, Людовік XIII, Ришельє, зовнішня політика, міжнародні відносини, французький абсолютизм.

САРАНОВ С.В.

Кандидат исторических наук, доцент,

Луганский областной институт последипломного педагогического образования (Украина)

ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКАЯ ПРОГРАММА А.-Ж. ДЮ ПЛЕССИ ДЕ РИШЕЛЬЕ И РЕАЛИЗАЦИЯ ЗАДАНИЙ ГОСУДАРСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ ФРАНЦИИ В 1620-1640-х ГОДАХ

Аннотация. В статье в общеисторическом контексте раскрывается реализация внешнеполитической программы первого министра Людовика XIII А.-Ж. дю Плесси де Ришелье. Автор анализирует основные черты внешнеполитической программы кардинала, ее связь с международным положением Франции и результативность с точки зрения развития французского абсолютизма.

Внешнеполитическая программа первого министра Людовика XIII базировалась на осознании необходимости решения нескольких внешнеполитических заданий, каждое из которых тесным образом было связано с внутренним развитием Франции. В "Политическом завещании" Ришелье четко анализирует собственные цели и обосновывает их: борьба с австрийскими и испанскими Габсбургами, подавление политических амбиций дворянства, борьба с гугенотами внутри самой Франции.

В результате реализации внешнеполитической программы первого министра Франция заняла ведущее положение в континентальной Европе. Это фактически обусловило весь дальнейший путь французского абсолютизма до Французской революции конца XVIII в.

Таким образом, кардинал Ришелье занимает заметное место в истории Франции Нового времени, так как его политическое наследие вызывает значительный интерес даже в XXI в.

Ключевые слова: Франция, Людовик XIII, Ришелье, внешняя политика, международные отношения, французский абсолютизм.

Характер формирования и развития централизованных государств в Западной Европе XVI-XVII вв. во многом определялся способностью королевской власти сплотить нацию, найти решения существующих проблем на общенациональном уровне. Однако в этот период имевшие место процессы социально-политического и экономического развития открывали несколько вариантов дальнейшего пути. Многое зависело от возможностей и желания со стороны правящей династии подобрать соответствующих вызовам времени министров. Зачастую при дворах шла борьба различных партий, разногласия между которыми отражали, среди прочего, краеугольные проблемы внешнеполитической ориентации страны, что в контексте соперничества и борьбы лагерей Реформации и Контрреформации выливалось в затяжные внутренние конфликты, один из которых постиг Францию в XVI в.

Полоса затяжной гражданской войны и потрясений завершилась приходом к власти новой династии Бурбонов, при французском королевском дворе все больший вес приобретала “испанская партия”, потенциальное господство которой означало бы вовлечение династии и королевства в сферу влияния католических держав. Это в корне противоречило государственным интересам Франции. Новый король Людовик XIII (1601-1643 гг.), вступивший на престол в восьмилетнем возрасте, оказывался под сильным влиянием своих советников, в том числе, королевы-матери. Большие надежды возлагались, в связи с этим, на ставшего членом Королевского совета в 1624 г. А.-Ж. дю Плесси де Ришелье (1585-1642 гг.). Он постепенно сосредоточил в своих руках огромную политическую власть, хотя и оставаясь, по меткому замечанию Ф. Блюша, вплоть до конца своей жизни политически уязвимым и зависимым от слабохарактерного Людовика XIII. Данный государственный деятель сумел определить траекторию развития французского абсолютизма вплоть до конца XVIII в.

Внешнеполитическая программа Ришелье представляла собой комплекс мер, практическое воплощение которых обеспечило Франции преобладание в континентальной Европе. Представленная статья посвящена анализу форм и методов указанной программы. Последний аспект насыщен значительным познавательным потенциалом в силу актуальности данного вопроса для современного украинского общества.

При написании статьи были использованы бумаги Ришелье, опубликованные во второй половине XIX в. М. Авенелем (*Lettres*, 1853). Значительный интерес представляет вступительная статья самого Авенеля к данной фундаментальной публикации (Avenel, 1853:52-104). “Политическое завещание” первого министра Людовика XIII давно приобрело заслуженную репутацию важнейшего документа для любого историка, занимающегося указанным кругом вопросов (А.-Ж. де Ришелье, 2008). В завещании подвергаются системному анализу проблемы внешней политики Франции, в контексте чего внешнеполитическая программа получает надлежащее обоснование.

Историография вопроса довольно обширна, однако в современной украинской новистике отсутствуют комплексные работы, освещающие внешнюю политику Франции эпохи Ришелье. Исключение составляет яркая статья Б.А. Ачкинази, в которой автор обобщает имеющийся фактический материал (Ачкиназі, 2010). Опубликованная известным львовским франковедом В.В. Ададуrowым академическая “История Франции” посвящает несколько информативных разделов оформлению Старого порядка (Ададуrow, 2002). В российской историографии данный вопрос разрабатывался глубже. Представляет интерес статья В.В. Шишкина, посвященная борьбе за власть во Франции 1630-х годов (Шишкин, 2007). Известный специалист по истории Франции В.Н. Малов в одной из статей предложил оригинальную трактовку развития французского абсолютизма (Малов, 2005). В сфере научных интересов российского историка М.П. Беляева находятся франко-имперские переговоры при заключении Мюнстерского мира, ставшего одним из непосредственных результатов дипломатии Ришелье (Беляев, 1997).

Хорошо известная работа “Франция в начале XVII века” советского специалиста по эпохе Ришелье А.Д. Люблинской носит синтетический характер (Люблинская, 1959). Это, по определению Н.Е. Копосова, “одно из самых подробных, систематических и компетентных описаний французского общества Старого порядка, данных до начала массовых количественных исследований социальных структур” (Копосов, 2001: 49). Перу российского историка П.П. Черкасова принадлежит биография кардинала (Черкасов, 1990).

Во французской исторической науке данный вопрос нашел отражение в работах выдающихся историков XIX-XX вв. Следует особо выделить классические труды Г.

Анот, Г. Фанье, В.Л. Тапье и других авторов, в которых внешнеполитическая программа первого министра была изучена на основе введения в научный оборот архивных источников (Анот, 2017; Фанье, 1894).

Утрата Францией Эльзаса и Лотарингии по итогам франко-прусской войны 1870-1871 гг. заострила внимание к политическому наследию кардинала, политика которого способствовала вхождению этих территорий в состав Франции. Серия работ Г. Аното, государственного деятеля Третьей республики, отдельные тома которых по исследуемой тематике выходили в разное время, получила широкую известность (Анот, 2017). А.Д. Люблинская справедливо отметила сильное воздействие политической карьеры Аното на изменение уровня его работ (Люблинская, 1946). Классический двухтомный труд Г. Фанье “Отец Жозеф и Ришелье” обосновано считается одной из лучших работ по внешней политике кардинала (Fagniez, 1894; Fagniez, 1894).

Современные французские историки продолжают развивать устоявшиеся традиции французской историографии, связанные с изучением Великого века. Биографии Ришелье М. Кармона и Ф. Блюша пользуются широкой известностью среди специалистов, проблематика формирования внешнеполитической программы в них отражается под углом событийной канвы эпохи (Блюш, 2006).

В целом, как верно отмечала А.Д. Люблинская, для французской историографии долгое время характерным было пристрастное отношение к личности Ришелье (Люблинская, 1946). Ведь наряду с увеличением международного влияния Франции последовало также наступление королевской власти на политические права дворянства. Масштабная внешняя политика вела к увеличению налогов в стране, росту недовольства среди низших слоев общества. Последнее, в контексте последовавших перипетий в развитии Франции на протяжении XVIII-XIX вв., придавало фигуре кардинала зловещий характер. Он некоторое время считался ответственным за “королевский деспотизм” XVII в., обусловивший невозможность для французов английского варианта развития. Значение внешнеполитической программы Ришелье для национального величия страны, формирования “идеи нации” было осознано не сразу.

Среди британских историков заслуживает внимания биография первого министра Р. Кнехта, рассматривающего деятельность кардинала в общем контексте природы власти и общества XVII в. (Кнехт, 1997).

Эпоха Возрождения сыграла важную роль в изменении представлений относительно природы власти и общества в Западной Европе. Происходят существенные сдвиги, способствующие появлению “новых интеллектуальных форм”, на что справедливо обращает внимание, вслед за Э. Панофски, российский историк Н.Е. Копосов (Копосов, 2001: 171). Одним из показателей такого рода перемен является знаменитая фраза Фенелона, указывающая на важность для историка “единым взглядом охватить целую историю” (Копосов, 2001: 173). Новые интеллектуальные формы означали также появление новых политических явлений, среди которых представление о централизованной абсолютистской модели занимало ведущее место.

Во Франции ранее других стран наметился переход к абсолютизму. Большое влияние оказала Столетняя война 1337-1453 гг., потребовавшая сосредоточить усилия на общенациональном уровне. По мнению В.Н. Малова, главной причиной трансформации монархии сословно-представительного образца в абсолютную стало получение королем “права взимать постоянный налог” начиная с 1440 г. (Малов, 2005). Реализация подобной системы, осуществляемой непоследовательно все же означала получение короной постоянной армии. Причиной непоследовательности было сохранение ряда провинций, приблизительно четверти территории королевства, собственных налоговых привилегий по причине вхождения в состав

королевства на договорных началах (Малов, 2005). И хотя процесс образования абсолютизма оказался запущен, указанные провинции (Бретань, Бургундия, Лангедок и др.) были сильно “недообложены”.

Применительно к Франции часто констатируется наличие специфических черт административной и социально-политической организации XVI-XVII вв., превращавших французские провинции “в особые, достаточно замкнутые миры со своими языками-диалектами, системой мер и весов, обычаями” (Метивье, 2005: 120). В словаре Фюретьера понятие “Родина” появилось лишь в 1690 г. Верность королю, отражая фундаментальные устои “национального единства”, в рассматриваемый период сталкивалась с серьезными отличиями в замешанном на римском праве законодательстве провинций. Все это дает основания историкам усматривать наличие даже “федеративного устройства” королевства. Становится понятной возможность трактовки некоторыми “грандами” эпохи (Гастон Орлеанский) национальных интересов в качестве “семейных” и активный поиск опоры за рубежом при разрешении вопросов политического характера (Метивье, 2005: 122).

Сверхзадачей со стороны королевской власти становилась идея централизации и концентрации политических и экономических ресурсов. Идея подчинения королевской власти с конца XVI в. вбрасывалась в общественное сознание, находя приверженцев среди апологетов монархии (Пуассон де Ла Бодиньер, Ги Кокиль, Шарль Луазо, Ломмо дю Вержер, Андре дю Шеном, Омер Талон и др.). Немаловажную роль занимало в этом контексте упрочение международных позиций королевства. Понимание указанных международных позиций со стороны дворянства и королевской власти не всегда совпадали, однако вопрос “государственного интереса” был осознан в качестве центрального для выказывавших неповиновение “диссидентов” эпохи (Метивье, 2005: 123).

Взаимосвязь внутренней и внешней проблематики в случае Франции первой половины XVII в. прослеживается с классической ясностью.

Следует констатировать достаточно раннее оформление внешнеполитических ориентиров французского абсолютизма. А. Левандовский, полемизируя в предисловии к биографии Ришелье Ф. Блюша, отмечал употребление Франциском I (1494-1547 гг.) формулы “ибо такова есть наша воля”. Внешнеполитическая программа Ришелье не возникла на пустом месте, а уходила корнями в исторические особенности развития Франции XVI в. До этого и в последующем гегемонистские претензии французского абсолютизма хорошо прослеживаются в политических жестах, образе правления отдельных представителей династии Валуа и Бурбонов, утвердившихся во Франции с 1589 г.

Можно согласиться с французским историком А. Рамбо: “Генрих IV, считавший себя “выше закона”, Людовик XIV, говоривший “государство – это я”, Людовик XV, провозглашавший, что он “ответственен только перед богом” и Людовик XVI, заявлявший: “это законно, потому что я хочу этого”, только резюмировали учение монархизма” (Рамбо, 1901).

При анализе особенностей внешней политики французского абсолютизма XVII-XVIII вв. нужно учитывать решающий вклад Ришелье в обеспечение самой возможности ее исторической реализации.

В соответствии со сложившейся историографической традицией считается, что с момента вступления в Королевский совет в 1624 г. Ришелье приступил к реализации антигабсбургской политики (Кнехт, 1997: 152). Программа усиления международного авторитета Франции основывалась на трех принципах, озвученных самим Ришелье в “Политическом завещании”: борьба с австрийскими и испанскими Габсбургами, подавление политических амбиций дворянства, противодействие гугенотам внутри Франции.

В конечном счете, речь шла о величии королевской власти и консолидации страны.

Ришелье отмечал: "... в тот момент, когда Вы, Ваше Величество, решились одновременно ввести меня в Ваши Советы и оказать значительное доверие в ведении Ваших дел, гугеноты чувствовали себя хозяевами в государстве наравне с Вашим Величеством, вельможи вели себя так, словно не были подданными Вашего Величества, а наиболее могущественные губернаторы – так, будто являлись самовластными правителями у себя в провинциях" (А.-Ж. де Ришелье, 2008: 53).

Проблема австрийских и испанских Габсбургов уходила корнями, по меньшей мере, в 1521 г., когда Франциск I вступил в военный конфликт с императором Священной Римской империи Карлом V. Итальянская политика французской династии Валуа отражала соперничество Франции и империи на итальянской земле, последовавший период гражданских войн во Франции 1562-1598 гг. на время послужил паузой в данном соперничестве, однако глубина вопроса оставалась крайне чувствительной для обеспечения внешней безопасности Франции.

Как отмечает Б. Симмс, "для Франции сильная позиция в империи была жизненно важна для прорыва габсбургского "окружения": с севера – Нидерланды, с востока – Вольное Бургундское графство, с юго-востока Миланское герцогство, с юга – Испания". Задолго до Ришелье Франция могла выстраивать линию поведения либо вторгаясь в империю, либо заключая соглашения с немецкими князьями, подстрекая их тем самым к недовольству против императора. Таким образом, "безопасность Франции и отстаивание германских свобод были неразрывно связаны" (Симмс, 2017: 26, 27).

Профессор французской истории Бирмингемского университета Р. Кнехт, возможно, несколько преувеличивает, сопоставляя масштабы гегемонии и геополитических ставок XVI-XVII вв. с древнеримскими (Кнехт, 1997:148). Но можно целиком и полностью согласиться с французским историком-международником Э. Буржуа, отмечавшим, что именно Ришелье своей внешней политикой "положил конец католической империи Карла V и Филиппа II", позволив королю Франции "стать первым королем Европы" (Bourgeois, 1919: 18).

Первый министр Людовика III достиг этого, поставив государственные интересы (*raison d'état*) выше личностных, сословных и религиозных, что подтверждало важность данного вопроса для короля и Франции. По религиозным меркам Францию, Австрию и Испанию сближала общность католической веры, однако интересы достижения национальной безопасности одержали верх над соображениями религии. Союзы с протестантскими державами и ставка на свободное поведение в области внешней политики подтверждали осознание важности национальных интересов. Дистанцирование от Святого престола и попытка утвердить короля Франции в качестве главы церкви служили наглядным подтверждением этой деятельности (А.-Ж. де Ришелье, 2008: 48).

Реализация внешнеполитической программы кардинала происходила в условиях Тридцатилетней войны 1618-1648 гг. и требовала осмотрительности и осторожности. Важнейшими внутренними проблемами являлись финансы и гугенотская опасность, активно разжигаемая извне. В "Политическом завещании" Ришелье обвиняет Испанию в оказании "покровительства гугенотам, поднимавшим мятежи", желании "создать их государство в государстве" (А.-Ж. де Ришелье, 2008: 65).

Практическое воплощение внешнеполитической программы, рассматриваемой в нашей статье, происходило с использованием непривычных для французов исследуемого периода методов управления. В соответствии с периодизацией В.Н. Малова, при Ришелье начался новый этап развития абсолютизма, связанный с перенесением "центра тяжести на административные методы управления" этап административно-судебной

монархии (Малов, 2005). Для данного периода характерным является превалирование административных методов управления над судебными (правовыми).

Французы эпохи, обращает внимание В.Н Малов, осознавали нарушение собственных прав, поскольку французское общество обладало высокоразвитой правовой культурой и системой (Малов, 2005). Такие шаги со стороны могущественного кардинала обуславливались вступлением Франции в Тридцатилетнюю войну и необходимостью повышения прямого налога (тали) с 7,3 млн. ливров в 1635 г. до 49,8 млн. ливров в 1643 г.

При французском королевском дворе, центре политических интриг, существовало две политических “партии”, в силу рыхлости и разобщенности представленных в них политических сил, лишь условно способными называться таковыми. Первая, “партия благочестивых” (*devots*), произрастала из наследия Католической лиги XVI в., будучи отрицательно настроенной к гугенотам и выступая за отмену Нантского эдикта 13 апреля 1598 г., предоставившего им свободу вероисповедания (Мария Медичи, Анна Австрийская). За этим должен был последовать союз с папой и католическими державами, что, в целом, вписывалось в интересы французского дворянства, искавшего противодействия “авторитаризму” королевской власти в лице кардинала.

Вторая, партия “добрых французов” (*les bons français*), олицетворяла стремление достижения общенациональных интересов Франции, хотя и отталкиваясь от католических позиций, однако поднявшись над интересами отдельных сословий и политических группировок. Целью “добрых французов” была политика основанная на “государственном интересе” (новые дворяне, столичные чиновники, члены королевской клиентелы, юристы-парламентарии) (Шишкин, 2007: 305).

На начальном этапе выступив представителем партии “благочестивых”, кардинал в последующем не оправдал политических ожиданий матери и жены Людовика XIII. До 1635 г. участие Франции в Тридцатилетней войне носило “скрытый” характер, сопровождаясь тайной поддержкой и разжиганием политических сил, способных бросить вызов империи. Во французской историографии существует устойчивая точка зрения, что Густав Адольф (1594-1632 гг.), шведский монарх, вступил в общеевропейский конфликт с подачи Ришелье.

Благодаря дипломатии кардинала, в ходе Тридцатилетней войны понятие “европейского равновесия” стало использоваться для оправдания поведения воюющих сторон. Руководитель шведской внешней политики Аксель Оксеншерна (1583-1654 гг.) объяснял в 1633 г. шведское вторжение в Германию единственным стремлением “поддержать равновесие во всей Европе” (Bernardi, 2010: 32). Тем самым Ришелье получил время на мобилизацию сил и государственных ресурсов, необходимых для открытого участия в войне начиная с 1635 г. (Кнехт, 1997: 166).

До этого периода основные усилия со стороны королевского правительства оказались сосредоточены на борьбе с гугенотской опасностью, ярко проявившись в ходе осады и падения Ла-Рошель на протяжении 1627-1628 гг. Оказывая поддержку протестантам за рубежом, кардинал подавлял их внутри собственной страны. Кардинал лично руководил долгой осадой Ла-Рошель, наконец, 1 ноября 1628 г. королевские войска вошли в истощенный город, вынужденный признать верховенство королевской власти.

Государственная мудрость требовала учета масштабности гугенотской угрозы, их сторонники были представлены во многих частях страны, от форм и методов разрешения гугенотского вопроса в долгосрочном плане зависела внутренняя стабильность французского королевства и международный престиж страны в глазах союзников Франции. Эти факторы подтолкнули первого министра Людовика XIII в 1629 г. в Але

способствовать изданию Нимского эдикта, в общих чертах повторившего основное содержание Нантского эдикта 1598 г. Разница заключалась в ликвидации содержавших гарантии политических прав дополнений к последнему.

Таким образом, гугеноты оказались лишены политического влияния, однако их религиозные права были учтены. Речь идет об уникальном проявлении политической толерантности для XVII в. и стремлении кардинала достичь “гражданского мира” в стране.

Разрушение Ла-Рошель, крупнейшего порта страны и центра морской торговли, представало своеобразным историческим парадоксом на фоне стремления первого министра утвердиться на колониальной арене.

И все же Ришелье стоит у истоков колониальной политики Франции. Идея реализации государственных интересов требовала проведения системной и многосторонней политики на разных уровнях, в том числе в сфере колонизации. Многие позиции оказались утрачены Францией еще в XVI в. Меркантильно осознанный “государственный интерес” побуждал к попыткам наверстать упущенное и утвердиться там, где первенство оказывалось за голландцами и прочими европейскими нациями. Ведь претензии на гегемонию в Европе, как верно отмечал Н.Е. Копосов, опирались не только на политические факты, но и на особенности французского национального сознания (Копосов, 1988: 102).

В условиях, когда к концу XVI в. англичане и голландцы “заняли ведущее положение в левантийской торговле, потеснив французоз”, активизация колониальной политики приобретала важное значения также в глазах общественного мнения (Копосов, 1988: 104). Колониальная экспансия в средиземноморском регионе, государственная поддержка освоения и колонизации Канады, Сенегала, Гвианы, Мадагаскара отражали эти реалии.

В 1631 г. основывается французская пресса, освещавшая государственную политику с правительственных позиций, что доказывало понимание Ришелье важности поддержки и формирования общественного мнения. Исходя из необходимости консолидации национального единства, первый министр Людовика XIII способствует принятию королевским указом 29 января 1635 г. Французской академии под королевское покровительство, фактически выступив ее основателем. Первое публичное заседание академии состоялось в Лувре 10 июля 1637 г.

Немаловажное значение сыграла кодификация французских законов (“Кодекс Мишо”, 1629 г.), дальнейшее ограничение политических амбиций дворянства до уровня служения королю. Обложение налогами все новых и новых социальных слоев, в том числе дворянства, способствовало концентрации ресурсов в руках короны.

Дипломатическая служба кардинала, самая развитая в Европе того времени, обеспечивала отстаивание национальных интересов. Практика осуществления “непрерывных переговоров”, “по соседству и вдалеке” проводимых “открыто и тайно” даже там, “где нельзя добиться немедленных успехов” находила в лице самого Ришелье откровенного приверженца. Оказывается, лучший способ “для любого правителя добиться расположения Рима – как следует наладить дела у себя в государстве” (А.-Ж. де Ришелье, 2008: 222, 223). Одним из первых он начал объяснять внутривнутриполитические события или проблемы “вмешательством” иностранных держав, используя для этого пропаганду, культивируя “образ врага” испанца. Поддержка “малых наций” в Европе становится одной из устойчивых черт французской внешней политики по итогам успешной реализации антигабсбургской программы Ришелье. Поддержка французской культуры и, прежде всего, французского языка, шли рука об руку с реализацией комплекса задач развития Франции 20-40-х годов XVII в.

Открытое вступление Франции в Тридцатилетнюю войну в 1635 г. сопровождалось тяжелыми испытаниями для страны. В 1636 г. войска габсбургской коалиции едва не дошли до Парижа, будучи остановленными армией под командованием Людовика XIII.

Огромной заслугой Ришелье являлась способность убедить короля продолжать начатую дипломатическую линию, подавляя при этом дворцовые интриги и многочисленные заговоры. Нужно было иногда даже доказывать королю целесообразность отказа от сословных приоритетов или личностных симпатий во имя интересов государства.

Сознательно обращаясь к нему в “Политическом завещании”, кардинал замечает: “Государи и государства терпели немалые бедствия, когда следовали больше своим чувствам, а не разуму и когда, вместо того чтобы руководствоваться государственными интересами, шли на поводу у собственных страстей” (А.-Ж. де Ришелье, 2008: 163).

В другой части “Политического завещания” Ришелье идет еще дальше, прямо называя государственные интересы “единственной целью государей и их советников” (А.-Ж. де Ришелье, 2008: 211). Это проистекает, развивает он свою мысль, из анализа “истинной философии”, христианского закона и политики.

Плоды внешнеполитических усилий первого министра обозначили, спустя некоторое время, успехи внешней политики Франции. 7 сентября 1638 г. французы потерпели последнее военное поражение от Испании при Фонтараби в ходе Тридцатилетней войны. А 29 июня 1639 г., с момента захвата французскими войсками испанской крепости Эден, чаша весов все более склоняется в пользу христианнейшего короля. Разгром голландцами испанского флота 21 октября 1639 г. способствует переходу Эльзаса под контроль Франции.

Впрочем, как отмечает российский историк М.П. Беляев, еще до конца 1636 г. Франция “с помощью договоров о протекторате и силой оружия поставила под свой контроль большую часть Эльзаса” (Беляев, 1997: 7).

Дальнейшие события, идя по нарастающей траектории, демонстрировали неизбежность поражения Испании: восстание испанской Каталонии против мадридских Габсбургов в 1640 г., после чего, в декабре того же года, Португалия также сбросила со своих плеч шестидесятилетнее испанское господство. Находясь на вершине внешнеполитических успехов и пожиная плоды многолетней деятельности Ришелье, состояние здоровья которого в этот период критически обостряется, Франция захватывает Перпиньян, испанский Руссильон, Каталонию и Седан.

Смерть Ришелье 4 декабря 1642 г. не изменила внешнеполитическую линию королевства, итоги ее станут очевидны уже в ходе подписания Вестфальского мирного договора 1648 г., завершившего Тридцатилетнюю войну. Результатом внешнеполитической программы первого министра христианнейшего короля являлось выдвижение Франции в число ведущих держав так называемого “европейского равновесия”, оформлению которого кардинал решительным образом способствовал ярко выраженной национальной политикой.

Поэтому вызывает сомнение тезис Ф. Гизо озвученный в “Истории цивилизации в Европе”. Выдающийся историк, усматривая содержание деятельности кардинала в “изменении внутренней французской администрации; сношение его с Германией и поддержка, оказанная протестантской партии” за рубежом, тем не менее, не указал главное (Гизо, 2007: 268-269). Гизо видит лишь состояние неопределенности и военной опасности, постигшие нацию после его смерти. Испанские войска “находились на границах, а иногда и внутри страны; возможность нашествия не прекращалась, внутренние раздоры доведены были до крайности... правительство и внутри, и вне страны было лишено достоинства и силы” (Гизо, 2007: 315).

Гораздо более убедителен вывод Э. Лависса отстаиваемый в “Обзоре политической истории Европы”. “В своей внешней политике французское королевство достигло больших успехов и совершило большие ошибки. Борьба против Австрийского дома была ему навязана. Усилия для разрушения сжимавшего его круга были легитимны: Франциск I, Генрих II, Генрих IV, Ришелье, Мазарини осуществили разумную политику и законную войну... они спасли независимость Европы” (Lavisse, 1909: 144).

Следует подчеркнуть, что решающая заслуга в противодействии имперским амбициям Габсбургов принадлежала, конечно же, Ришелье. Придя к власти в 1624 г., кардинал последовательно проводил внешнеполитическую линию, основанную на принципе “государственного интереса” и национальной идее. Именно это привело к поражению габсбургского блока, столкнувшийся по итогам Реформации с серьезным противодействием национальных государств.

Именно заслуги кардинала Ришелье в оформлении Вестфальской системы международных отношений, отражавшей дух противоборства национальных интересов в Западной Европе XVII-XVIII вв., побудили Генри Киссинджера высоко оценить наследие первого министра христианнейшего короля. “Немногие могут похвалиться большей степенью воздействия на ход истории. Ришелье был отцом современной государственной системы. Он провозгласил принцип *raison d'état* и воплощал эту концепцию на практике на благо своей страны. Под его руководством принцип *raison d'état* пришел на смену средневековой концепции универсальности моральных ценностей и стал основой основ французской политики. Первоначально кардинал преследовал цель не допустить господства Габсбургов над Европой, но в итоге оставил такое политическое наследие, которое в течение двух последующих столетий вызывало у его преемников искушение установить французское главенство в Европе” (Киссинджер, 1997).

Исторический опыт реализации внешнеполитической программы кардинала представляет значительный практический интерес для современных государственных деятелей, выстраивающих национальную политику в эпоху глобализации. Вызовы XXI в. лишь заостряют внимание к формам и методам дипломатической деятельности раннего Нового времени. Внешнеполитическая программа Ришелье, порывая с оставшимися реалиями средневекового общества, существенно опережала время. Усилиями первого министра Людовика XIII получили реальное воплощение “европейское равновесие”, принцип “государственного интереса”, идея нации и общенационального единства, элементы, внимание к которым существенно возрастает в эпоху кризиса национального государства наших дней.

Литература:

- Avenel, 1853 – Avenel M. Introduction // *Lettres, instructions diplomatiques et papiers d'état du cardinal de Richelieu* recueillis par M. Avenel. Paris, 1853. T. I. 1608-1624. P. 52-104.
- Bourgeois, 1919 – Bourgeois E. *Manuel historique de politique étrangère*. Paris, 1919. T. I. Les origines (1610-1789). 605 p.
- Bernardi, 2010 – Bernardi B. *L'idée d'équilibre européen dans le jus gentium des modernes*. Esquisse d'histoire conceptuelle. URL: http://www.perspectivia.net/publikationen/discussions/4-2010/bernardi_idee
- Fagniez, 1894 – Fagniez G. *Le père Joseph et Richelieu (1577-1638)*. Paris, 1894. T. I-II.
- Lavisse, 1909 – Lavisse E. *Vue générale de l'histoire politique de l'Europe*. Paris, 1909. 243 p.
- Lettres, 1853 – *Lettres, instructions diplomatiques et papiers d'état du cardinal de Richelieu* recueillis par M. Avenel. Paris, 1853. T. I. 1608-1624. 812 p.
- Lettres, MDCCCLVI – *Lettres, instructions diplomatiques et papiers d'état du cardinal de Richelieu* recueillis par M. Avenel. Paris. T. II. 1624-1627. 798 p.
- Lettres, MDCCCLVIII – *Lettres, instructions diplomatiques et papiers d'état du cardinal de Richelieu* recueillis par M. Avenel. Paris. T. III. 1628-1630. 988 p.
- Lettres, MDCCCLXXIV – *Lettres, instructions diplomatiques et papiers d'état du cardinal de Richelieu* recueillis par M. Avenel. Paris. T. VII. 1642. 1074 p.

- Ададуrow, 2002 – Ададуrow В.В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів, 2002. 412 с.
- Анот, 2017 – Анот Г. Франция до Ришелье. Король, власть и общество в 1614 году. Москва, 2017. 334 с.
- А.-Ж. дю Плесси, 2008 – А.-Ж. дю Плесси кардинал герцог де Ришелье. Политическое завещание, или Принципы управления государством. Москва, 2008. 489 с.
- Ачкаіназі, 2010 – Ачкаіназі Б.О. Формування “ідеї нації” в зовнішній стратегії Франції часів кардинала Ришелье (перша пол. XVII ст.) // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин: ст. та матеріали Міжнар. Наук.-прак. конф., присвяченої пам’яті професора Г.Л. Бондаревського (7-8 квітня 2010., м. Луганськ). Луганськ, 2010. С. 46-55.
- Беляев, 1997 – Беляев М.П. Франко-Имперские переговоры (1644-1648 гг.) и заключение Мюнстерского мира: автореф. дисс. ... канд. истор. наук. Москва, 1997. 27 с.
- Блюш, 2006 – Блюш Ф. Ришелье: Эссе. Москва, 2006. 323 с.
- Гизо, 2007 – Гизо Ф. История цивилизации в Европе. Москва, 2007. 336 с.
- Киссинджер, 1997 – Киссинджер Г. Дипломатия. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/kissing/index.php
- Кнехт, 1997 – Кнехт Р. Ришелье. Ростов-на-Дону, 1997. 384 с.
- Копосов, 2001 – Копосов Н.Е. Как думают историки. Москва, 2001. 326 с.
- Копосов, 1988 – Копосов Н.Е. Идеологи французского абсолютизма о византийской автократии // Византийский временник. Ленинград, 1988. С. 102-120
- Люблинская, 1946 – Люблинская А.Д. Ришелье в исторической литературе XIX-XX вв. URL: <http://libmonster.ru/m/articles/view/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D1%82%D0>
- Люблинская, 1959 – Люблинская А.Д. Франция в начале XVII века (1610-1620 гг.). Ленинград, 1959. 293 с.
- Малов, 2005 – Малов В.Н. Три этапа и два пути развития французского абсолютизма. URL: <http://annuaire-fr.narod.ru/statji/Malov-2005.html>
- Метивье, 2005 – Метивье Ю. Франция в XVI-XVIII вв. От Франциска I до Людовика XV. Москва, 2005. 191 с.
- Рамбо, 1901 – Рамбо А. История Французской революции. URL: <http://www.agitclub.ru/museum/revolution1/1789/rambo1.htm>
- Симмс, 2017 – Симмс Б. Европа. Борьба за господство. Москва, 2017. 736 с.
- Шишкин, 2007 – Шишкин В.В. Кардинал и королева: борьба за власть при дворе Франции в 30-е годы XVII века // Искусство власти. Сборник в честь Н.А. Хачатурян. Санкт-Петербург, 2007. С. 302-317.
- Черкасов, 1990 – Черкасов П.П. Кардинал Ришелье. Москва, 1990. 384 с.

References:

- Avenel, 1853 – Avenel M. Introduction [Introduction] // Lettres, instructions diplomatiques et papiers d’etat du cardinal de Richelieu recueillis par M. Avenel. Paris. T. I. 1608-1624. P. 52-104. [In French].
- Bourgeois, 1919 – Bourgeois E. Manuel historique de politique etrangere [History of international politics]. Paris. T. I. Les origines (1610-1789). 605 p. [In French].
- Bernardi, 2010 – Bernardi B. L’idee d’equilibre europeen dans le jus gentium des modernes. Esquisse d’histoire conceptuelle [An idea of the European equilibrium is in a right for new time. Essay of conceptual history]. URL: http://www.perspectivia.net/publikationen/discussions/4-2010/bernardi_idee [In French].
- Fagniez, 1894 – Fagniez G. Le pere Joseph et Richelieu (1577-1638) [Father Joseph and Richelieu (1577-1638)]. Paris. T. I-II. [In French].
- Lavisse, 1909 – Lavisse E. Vue generale de l’histoire politique de l’Europe [Review of political history of Europe]. Paris. 243 p. [In French].
- Lettres, 1853 – Lettres, instructions diplomatiques et papiers d’etat du cardinal de Richelieu recueillis par M. Avenel [Letters, diplomatic instructions and state papers of cardinal Richelieu, collected E. Avenel]. Paris. T. I. 1608-1624. 812 p. [In French].
- Lettres, MDCCCLVI – Lettres, instructions diplomatiques et papiers d’etat du cardinal de Richelieu recueillis par M. Avenel [Letters, diplomatic instructions and state papers of cardinal Richelieu, collected E. Avenel]. Paris. T. II. 1624-1627. 798 p. [In French].
- Lettres, MDCCCLVIII – Lettres, instructions diplomatiques et papiers d’etat du cardinal de Richelieu recueillis par M. Avenel [Letters, diplomatic instructions and state papers of cardinal Richelieu, collected E. Avenel]. Paris. T. III. 1628-1630. 988 p. [In French].
- Lettres, MDCCCLXXIV – Lettres, instructions diplomatiques et papiers d’etat du cardinal de Richelieu recueillis par M. Avenel [Letters, diplomatic instructions and state papers of cardinal Richelieu, collected E. Avenel]. Paris. T. VII. 1642. 1074 p. [In French].
- Adadourov, 2002 – Adadourov V.V. Istorija Frantsii. Korolivs’ka derjava ta stvorenn’ya natsii (vid pochatkiv do kincy XVIII st.) [History of France. Royal state and creation of nation (from sources to the end the XVIII century)]. Lviv. 412 s. [In Ukrainian].
- Anoto, 2017 – Anoto G. Frantsia do Richelie. Korol’, vlast’ i obshestvo v 1614 godu [France to Richelieu. King, power and society in 1614]. Moskva. 334 s. [In Russian].

- A.-J. du Plessi, 2008 – A.-J. du Plessi cardinal gertsog de Richelieu. Politicheskoe zavechanie, ili Printsipu upravleniya gosudarstvom [Political testament]. Moskva. 489 s. [In Russian].
- Achkinazi, 2010 – Achkinazi B.O. Formovannaya “idei natsii” v zovnicniy strategii Frantsii chasiv cardinala Richelieu (percha pol. XVII st.) [Forming of “idea of nation” is in external strategy of France of times of cardinal Richelieu (first half of the XVII century)] // Vsesvitnyia istoriya ta aktualni problemi mijnarodnykh vidnosyn: st. ta materialy Mign. Nauk.-pract. conf., pricviachenoy pam’yati professora G.L. Bondarevs’kogo (7-8 kvitnya 2010., m. Lougansk). Lougansk. 2010. S. 46-55. [In Ukrainian].
- Belyaev, 1997 – Belyaev M.P. Franko-Imperskie peregovoru (1644-1648 gg.) i zakluchenie Munsterskogo mira [Negotiations between France and Empire and conclusion of the Munster world (1644-1648)]: avtoref. diss. ... kand. istor. nauk. Moskva. 27 s. [In Russian].
- Blusch, 2006 – Blusch F. Richelie [Richelieu]: Esse. Moskva. 323 s. [In Russian].
- Giso, 2007 – Giso F. Istoriya civilisatsii v Evrope [History of civilization is in Europe]. Moskva. 336 s. [In Russian].
- Kissindger, 1997 – Kissindger G. Diplomatiya [Diplomacy]. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/kissing/index.php [In Russian].
- Knecht, 1997 – Knecht R. Richelie [Richelieu]. Rostov-na-Donu. 384 s. [In Russian].
- Koposov, 2001 – Koposov N.E. Kak dumaut istoriki [As historians think]. Moskva. 326 s. [In Russian].
- Koposov, 1988 – Koposov N.E. Ideologi frantsouzkogo absolutisma o visantiyskoy avtokratii [Ideologists of French absolutism about Byzantine autocracy] // Visantiyskiy vremennik. Leningrad. S. 102-120 [In Russian].
- Lublinskaya, 1946 – Lublinskaya A.D. Richelie v istoricheskoy literature XIX-XX vv. [Richelieu is in historical literature of XIX-XX of centuries]. URL: <http://libmonster.ru/m/articles/view/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D1%82%D0>. Pdf [In Russian].
- Lublinskaya, 1959 – Lublinskaya A.D. Franciya v nachale XVII veka (1610-1620 gg.) [France at the beginning the XVII century (1610-1620)]. Leningrad. 293 s. [In Russian].
- Malov, 2005 – Malov V.N. Tri etapa i dva pouti razvitiya fransouzskogo absolutizma [Three stages and two ways of development of French absolutism] URL: <http://annuaire-fr.narod.ru/statji/Malov-2005.html> [In Russian].
- Metiv’e, 2005 – Metiv’e U. Franciya v XVI-XVIII vv. Ot Franciska I do Ludovika XV [France is in XVI-XVIII setury. From Francisc I to Louis XV]. Moskva. 191 s. [In Russian].
- Rambo, 1901 – Rambo A. Istotiya Francouzskoy revolyutsii [History of French revolution]. URL: <http://www.agitclub.ru/museum/revolution1/1789/rambo1.htm> [In Russian].
- Simms, 2017 – Simms B. Evropa. Bor’ba za gospodstvo [Europe. Fight for domination]. Moskva. 736 s. [In Russian].
- Chichkin, 2007 – Chichkin V.V. Cardinal i koroleva: bor’ba za vlast’ pri dvore Francii v 30-e godu XVII veka [Cardinal and queen: race for power at the court of France in 30th of the XVII century] // Iskustvo vlasti. Sbornik v chest’ N.A. Chachatur’an. Sankt-Peterbourg. S. 302-317. [In Russian].
- Cherkasov, 1990 – Cherkasov P.P. Cardinal Richelie [Cardinal Richelieu]. Moskva. 384 s. [In Russian].

UDC 94 (73) «18/19»

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2018.i30.p62.

ANATOLIYV.GONCHARENKO

Sumy National Agricultural University, PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

THE DEVELOPMENT OF THE WORLD POLITICS OF THE USA AT THE LATE XIX – EARLY XX CENTURIES

Abstract. *The article investigates the formation of US policy in the late XIX – early XX century. There are described ideological and political aspects of the substantiation of the formation of the United States as a world state. There are described also reasons of the intensification of US colonial expansion in the 90's of the XIX century. It is clarified the role of the major groups in the American establishment in the question of the intensification of Washington's colonial policy during the investigated period. There were analyzed international consequences of the intensification of US colonial expansion after the Spanish-American war and the capture of the Philippines in the late XIX and early XX centuries.*

The colonial system was a kind of “laboratory”, which, taking into account local specifics and realities at the end of the XIX and beginning of the XX centuries, worked out a model of the future dominant US status, which is now transforming into a “new world order”, as well as new methods of neocolonial domination.

US political, economic and military intervention in colonial relations pursued far-reaching geostrategic goals. Acquisition and use of the colonies as a powerful bridgehead for strengthening American expansion should also have been concealed by the White House's active intervention in European affairs. The methods of this task, developed by the American leadership in the late XIX – early XX centuries, have become a classic model for the actions of American neocolonialism in other regions.

At the end of the XIX century – at the beginning of the XX century the United States goes to the forefront as a world power with its own specific interests in many parts of the world. The sharp increase in US naval forces during this period makes them a serious factor in international politics, and reflects on the foreign policy line of the largest powers of that time. Separating from the metropolis, the North American colonies from the very beginning absorbed many of the essential features inherent in England.

The transition of Cuba to the political and economic impact of the United States was prepared in the early 80's XIX century. The 1901 amendment, which foresees the deployment of US military bases on the territory of Cuba and forbade the surrender of any part of its territory to foreign countries, was aimed at the strategic use of the island – the military bases on it controlled the approaches to the Panama Canal, and the ban on surrender. The lease of Cuban territory was supposed to provide security to American strategic interests in the region.

The capture of the Philippines after the Spanish-American War of 1898 allowed the US to actively engage in politics in China, but the US government did not possess military-political means to support its interests in the region, and therefore was not interested in turning China into a colony or zones of influence of the leading countries. In addition, the White House was concerned about lowering the temptation of large powers to capture the Philippines itself. It must be assumed that it was precisely in this regard that the principle of “open doors” was based on equal opportunities.

The policy of building military bases in the key regions of the world, at the same time, the promotion of diplomatic methods by the principle of “equal opportunity” for trade in colonies with the onset of active colonial expansion in the United States were developed.

Keywords: *the USA, foreign policy, colonialism, expansion.*

ГОНЧАРЕНКО А.В.

Сумський національний аграрний університет, кандидат історичних наук, доцент (Україна)

СТАНОВЛЕННЯ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ США НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

***Анотація.** У статті досліджено становлення світової політики США наприкінці XIX – на початку XX ст. Висвітлено ідеолого-політичні аспекти обґрунтування становлення США як світової держави. Охарактеризовані причини активізації колоніальної експансії США у 90-х роках XIX ст. З'ясована роль основних угруповань усередині американського істеблішменту в питанні активізації колоніальної політики Вашингтону протягом періоду, що досліджується. Проаналізовано міжнародні наслідки посилення колоніальної експансії США після іспано-американської війни та захоплення Філіппін наприкінці XIX – на початку XX ст.*

***Ключові слова:** США, зовнішня політика, колоніалізм, експансія.*

ГОНЧАРЕНКО А.В.

Сумский национальный аграрный университет, кандидат исторических наук, доцент (Украина)

СТАНОВЛЕНИЕ МИРОВОЙ ПОЛИТИКИ США В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВВ.

***Аннотация.** В статье исследовано становление мировой политики США в конце XIX – начале XX вв. Освещены идейно-политические аспекты обоснования становления США как мировой державы. Охарактеризованы причины активизации колониальной экспансии США в 90-х годах XIX в. Выяснена роль основных группировок внутри американского истеблишмента в вопросе активизации колониальной политики Вашингтона в течение исследуемого периода. Проанализированы международные последствия усиления колониальной экспансии США после испано-американской войны и захвата Филиппин в конце XIX – начале XX вв.*

***Ключевые слова:** США, внешняя политика, колониализм, экспансия.*

На початку XXI ст. світове співтовариство поставлене перед фактом створення багатополярного світу, в якому однією з провідних держава, що здатна диктувати умови економічної та політичної взаємодії, є Сполучені Штати Америки. Дане положення знаходить ідеологічне та теоретичне обґрунтування як у самих США, так і за їх межами, в їх становищі світової держави, що має і реалізує свої інтереси в будь-якій точці земної кулі. Шляхом політичного маневрування, угод з політичною елітою, а також прямого втручання у внутрішні справи країн Вашингтону вдалося зберегти і багато в чому розширити сформовані раніше відносини економічної залежності з країнами “третього світу”.

Своєрідною “лабораторією”, де з урахуванням місцевої специфіки і реалій кінця XIX – початку XX ст. відпрацьовувалася модель майбутнього панівного статусу США, була колоніальна система, яка зараз трансформується в “новий світовий порядок”, а також нові методи неокolonіального панування.

Політико-економічне і військове втручання США у колоніальні відносини переслідувало далекосяжні геостратегічні цілі. Придбання і використання колоній як потужного плацдарму для посилення американської експансії повинно були також сприяти активному втручання Білого Дому в європейські справи. Методи виконання цього завдання, розроблені американським керівництвом наприкінці XIX – на початку XX ст., стали класичною моделлю для дій американського неокolonіалізму в інших регіонах.

Історіографія політики США наприкінці XIX – на початку XX ст. у різних її вимірах численна, тому ми обмежимося аналізом найбільш значущих робіт. У зарубіжній історіографії питання, перш за все, необхідно відзначити праці американських дослідників Р. Шульцінгера, А. Шлезінгера (Shulzinger, 1984; Шлезингер, 1992). Радянські історики активно досліджували зовнішню політику США на межі XIX–XX ст. (Нитобург, 1965; Нитобург, 1968; Дементьев, 1973). Сучасні російські вчені продовжують вивчати зовнішньополітичний курс США, частково відмовившись від ідеологічних імперативів радянської історіографії (Носков, 1993; Американская цивилизация, 2001). Серед нечисленних робіт українських істориків, які вивчають різні аспекти політики США наприкінці XIX – на початку XX ст., необхідно відзначити дослідження Л. Питльованої (Питльована, 2009).

Отже, аналіз історіографії дозволяє переконатися в необхідності подальшої розробки проблеми. Незважаючи на існування робіт, більшість з них поверхнево або тенденційно висвітлюють політику США протягом періоду, що вивчається. Саме тому мета дослідження – комплексно проаналізувати становлення світової політики США наприкінці XIX – на початку XX ст. у контексті розвитку світової колоніальної системи.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. Сполучені Штати Америки виходять на авансцену як світова держава, що має власні специфічні інтереси в багатьох частинах світу. Різка збільшення військово-морських сил США в цей період робить їх серйозним фактором міжнародної політики, відбивається на зовнішньополітичній лінії найбільших держав того часу. Відокремившись від метрополії, північноамериканські колонії з самого початку увібрали в себе багато суттєвих рис, властивих Англії.

Ідею месіанства, особливої долі своєї нації американці вбирають разом з англійським протестантським менталітетом. Саме відділення від метрополії сприймається як спонукання до продовження її “місії”, придбання естафети від Англії, яка її втратила. І якщо спочатку американці розглядали свої дії як певний експеримент, то з часом, як зазначає А. Шлезінгер, все більше “почала проявлятися і контртрадиція. І, як показує зростаючий оптимізм президентів, що змінюються, вона виявлялася по наростаючій. Контртрадиція також мала свої коріння в етичній системі кальвінізму” (Шлезингер, 1992: 28).

Цей “експеримент” також був пов’язаний з цією традицією, оскільки до північноамериканських колоній направлялися представники різних протестантських течій і саме з метою побудови далеко від Старого Світу нової “правильної” цивілізації, відповідної їх релігійним уявленням.

Ідея побудови світової імперії, відповідальності за долю всього світу не зникає в північноамериканських колоніях після Війни за незалежність, а, навпаки, отримує свій розвиток. “Навіть у XIX ст. американські патріоти говорили про імперію, а не про націю, – зазначає П. Онаф, – у 1783 р. Джордж Вашингтон закликав своїх співвітчизників закласти “фундамент нашої імперії”... Для американських патріотів достатньо лише засудити монархію, аристократію і пов’язане з нею розкладання: вони пов’язували їх власний імперський проект з його британськими попередниками” (Американская цивилизация, 2001: 73).

Класичні форми британського колоніалізму, пов’язані з їх прямою експлуатацією та свавіллям чиновників, вбачалися американцям тією причиною, згідно з якою Велика Британія втратила свій месіанський шанс. Сполучені Штати повинні були врахувати уроки з невдачі своєї колишньої метрополії і будувати імперію іншими методами.

П. Онаф зауважив: “Визначивши радикальний конституційний дефект в імперському напрямі – розбещена і ненаситна адміністрація, яка була готова збагатити метрополію, зведене до становища жебраків населення далеких колоній, – американці змогли засвоїти поліпшену республіканську версію імперського ідеалу в проектуванні процвітання і свободи свого союзу штатів, який розширюється. Революціонери уявляли, що їх

децентралізований режим, федеральний “союз” самоврядних республік став цінним наступником Британської імперії в Америці”. Монархічній Британській імперії американці протиставляли свою “імперію свободи”, що виходить за межі національних відмінностей і взаємної ворожнечі європейських народів. Спочатку ця концепція призвела до проголошення доктрини Монро, що не допускала втручання європейців з їх “хибними” принципами у справи американського континенту” (Американская цивилизация, 2001: 77).

Можна погодитися з думкою американського історика Р. Шульцінгера, який зазначав: “Американці... часто мали на увазі, що вони відрізняються від європейців тим, що володіють кращою місією щодо світу. Американці оголосили, що Сполучені Штати покликані запобігати завоюванням у світі з боку поганих європейців. Замість цього, Сполучені Штати, які багатше і демократичніше, ніж будь-то, можуть бути посередником у суперечках між країнами краще, ніж будь-які інші держави. Це переконання додало месіанську ризик в американську дипломатію, яка дратувала європейців і збивала з пантелику людей в іншому світі” (Shulzinger, 1984: 5).

Перебуваючи далеко від Європи та Азії, не володіючи достатніми морськими силами для проведення в цих регіонах активної зовнішньої політики, США до кінця XIX ст. не залишалося нічого кращого, як дотримуватися політики невтручання в європейські справи, а значить і у справи тих регіонів, які перебували в колоніальній залежності від європейських країн.

У соціально-економічному і політичному плані США того часу також мали цілий ряд принципових відмінностей у порівнянні з Європою. Позбувшись рабовласницьких відносин і завершивши процес Реконструкції, вони тільки вступили на шлях вільної конкуренції в рамках “класичного капіталізму”, що перебував у них у стадії первісного нагромадження капіталу. У той же час в Європі капіталізм розвивався вже протягом трьох століть, причому у відмінних від Штатів, політичних і культурних умовах. У Старому Світі розвивався процес централізації держав, формування імперій з жорсткою центральною владою. Він сприяв більш ефективній експлуатації колоній, не випадково провідні європейські держави мали великі колоніальні володіння або активно прагнули до їх придбання.

Демократичний, напівконфедеративний принцип державного устрою США спочатку був перешкодою на шляху їх становлення як класичної колоніальної імперії. Ця особливість зробила серйозний вплив на зовнішньополітичні концепції Білого Дому вже після його виходу на світову арену. Сучасні дослідники наголошують, що “з самого початку колоніальна політика США мала ряд специфічних рис, на яких ґрунтувалися твердження про їх особливий ліберально-цивілізаторський характер” (Барышникова, Левтонова, 1993: 15).

Особливий ліберальний характер американської державності багато в чому визначила наявність цих рис. Ідея “експерименту” американської демократичної державності, що протиставляється А. Шлезінгером ідеї релігійного месіанства, не тільки їй не суперечила, але й доповнювала. Мрія релігійних переселенців про новий суспільний устрій знайшла собі підґрунтя в ідеї унікальності і одночасно універсальності американських порядків. Що стосується “цивілізаторського” впливу, то він не був специфічною ознакою колоніальної політики саме США, оскільки будь-яка форма цієї політики, навіть політика “класичного” колоніалізму або іншого, об’єктивно сприяє залученню залежних народів до досягнень їх метрополій, тобто несе в собі певну “цивілізаторську” функцію.

Іншою відмінною особливістю США був той факт, що американська нація склалася з поселенців-колонізаторів, вихідців з Європи, і процес внутрішньої колонізації “дикого Заходу” тривав ще і в XIX ст. Війни з індіанцями, що закінчилися в 1890 р., мали певну

специфіку: маючи партизанський характер вони відрізнялися особливою жорстокістю, посилюючи яскраво виражений американський расизм, оскільки громадянська війна його не тільки не вирішила, але, як відомо, навіть посилила.

Ці два фактори – спадщина індіанських воєн і расизм, справили величезний вплив на американську політику щодо слаборозвинених країн. Показово, що, наприклад, у придушенні філіппінського повстання проти анексії архіпелагу США (після американо-іспанської війни) практично весь вищий офіцерський склад американських військ мав досвід боротьби з індіанцями і широко застосовував його на практиці.

Військовий міністр того часу Е. Рут, звітуючи про хід війни з повсталими філіппінцями, констатував: "...використовуючи війну проти індіанців, наша армія невідступно переслідувала банди партизанів до їх останніх опорних пунктів у горах і джунглях і знищила їх" (Помрой, 1973: 109).

Стосовно расизму, то, як і парадоксально, він і був основною перешкодою на шляху проведення "класичної" колоніальної політики. Найбільш сильним крилом Антиімперіалістичної ліги, що виступала проти придбання колоній, було расистське.

Розділ щодо Філіппін був включений у виборчу платформу південного демократа В. Брайана на президентських виборах 1904 р., підтриманого Антиімперіалістичною лігою, був такий: "Якщо філіппінці стануть громадянами США, це створить загрозу нашій цивілізації" (Помрой, 1973: 128). Тут мається на увазі необхідність дотримання "чистоти" американської нації і виявлялася боязнь поступової інтеграції колоній у політичну структуру Сполучених Штатів.

Перші американські поселенці були не просто європейськими колонізаторами, в більшості своїй вони об'єднувалися в релігійні громади різного масштабу, які, як правило, переслідувалися в Європі і мали волелюбний дух. У зв'язку з цим, ідеї привнесення свободи в "нецивілізований" світ з самого початку були особливістю американського месіанства, прагнення нести цивілізацію інакше, ніж це робила Європа. Така риса зробила серйозний вплив на подальшу міжнародну політику США і дебати навколо неї.

Така концепція була створена на початку ХХ ст. Дж. Фіске, який, усвідомлюючи особливі риси розвитку США в порівнянні з іншими великими державами, оголосив це Божественним провидінням і "приреченням долі" для Сполучених Штатів, що складається в тому, щоб поширювати свої принципи і ідеали на весь, причому не тільки "нецивілізований", але і цивілізований світ. Він універсалізував американські політичні та економічні інститути, створив ідеологічні передумови для "навчання демократії" інших націй США. Ідея посилення впливу в світі пов'язувалася Білим Домом з одночасним поширенням його ідеалів свободи і лібералізму. Коли в 1893 р. відбулося захоплення влади на Гавах плантатором С. Доулом, президент Клівленд заявив: "Я розглядав анексію, що готувалася, цих островів не тільки як таку, що суперечить всій нашій благородній політиці, але і як зраду нашої національної місії. Місія нашої нації полягає в збільшенні могутності держави, а не захопленні якихось островів" (Помрой, 1973: 31).

Для становлення США як світової держави, до чого вони більш ніж прагнули, виявилось життєво необхідним вийти на зовнішні рубежі, підірвати економічний вплив у віддалених територіях європейських країн. У той же час розвиток самих США не вимагав економічної експансії, а швидше навіть навпаки. Це було однією з причин нетрадиційного розвитку американського експансіонізму на самому його початку. Іншою причиною були внутрішні особливості країни у порівнянні з іншими великими державами в ідеології, світогляді і державному устрої.

Їх геополітичне завдання об'єктивно складалося не в тому, щоб "фізично" захопити або відвоювати в інших країн якомога більше колоній, як це практикувалося

країнами Європи, а в тому, щоб підпорядкувати або хоча б пристосувати вже існуючі сфери впливу своїм інтересам.

Перші серйозні американські компанії спочатку з'являються в Мексиці, яка аж ніяк не представляла собою стабільний ринок, та й то лише на початку ХХ ст. В цілому американська торгівля з країнами Латинської Америки перевищила англійську наприкінці першого десятиліття ХХ ст. Якщо напередодні Першої світової війни англійські інвестиції у Центральну Америку становили 1148 млн. дол., то американські 1069 млн. дол. У Південній Америці розрив був величезний: 3836 і 173 млн. дол. відповідно (Помрой, 1973: 265).

Банківська справа теж продовжувала залишатися монополією європейців, що зробило мінімальним економічний ефект від цієї торгівлі. Хоча у Сполучених Штатах відбувалося швидке промислове зростання, але переважно за рахунок розвитку обробної, первинної промисловості. Не випадково в той період найбільший політичний вплив мали сталеві магнати. Найвпливовіший з них, Е. Карнегі, був послідовним противником економічної експансії. Для таких, як він, було набагато вигідніше направляти сили американського суспільства не на боротьбу за сумнівні ринки, а на становлення власного виробництва продуктів споживання.

На початку іспано-американської війни Карнегі стверджував, що "Сполучені Штати і не підозрюють про те майбутнє, яке чекає на них, якщо вони відмовляться від фантастичних планів підкорення варварських народів у далеких краях і просто подивляться собі під ноги, щоб побачити те, що боги призначили для них – промислове панування над всім світом" (Помрой, 1973: 30).

Розвиток промисловості на Півночі призвів до пошуку нових вигідних ринків збуту, хоча інтеграція Півночі і Півдня в єдину господарську систему ще не була завершена. І саме з обранням республіканця У. Мак-Кінлі починається світова політика США. Аграрний расистський Південь, що виробляв багато з тих продуктів, які могли б политись повним потоком з віддалених азіатських і інших колоній якби такі були захоплені США, не міг не виступати противником таких захоплень. Не випадково Антиімперіалістична ліга у своїй діяльності орієнтувалася на політиків з Півдня і, відповідно, відстоювала саме їхні інтереси, причому більш широкі, ніж боротьба з експансіонізмом.

У той же час відбувався і розвиток промислової Півночі. Американська торгівля з Азією (в основному з Китаєм), яка становила в 1860 р. 22,5 млрд. дол., практично не збільшувалася до 1890 р. Цю торгівлю вели лише деякі промисловці північно-східних штатів, які залежали від поставок відповідної сировини, і те, що ця торгівля майже не збільшувалася протягом 30 років, свідчило про повільний розвиток цих виробництв, а значить і того політичного впливу, який вони мали. Одночасно капіталовкладення в обробну промисловість у цілому по країні зросли з 1,9 млрд. дол. у 1880 р. до понад 4 млрд. дол. у 1890 р. і до 1895 р. вони наростали темпами 3,5 млрд. дол. на рік (Помрой, 1973: 20). Саме ці цифри і наводять, коли стверджують, що американський капіталізм досяг такого рівня, коли імперіалістична політика ставала необхідною для його подальшого розвитку.

Розвиток первинної промисловості потребував не далеких ринків збуту в країнах, що не мають більш розвиненого виробництва, ніж самі США, а розвитку власного вторинного виробництва та торгівлі з промислово розвиненими державами. Навіть наприкінці першого десятиліття ХХ ст. експорт Сполучених Штатів до Європи становив 65,1% від загальної кількості, а до Азії – лише 3,5%, тобто перший перевищував другий більш ніж в 17 разів.

Більшість країн Латинської Америки також мали розвинену обробну промисловість, яка, утримуючись переважно на європейських інвестиціях, створювала серйозну конкуренцію в торгівлі з промислово розвиненими державами.

Крім того у Великій Британії і США на початку ХХ ст. все більшого впливу набувала ідея “світової взаємозалежності”. У 1910 р. британський громадський діяч Н. Анжел, дослідивши динаміку розвитку світової економіки після 1880-х років, прийшов до висновку, що заморські захвати не мають сенсу через ситуацію, “комплексної фінансової взаємозалежності столиць світу” (Shulzinger, 1984: 3-4).

Саме тому активізація колоніальної експансії США у світі не була вигідна ні аграрному Півдню, ні промисловій Півночі. Єдине, що дійсно хвилювало американський істеблішмент у той період – закріплення на власному континенті, недопущення потрапляння Латинської Америки в повну економічну залежність від провідних світових держав. Для того, щоб це зробити, необхідно було врахувати вже сформовану систему відносин у світі і використовувати її у своїх інтересах.

Крім Філіппін, США змогли посилити вплив у країнах Латинської Америки, насамперед у Кубі, куди були вкладені значні капітали для вирощування й переробки цукрової тростини. У 1890-х роках торгівля з Кубою зросла з 64 млн. дол. у 1889 р. до 103 млн. дол. у 1893 р. (Нитобург, 1965: 33). Одним із приводів до початку іспано-американській війні було повстання на Кубі. Закріпившись на американському континенті і в Карибському басейні, Білий Дім почав вибудовувати систему баз, яка могла б забезпечити його панування в Західній півкулі.

Так, американський ВМФ з 1897 р. використовував Перл-Харбор в якості військово-морської бази. Захоплення Гаваїв у 1893 р. спочатку викликало, як уже згадувалося, негативну реакцію в американських правлячих колах. Однак наприкінці століття анексія Гаваїв була офіційно здійснена, і саме як крок, необхідний для зміцнення континентальної оборони країни.

Ще з часів Війни за незалежність США дотримувалися доктрини крейсерської війни, сутність якої полягала в обороні лиш узбережжя Штатів. Цієї доктрини вони дотримувалися до кінця ХІХ ст., до тих пір, поки не зайняли панівних позицій на власному континенті.

Потім у США набуває поширення доктрина морської сили, яку розробив адмірал А. Мехен. У своїй книзі “Вплив морської сили на історію” він стверджував, що сильні військово-морські держави завжди виявлялися в більш вигідному становищі, ніж інші (Мэхэн, 2017). Прикладом тому була Велика Британія, географічним положенням якої захоплювався А. Мехен.

Після того, як США стали повним володарем на своєму континенті, після широкого поширення парового флоту і появи нових засобів зв’язку їх положення у військово-стратегічному та геополітичному контексті виявилось набагато вигіднішим, ніж становище Великої Британії, оскільки остання відокремлена від континентальної Європи лише вузькою протокою, не мала в безпосередній близькості від себе надійної системи баз і в ХХ ст. виявилася дуже вразливою в світлі появи нових видів зброї – підводних човнів, торпед, авіації, хімічної зброї.

У зв’язку з цими процесами Європа почала активно пристосовуватися до нових умов, що могли кардинально змінити співвідношення сил, що в решті-решт було однією з причин Першої світової війни. Все це створювало сприятливі передумови для піднесення США як світової держави. Доктрина оборони узбережжя вже не відповідала новим умовам. Вашингтоном контролювалася вся Західна півкуля, залишалося лише простягнути руку, щоб її взяти. Володіти половиною світу було для Штатів тоді досить легким з технічної та геополітичної точки зору завданням. Для цього потрібна була тільки швидкість і рішучість.

Теорія морської сили, що закликала до експансіонізму і створення широкої системи баз, була викликана самим часом. Вона справила сильний вплив на Теодора Рузвельта,

який продовжив колоніальну експансію після вбивства Уїльяма Мак-Кінлі. Сутність теорії зводилася до того, що США – це морська держава і якщо вони хочуть виступати на рівні європейських країн, то повинні мати сильний флот, здатний швидко реагувати на загрозу Американському континенту з будь-якого боку океану. Тим більше, що така загроза реально існувала.

Це було пов'язано з тим, що наприкінці XIX ст. різко загострюється боротьба великих держав за китайські ринки. Японія заявляє про себе як світова держава, що вирішила домогтися цього статусу шляхом рішучих і жорстких дій, спрямованих на захоплення територій і створення на них “класичних” колоніальних володінь. Японія показала своє зростаюче становище, коли окупувала Формозу і Ляодун. Німеччина в листопаді 1897 р. захоплює Циндао. Франція будує в Гуанчжоувані військово-морську базу. Тоді ж Росія перетворює на свою базу Порт-Артур (Клочко, Гончаренко, 2017: 21).

Закріплення європейських країн на Далекому Сході і посилення Японії створювало небезпеку для США, оскільки потенційні ворожі флотилії могли досить швидко з'явитися біля західного узбережжя Штатів. Останнім необхідно було забезпечити себе з двох сторін. Саме тому сенатор Г. Лодж розгорнув кампанію за створення американських військово-морських баз на Тихому океані, здатних змагатися з базами Великої Британії.

А. Мехен, зі свого боку, відзначав, що колонії є “одним з кращих засобів підтримки морської могутності країни”. У 1893 р. у своїй статті у журналі “Форум” він стверджував про необхідність захоплення Гавайських островів, оскільки вони “мають величезну важливість не в комерційному відношенні, а через сприятливу позицію для військово-морського контролю” (Дементьев, 1973: 129).

Військово-морський комітет, створений напередодні іспано-американської війни, також рекомендував створити ланцюг військово-морських баз, який би простягнувся від атлантичного узбережжя США через Панамський канал до Гаваїв і Гуаму, далі до Маніли і будь-якого пункту китайського узбережжя.

Крім цього, передбачалося створення двох флотів – атлантичного і тихоокеанського. Однак така задача виявилася тоді не під силу Білому Дому. Було вирішено створити лише атлантичний флот – торгівля з Європою була більш важливою, ніж з Азією, а на випадок небезпеки з боку Тихого океану планувалося швидко переправити туди кораблі через Панамський канал.

Отже, потенційна військова загроза з боку великих держав була однією з важливих причин, що спонукали Білий Дім взяти курс на експансіоністську політику. Іншою причиною була поява нових засобів ведення війни, розвиток науки і техніки, який скорочував відстані, прискорював передачу інформації й робив можливим ведення активної політики на великих територіях.

Важливою обставиною був і світогляд людей того часу. Вважалося, що досягти більшого добробуту для всіх громадян тієї чи іншої країни можна тільки якщо це потужна держава, що має свої інтереси в усьому світі і активно втручається в усі його справи. Не випадково британці тоді сприймалися як люди “першого гатунку”. А. Мехен стверджував, що експансіонізм необхідний для того, щоб стати світовою державою, а стати світовою державою необхідно для процвітання. У своїй книзі він зазначав, що експансія дозволяє “дати хліб, питво, одяг своїм народам” (Дементьев, 1973: 128). Всі ці думки накладалися в американців на теорію про особливу місію їхньої країни в світі.

Саме у цей час Вашингтон здійснює перші спроби очолити колоніальну систему. “У старого колоніалізму не було будь-якого загального та головного натхненника, організатора і диригента, – відзначав В. Солодовников. На відміну від старого колоніалізму, основним носієм неокolonіалізму в наш час є буржуазія США” (Солодовников, 1966: 41-42).

Методи впливу Сполучених Штатів на інші країни і регіони згодом опиняться на озброєнні інших провідних західних держав і самі вони стануть на чолі розвинених країн, граючи роль лідера в экс-колоніальній системі. У той же час після війни з Іспанією і захоплення її володінь у США остаточно зміцнюється прагнення грати одну з провідних, якщо не головну, роль у міжнародних відносинах. Психологічно ізоляціонізм закінчується і американці усвідомлюють себе як світова держава з месіанським амбіціями. “Демократи можуть нападати на “імперіалізм” Мак-Кінлі скільки хочуть, – зазначалося в одному з дипломатичних донесень у 1900 р., – але американський народ вже сповнений манією величі і бажає відігравати помітну роль у всесвітній історії. Республіканська простота і невтручання в справи інших народів... вже надбання минулого” (Россия ХХ век, 1999: 22).

Наприкінці ХІХ ст., коли найкращі колоніальні ринки збуту були вже освоєні, особливий інтерес для великих держав представляв Китай з його величезним населенням, можливостями, але слабким урядом. Історик і сучасник подій Е. Грімм пророко вказував ще в 1920-х роках, що “повний розвиток господарських і політичних сил чотирьохсотмільйонної людської громади безсумнівно виявиться одним з поворотних пунктів у так званій всесвітній історії, всіх наслідків якого зараз ніхто не в змозі врахувати” (Сборник договоров, 1927: 5).

Методи політики держав щодо Цінської імперії були різні, як була різна їх колоніальна політика взагалі. Росія і Японія, будучи двома суміжними щодо Китаю державами, найбільше поклалися на військово-політичне проникнення, прагнучі до перетворення якщо не всього Китаю, то принаймні, окремих його частин у свої фактичні провінції. С. Вітте, наприклад, згадував, що у Миколи ІІ було “стихийне бажання рушити на Далекий Схід і заволодіти тамтешніми країнами” (Витте, 1960: 45).

Що стосується Японії, то відповідно до Симоносекського договору з Китаєм вона повинна була отримати Тайвань, півострів Ляодун та ін. (Клочко, Гончаренко, 2017: 18). Проте цьому завадило втручання Росії, Німеччини та Франції (Витте, 1960: 47).

Для Німеччини Китай представляв інтерес, з одного боку, як ринок збуту для своєї швидко зростаючої економіки, а з іншого, як поле для досягнення цілей “світової політики”.

Велика Британія побоювалася за свої середньоазіатські володіння і в розподілі Китаю не була зацікавлена, оскільки не володіла для цього достатніми коштами. Британський уряд намагався забезпечити свої володіння, а тому йшов на укладення союзу з Японією, а також угоди з Росією і Німеччиною.

Оскільки інтереси великих держав вже сформувалися у Китаї, а США намагалися вийти на міжнародну авансцену як світова держава, з одного боку, і забезпечити свою безпеку від надмірного посилення Японії або Росії за рахунок завоювання Китаєм, то для виконання цих завдань їм була необхідна база в регіоні. Такою базою стали Філіппіни, які перейшли під управління США після іспано-американської війни. Філіппіни були єдиною територією, де США могли б реально зміцнитися в Азійському регіоні. Інші країни були недоступні унаслідок того, що там уже давно утвердився вплив європейських держав, з якими Сполучені Штати не могли конкурувати. Для цього у них не було ні досвіду, ні достатньої військової сили. Філіппіни ж володіли цілим рядом особливостей, що в зіткненні з особливостями США багато в чому зумовили їх роль свого роду “лабораторії”, де формувалося багато рис майбутніх колоніальних відносин між розвиненими і рештою країн.

Крім американського адмірала А. Мехена фактично єдиним сучасником тих подій, який наголошував на важливості геополітичного положення островів, що давало підстави вважати їх своєрідними “воротами в Азію”, плацдармом для проникнення на китайський ринок був В. Ульянов (Ленін): “Філіппіни – крок до Азії і Китаю” (Ленін, 1939: 170).

Архіпелаг пролягає між водами Тихого Океану і Південно-Китайським морем і являє собою ланцюг гористих островів, покритих густим тропічним лісом. Все це робило його дуже привабливим з військово-стратегічної точки зору. У безпосередній близькості від нього знаходилися багаті колонії інших великих держав. Вже у 1909 р., коли США стали сумніватися в доцільності володіння Філіппінами через невдачі в азійській політиці, стратегічний аспект справи і віра в особливе призначення Сполучених Штатів у світі змусили їх послідовно продовжувати колишній курс, який, врешті-решт, досяг своєї мети.

Один з представників американського істеблішменту сенатор А. Беверідж так висловлював ці ідеї перед Конгресом: “Ми не втратимо можливості, що відкрилася нам на Сході. Ми не відмовимося від виконання місії нашої раси, якій Бог довірив турботу про світову цивілізацію... Держава, панівна на Тихому Океані, буде панувати над світом. І цією державою завдяки Філіппінам є і завжди буде американська республіка” (Левинсон, 1958: 25).

В історіографії існує думка, що безпосередньою причиною іспано-американської війни було проведення каральної операції іспанців проти Куби, оскільки бойові дії могли завдати шкоди плантаціям і будівлям, в які були вкладені американські капітали. Американці прагнули до перетворення іспанської колонії на свою (Левинсон, 1958; Нитобург, 1965; Нитобург, 1968). Така точка зору, на наш погляд, не цілком виправдана.

По-перше, економіка Сполучених Штатів не трималася на експлуатації плантацій цукрового очерету на Кубі, відповідно вплив груп, що вклали туди капітали, був незначним. Їх інтереси не могли бути причиною втягнення США в серйозну війну.

По-друге, втручання Сполучених Штатів у бойові дії на Кубі навряд чи сприяло б кращому вирощуванню там цукрового очерету; абсолютно точно, що шкода плантаціям була б тільки більше.

Згадуючи Кубу, слід зазначити, що її перехід під політичний вплив США був достатньо підготовлений ще на початку 80-х років XIX ст., оскільки саме в цей час кубинський експорт в США за вартістю перевищував експорт в Іспанію в 8-9 разів, причому США вже тоді споживали 90% всього кубинського цукру (Нитобург, 1965: 8). Іншими словами, потрапляння Куби під вплив Сполучених Штатів уявлялося цілком природною ситуацією, яка рано чи пізно повинна була статися. Поправка Плата, що передбачала знаходження на території Куби військових баз США і забороняла здачу будь-якої частини її території в оренду іноземним державам, була спрямована на стратегічне використання острова – військові бази на ньому контролювали підступи до Панамського каналу, а заборона на здачу кубинської території в оренду повинна була забезпечити безпеку американським стратегічним інтересам в даному регіоні (The Platt Amendment, 1901).

Величезні американські інвестиції дозволили кубинській економіці швидко розвиватися. До початку 30-х років XX ст. Куба зайняла третє місце в Латинській Америці за кількістю прибулих у країну іммігрантів, а життєвий рівень помітно зріс порівняно з часом іспанського панування, хоча однобокий розвиток економіки і засилля американських монополій в подальшому призвели до негативних ефектів (Нитобург, 1965: 56, 63). Але подібні економічні проблеми були взагалі характерні для того періоду, в тому числі і для розвинених країн.

Таким чином, політика США на Кубі переслідувала стратегічні цілі, а економічні взаємини з островом склалися природним шляхом ще до іспано-американської війни. Тому події на Кубі були лише загальним приводом, але ніяк не причиною початку війни Штатів з Іспанією. США вимагали незалежності для Куби. Безпосереднім же приводом до війни був вибух броненосця “Мен” поблизу Гавани 15 лютого 1898 р.

Ще до війни з Іспанією військово-морський комітет США розробив план створення ланцюга баз у Тихому океані. Маніла входила в цей ланцюг як один з пунктів. Іспанці були розгромлені біля Філіппін. Через десять днів після битви у Манільській бухті

американці захопили Гаваї і Гуам. Тим самим їх безпосередні завдання у війні були виконані. Захопивши пункти, що знаходяться недалеко від Китаю, за який боролися провідні європейські держави і Японія, США не могли не бути відразу ж втягнуті в цю боротьбу. Для того, щоб закріпити свої надбання в іспано-американській війні порівняно слабким у військовому відношенні Сполученим Штатам довелося включитися в дипломатичну гру, яка б враховувала існуючий розклад сил. Включитися в цю гру неминуче означало включитися і в боротьбу за китайські ринки. Американці спочатку не ставили перед собою завдання їх завоювання. Президент Т. Рузвельт, хоч і не відкидав можливого проникнення США в Китай, але вважав це справою невизначеного майбутнього. Він, як і Мак-Кінлі, усвідомлював самостійне значення країн Карибського басейну, сприймаючи його також в якості своєрідної лабораторії для випробувань методів політичних і фінансових реформ (Носков, 1993: 28).

Американсько-іспанська мирна угода, укладена 10 грудня 1898 р. у Парижі, передбачала, що Іспанія відмовляється від претензій на Кубу, віддає США Пуерто-Рико, Гуам та інші острови, які перебували під контролем Мадриду, а також передає США Філіппіни за 20 млн. доларів (Treaty of Peace, 1898).

Після перемоги в іспано-американській війні статус США докорінно змінився. Тепер перед ними стояло ще більш складне питання: як зміцнити вже завойовані позиції в умовах конкуренції з більш сильними державами. Не випадково в цей період США почали інтенсивне будівництво військового флоту, який до 1907 р. посів друге місце у світі по боєздатності.

Саме з цим була пов'язана і зміна позиції США у питанні, що робити з таким великим архіпелагом, як Філіппіни. Тепер все більше лунало голосів за анексію всієї території островів, а не однієї лише Маніли або Лусона. З військової точки зору архіпелаг представляв собою єдине ціле і, на думку морських стратегів, базу на Лусоні було б неможливо утримати, якби інші острови перебували в руках інших провідних країн.

У липні 1902 р. у США був ухвалений "Органічний закон", 87-а стаття якого засновувала Бюро у справах островів при військовому міністерстві, функції якого "будуть охоплювати всі питання, що відносяться до цивільного управління на острівних володіннях США". Після прийняття Органічного закону саме слово "колонія" зникло з офіційного американського лексикону. Закон також забороняв видання постанов або актів, що обмежували свободу особистості, зборів, організацій, слова і т.д., тобто всіх тих свобод та ідеалів, в "поширенні яких США бачили свою особливу місію" (Губер, 1948: 415).

Згідно з цим документом передбачалось також створення виборної Філіппінської Асамблеї. Втім, Конгрес США міг втрутитися в діяльність цієї асамблеї, скасувати або змінити будь-який закон. Тут позначилися всі ті особливості американської нації, про які згадувалося вище, проте основною причиною зміни поглядів на стратегію своєї експансії було зіткнення з вже існуючою системою великих держав і колоній. Вашингтону довелося пристосовувати її до своїх завдань, які він ставив перед собою у світі.

Ця система виражалася тоді для США в тому, що Німеччина, Франція і Росія уважно стежили за перебігом подій і якби не суперечності між великими державами, то вони б у ці події неминуче втрутилися. Справа в тому, що Німеччина почала в той час інтенсивне зміцнення свого військово-морського флоту, керуючись ідеями А. Мехена (Mitchell, 1946: 125). Велика Британія через це виявилася не в змозі забезпечувати безпеку всіх своїх колоніальних володінь. В умовах конкуренції з Францією і Росією в Китаї їй не залишалося нічого кращого, як створити протизавагу цим країнам, сприяючи посиленню Японії та США. Посол США в Лондоні Дж. Хей писав тоді: "Англійський уряд хотів би, щоб ми зайняли Філіппіни" (Allen, 1954: 573-574).

Таким чином, наприкінці XIX – на початку XX ст. США виходять на міжнародну арену як світова держава. Будучи певним “продовженням Європи” і володіючи цілим набором специфічних рис, таких як ідеї месіанства і особливої ролі в людській історії, успадкованих від англійського протестантизму, Сполучені Штати також мали особливе географічне положення. Протиставивши свій республіканський колоніалізм як “визвольний” і “цивілізаторський” колоніалізму інших країн, США міцно стали на шлях втручання в колоніальну політику, намагаючись підпорядкувати амбіції держав своїм інтересам.

Захоплення Філіппін дозволило США також активно підключитися до політики в Китаї, але, як і Велика Британія, американський уряд не володів військово-політичними засобами для підтримки своїх інтересів у цьому регіоні, а тому також не був зацікавлений у перетворенні Китаю в сукупність колоній або зон впливу провідних країн. Крім того, Білий Дім був стурбований тим, щоб знизити спокусу великих держав на захоплення самих Філіппін. Слід вважати, що саме у зв’язку з цим і був висунутий принцип “відкритих дверей” на основі рівності можливостей.

З початком активної колоніальної експансії у США була розроблена політика будівництва в ключових регіонах світу військових баз, і, одночасно, просування дипломатичними методами принципу “рівних можливостей” для торгівлі в колоніях.

Література:

- Американская цивилизация, 2001 – Американская цивилизация как исторический феномен. Восприятие США в американской, западноевропейской и русской общественной мысли. [Под ред. Н.Н. Болховитинова]. М., 2001. 493 с.
- Барышникова, Левтонова, 1993 – Барышникова О.Г., Левтонова Ю.О. Филиппины и США. 200 лет противостояния, компромиссов, партнёрства. М., 1993. 252 с.
- Витте, 1960 – Витте С.Ю. Воспоминания. Т. 2. М., 1960. 639 с.
- Губер, 1948 – Губер А.А. Филиппинская республика 1898 г. и американский империализм. М., 1948. 508 с.
- Дементьев, 1973 – Дементьев И.П. Идеиная борьба в США по вопросам экспансии (на рубеже XIX-XX вв.). М., 1973. 368 с.
- Клочко, Гончаренко, 2017 – Клочко Н.А., Гончаренко А.В. Китай в международных отношениях Российской империи в 90-х гг. XIX – в начале XX вв.: колониальный проект “Желтороссия” // Сумський історико-архівний журнал. 2017. № XXVIII. С. 14-28.
- Левинсон, 1958 – Левинсон Г.И. Филиппины между первой и второй мировыми войнами. М., 1958. 288 с.
- Ленин, 1939 – Ленин В.И. Тетради по империализму. М., 1939. 739 с.
- Мэхэн, 2017 – Мэхэн А.Т. Влияние морской силы на историю. СПб., 2017. 528 с.
- Нитобург, 1965 – Нитобург Э.Л. Политика американского империализма на Кубе. 1918-1939 гг. М., 1965. 430 с.
- Нитобург, 1968 – Нитобург Э.Л. Похищение жемчужины. Полтора века экспансионистской политики США на Кубе. М., 1968. 232 с.
- Носков, 1993 – Носков В.В. Институты власти и внешняя политика США, 1901-1913 гг. С-Пб., 1993. 478 с.
- Питльована, 2009 – Питльована Л.Ю. Глобалізація американської зовнішньої політики наприкінці XIX – на початку XX століття: військові аспекти // Військово-науковий вісник. 2009. Вип. 12. С. 93-105.
- Помрой, 1973 – Помрой У. Становление американского неокOLONIALИЗМА. М., 1973. 286 с.
- Россия XX век – 1999. Россия XX век. Документы. Россия и США. Дипломатические отношения. 1900-1917. М., 1999. 856 с.
- Сборник договоров, 1927 – Сборник договоров и других документов по истории международных отношений на Дальнем Востоке (1842-1925). [Сост. Э.Д. Гримм]. М., 1927. 219 с.
- Солодовников, 1966 – Солодовников В.Г. НеокOLONIALИЗМ. Теория и практика. М., 1966. 52 с.
- Шлезингер, 1992 – Шлезингер А.М. Циклы американской истории. М., 1992. 687 с.
- Allen, 1954 – Allen H.C. Great Britain and the United States. History of Anglo-American Relations. 1783-1952. L., 1954. 743 p.
- Mitchell, 1946 – Mitchell D.W. History of the Modern American Navy. From 1883 through Pearl Harbor. N.-Y. 1946. 475 p.
- Shulzinger, 1984 – Shulzinger R.D. American Diplomacy in the Twentieth Century. N.-Y., 1984. 390 p.
- Treaty of Peace, 1898 – Treaty of Peace Between the United States and Spain. December 10, 1898. URL: http://avalon.law.yale.edu/19th_century/sp1898.asp.
- The Platt Amendment, 1901 – The Platt Amendment, 1901. URL: <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1901platt.html>.

References:

- Amerikanskaya tsivilizatsiya, 2001 – Amerikanskaya tsivilizatsiya kak istoricheskii fenomen. Vospriyatie SShA v amerikanskoi, zapadnoevropeiskoi i russkoi obshchestvennoi mysli. [American Civilization as a Historical Phenomenon. The perception of the US in American, Western European and Russian social thought]. [Pod red. H.N. Bolkhovitinova]. M., 2001. 493 s. [in Russian].
- Baryshnikova, Levtonova, 1993 – Baryshnikova O.G., Levtonova Yu.O. Filippiny i SShA. 200 let protivostoyaniya, kompromissov, partnerstva. [The Philippines and the UK. 200 years of confrontation, compromise, partnership]. M., 1993. 252 s. [in Russian].
- Vitte, 1960. – Vitte S. Yu. Vospominaniya. [Memories]. T. 2. M., 1960. 639 s. [in Russian].
- Guber, 1948 – Guber A.A. Filippinskaya respublika 1898 g. i amerikanskii imperializm. [The Philippine Republic of 1898 and American imperialism]. M., 1948. 508 c. [in Russian].
- Dement'ev, 1973 – Dement'ev I.P. Ideinaya bor'ba v SShA po voprosam ekspansii (na rubezhe XIX-XX vv.). [Ideological struggle in the United States on the issues of expansion (at the turn of the XIX-XX centuries)]. M., 1973. 368 c. [in Russian].
- Klochko, Goncharenko, 2017 – Klochko N.A., Goncharenko A.V. Kitai v mezhdunarodnykh otnosheniyakh Rossiiskoi imperii v 90-kh gg. XIX – v nachale XX vv.: kolonial'nyi proekt "Zheltorossiya". [China in the international relations of the Russian Empire in the 90's. XIX – early XX centuries: colonial project "Zheltorossiya"]. // Sums'kii istoriko-arkhivnii zhurnal. 2017. № XXVIII. S. 14-28. [in Russian].
- Levinson, 1958 – Levinson G.I. Filippiny mezhdru pervoi i vtoroi mirovymi voynami. [Philippines between the first and second world wars]. M., 1958. 288 c. [in Russian].
- Lenin, 1939 – Lenin V.I. Tetradi po imperializmu. [Notes on imperialism]. M., 1939. 739 s. [in Russian].
- Mekhen, 2017 – Mekhen A.T. Vliyanie morskoi sily na istoriyu. [The Influence of Marine Forces on History]. SPb., 2017. 528 c. [in Russian].
- Nitoburg, 1965 – Nitoburg E.L. Politika amerikanskogo imperializma na Kube. 1918-1939 gg. [The policy of American imperialism in Cuba. 1918-1939]. M., 1965. 430 c. [in Russian].
- Nitoburg, 1968 – Nitoburg E.L. Pokhishchenie zhemchuzhiny. Poltora veka ekspansionistskoi politiki SShA na Kube. [The kidnapping of the pearl. One and a half century of US expansionist policy in Cuba]. M., 1968. 232 c. [in Russian].
- Noskov, 1993 – Noskov V.V. Instituty vlasti i vneshnyaya politika SShA, 1901-1913 gg. [US Institutions of Government and Foreign Policy, 1901-1913]. SPb., 1993. 478 c. [in Russian].
- Pytlovana, 2009 – Pytlovana L.Iu. Hlobalizatsiia amerykanskoi zovnishnoi polityky naprykintsi XIX – na pochatku XX stolittia: viiskovi aspekty. [Globalization of American Foreign Policy in the late XIX – and early XX centuries: military aspects]. // Viiskovo-naukovy visnyk. 2009. Vyp. 12. S. 93-105. [in Ukrainian].
- Pomroi, 1973 – Pomroi U. Stanovlenie amerikanskogo neokolonializma. [Formation of American Neocolonialism.]. M., 1973. 286 c. [in Russian].
- Rossiya XX vek – 1999. Rossiya XX vek. Dokumenty. Rossiya i SShA. Diplomaticheskie otnosheniya. 1900-1917. [Russia XX century – 1999. Russia XX century. Documents Russia and the USA. Diplomatic relations. 1900-1917]. M., 1999. 856 c. [in Russian].
- Sbornik dogovorov, 1927 – Sbornik dogovorov i drugikh dokumentov po istorii mezhdunarodnykh otnoshenii na Dal'nem Vostoke (1842-1925). [Collection of treaties and other documents on the history of international relations in the Far East (1842-1925)]. [Sost. E.D. Grimm]. M., 1927. 219 s. [in Russian].
- Solodovnikov, 1966 – Solodovnikov V.G. Neokolonializm. Teoriya i praktika. [Neocolonialism. Theory and practice]. M., 1966. 52 c. [in Russian].
- Shlezinger, 1992 – Shlezinger A.M. Tsikly amerikanskoi istorii. [Cycles of American History]. M., 1992. 687 c. [in Russian].
- Allen, 1954 – Allen H.C. Great Britain and the United States. History of Anglo-American Relations. 1783-1952. L., 1954. 743 p. [in English].
- Mitchell, 1946 – Mitchell D.W. History of the Modern American Navy. From 1883 through Pearl Harbor. N.-Y. 1946. 475 p. [in English].
- Shulzinger, 1984 – Shulzinger R.D. American Diplomacy in the Twentieth Century. N.-Y., 1984. 390 p. [in English].
- Treaty of Peace, 1898 – Treaty of Peace Between the United States and Spain. December 10, 1898. – URL: http://avalon.law.yale.edu/19th_century/sp1898.asp [in English].
- The Platt Amendment, 1901 – The Platt Amendment, 1901. – URL: <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1901platt.html> [in English].

БІБЛІОГРАФІЯ

* * *

У видавництві “Темпора” вийшла друком книга доктора філологічних наук, професора Любомира Белея “Русинський” сепаратизм: націєтворення *in vitro*” (Київ: Темпора, 2017. – 392 с.).

Пропоноване дослідження – це детальний аналіз генези, особливостей функціонування та механізмів “русинського” сепаратизму. Автор відслідковує історичні зв’язки, аналізує соціокультурний контекст і викриває псевдонаукові маніпуляції, які лежать в основі цього руху. У дослідженні описано особливості “русинських” рухів України, Словаччини, Угорщини, Румунії, Польщі, Сербії, США та Канади.

* * *

Побачила світ книга відомого британського історика, професора Гарварду та старшого наукового співробітника Оксфорду і Стенфорду Ніла Фергюсона “Цивілізація. Як Захід став успішним” (Київ: Наш формат, 2017. – 488 с.).

Автор зауважує: “Ще на початку XV століття сама лише думка про те, що наступні п’ять століть Захід буде домінувати над Рештою світу, здалася б дуже дивною. А втім, це сталося”. І нині могутність Заходу вражає навіть найбагатшу уяву...

То чому ж так трапилось? Чому Європа, яка на 1500 рік поступалася Сходу за багатьма показниками – економічними, технологічними, демографічними, – зуміла різко вирватися уперед і досягти безперечного світового панування? Які складові успіху Західної цивілізації? Саме ці питання украй сміливо, часом навіть зухвало, але надзвичайно захопливо висвітлює Ніл Фергюсон, один з найвпливовіших людей світу за версією журналу “Time”.

* * *

Вийшло друком дослідження українського науковця Олександра Гриценка “Президенти і пам’ять. Політика пам’яті президентів України (1994-2014): підгрунття, послання, реалізація, результати” (Київ: “К.І.С.”, 2017. – 1136 с.).

Це міждисциплінарне дослідження формування, практичного втілення та прямих наслідків політики у сфері історичної пам’яті, що здійснювалася у період, коли президентами України були Л. Кучма, В. Ющенко, В. Янукович (із принагідними екскурсами в раніші часи). Шляхом контент-аналізу офіційних документів цієї політики (укази та розпорядження президентів, постанови Верховної Ради та уряду, виступи і звернення) та дискурсивного аналізу їх аргументації з’ясовано явно і неявно визначені цілі, ідеологічні засади, тематичні й політичні пріоритети державної політики пам’яті, її інструментарій. На базі широкого масиву джерел проаналізовано також практичну реалізацію поставлених президентами завдань, оцінено її наслідки та суспільну рецепцію.

У праці запропоновано цілісну методологію вивчення й оцінювання державної політики пам’яті, ґрунтовану на методах аналізу суспільної політики, дискурсивного аналізу, й на методі “стратегічних дилем” культурної політики.

Видання розраховане на культурологів, політологів, політичних аналітиків, фахівців з державного управління та гуманітарної політики.

СУМСЬКИЙ Історико- Архівний Журнал

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ З ІСТОРІЇ ТА АРХІВОЗНАВСТВА УКРАЇНИ

Сайт журналу: <http://shaj.sumdu.edu.ua>

Видавець
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Реєстраційне Свідоцтво КВ №16009-4481 від 22.10.2009 р.

Редагування здійснюється співробітниками кафедри
конституційного права, теорії та історії держави і права
Сумського державного університету

Головний редактор *С.І. Дегтярьов*

Редактори:
А.В. Гончаренко, С.І. Дегтярьов

Коректори:
С.І. Дегтярьов, В.М. Король, О.О. Ткачов

Адреса редакції: 40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2, Н-213
тел. +38(066)3465953; електронна адреса: starsergo2014@gmail.com

Здано до набору 22.06.2018. Підписано до друку 24.06.2018. Формат 70x108/16 Папір офсетний
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 10,0 Обл.-вид. арк. 10,9 Тираж 100 Зам. №

Віддруковано у друкарні Сумського державного університету, 40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2